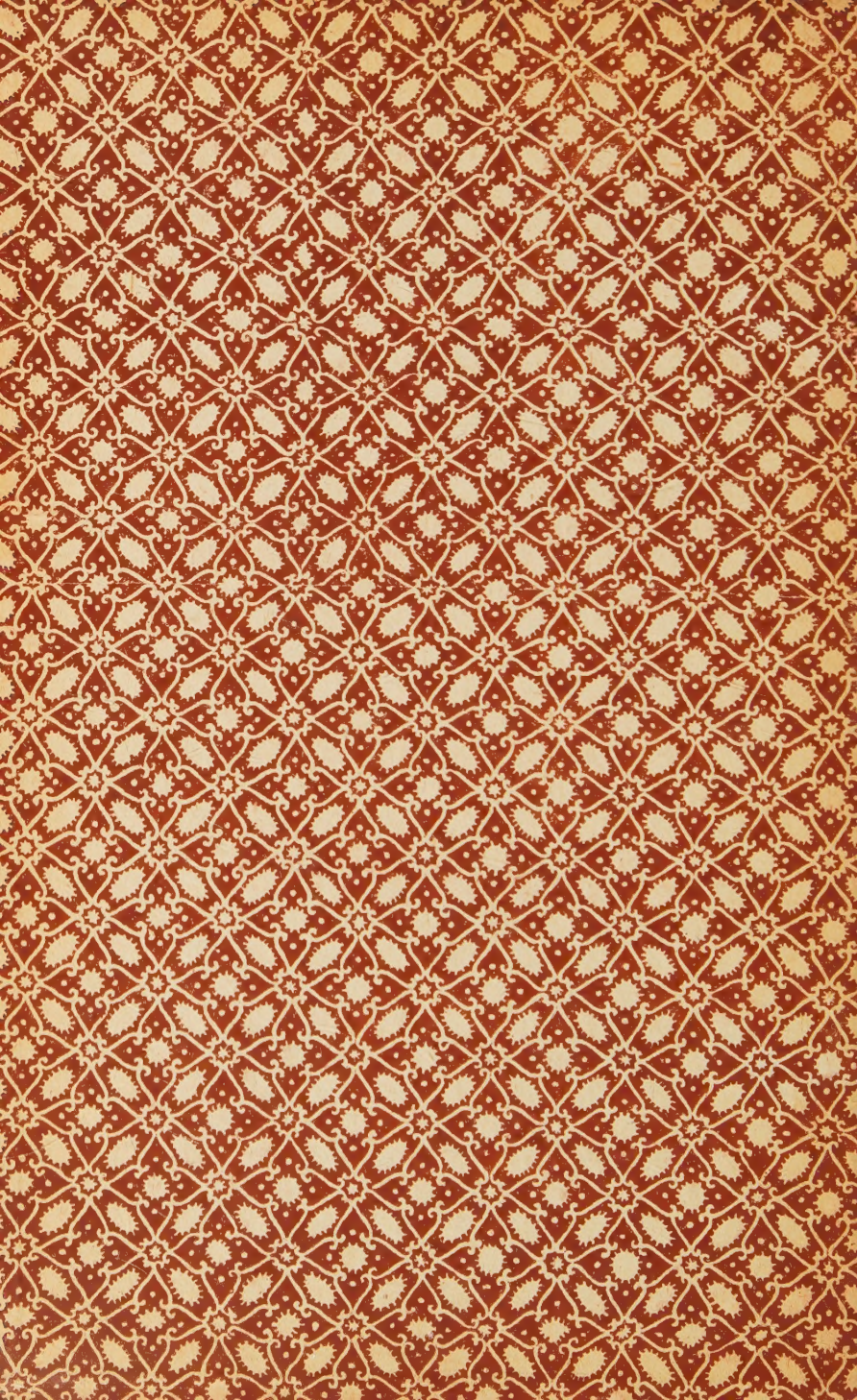
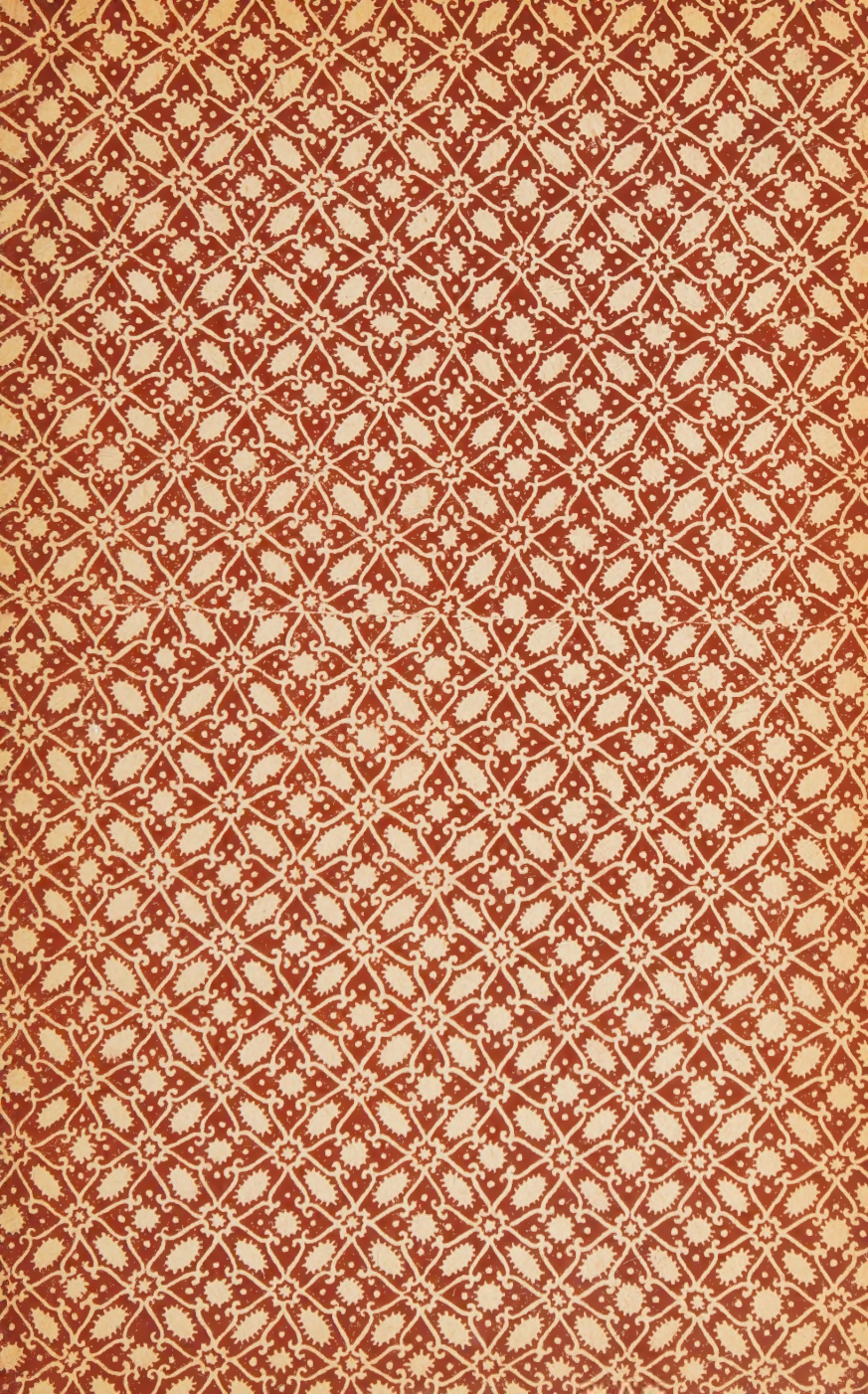

ՀԱՅ-ԵՐԱՆԱԿԱՆ

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՔ

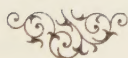
Digitized by the Internet Archive
in 2025

ՀԱՅ-ԵՐԱՆԱԿԱՆ

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՔ

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐԵՑ

Յ. ԹԻՐԵԱՔԵԱՆ

ՎԻԵՆՆԱ

ՄԻԻԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ

1922

Ե Ր Կ Ո Ւ Խ Օ Ս . Բ

Ներկայ աշխատութիւնը ողջացեալ հօրս ցարդ անտիպ մնացած զործերէն է: Ինչպէս կը տեսնուի «Յառաջաքան» էն՝ երկասիրութիւնս զրուած է 1914 ին երբ իր «Արիահայ Բառարան»ը տակաւին մամլոյ տակ էր: Իսկ սոյն «Ուսումնասիրութենէն» առաջ պատրաստած էր Հայերէն լեզուի «Համասեռ բառեր»ու բառարան մը որ իբր կցորդէ կը համարի «Արիահայ Բառարան»ին եւ կարգաւ պէտք էր նախ զայն հրատարակութեան տալ:

Կը յուսամ սակայն այդ աշխատութիւնն ալ օր մը ի լոյս ընծայել ինչպէս իր ուրիշ մի քանի զործերը որոնք բոլորը լրացուցիչ շղթայ մը կը կազմեն:

Որչափ սիրելի էր հօրս տպուած տեսնել իր այնքան զուրգուրանօք եւ համբերութեամբ աշխատասիրած երկերը, այլ, աւսող, զրկուեցաւ այդ բախտէն:

Գէթ մասամբ իւրք սփոփանք կը գտնեմ ամէն անգամ որ իր ձեռագիր աշխատութիւններէն մէկը այսպէս մոռացութենէ փրկուելով՝ կու գայ Հայ մատենագրութեան շարքը մտնել:

Մ. Յ. Թ.

Նիւ Եօրք, 6 Յունուար 1922:

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Մեր “Հայկական ուսումնասիրութեանց” այս առաջին շատորը նուիրեցինք Պահլաւանայ կամ՝ Հայրապետիկ շամաւորութեանց:

Կիւրոսի եւ Դարեհեանց հնագոյն այլ քիչ ուսումնասիրութեամբ ժամանակները ճգնելով, Պարթեաց եւ մանաւանդ Սասանեան Պարսից լեւո մեր յարաքերութիւնները այնչափ սերտ եղած են որ չէր կրնար լեզուն ալ տաանց ազդեցութեան մնալ ուրիշ ամէն լատինաց լեւո, ինչպէս են քաղաքականք, կրօնականք, ատենիք, եւն., եւն.:

Ուստի պէտք չունինք ապացուցանելութիւն ինչ աստիճան կարեւորութիւն ունի մեզ շամար այդ ժամանակակից եւ շարեւան լեզուին քաղդաւատական ուսումը, լուսարանելու համար քուն իսկ մերը:

Երկու կողման շատարակ եղող քառից միմեքքր “Արիւսնայ Բառարան”, անուանտակ, ուրոյն աշխատութեամբ մը տալէն

յետոյ, յարկ դասեցինք լեզուին քիչ մ'աւելի խորերը մտնել եւ քերականական երևոյթներն ի վեր յանել. ցուցնելու յամար թէ ո՛ր կը միարանին եւ ո՛ր կը տարածայնին այս երկու քարքառները:

Պահլավին ինքնուրոյն յանգամանքը թէ՛ շարադասութեան եւ թէ՛ ոճոյ եւ դարձուածոց մէջ աւելի ցայտուն եւ կարկատուն րնծայելու յամար «Արտա — Վիրաֆուսմակ», րտւած շատ յարգի եւ զուտ փէլ փի գիրքէն մի քանի նմոյշներ դրինք. յայերէն թէ՛ քսոացի եւ թէ՛ սգստ թարգմանութեամբ: Այս թարգմանութիւնները գրաւտ կատարեցինք, ոչ թէ՛ նւամոլութեամբ ինչպէս ոմանք պիտի կարծէին, այլ փասն գի սոխպողարար յարկ էր որ այն լեզուսս ըլլային, փասն գի այն լեզուին (գրասրսոին) յետ միայն եղած է քաղդասութիւնը, գի այն է ժամանակակից լեզուն: Բանխմացներուն յամար այս քացասորութիւնն իսկ աւելորդ է:

Պահլաւ քնազիրը, մեծաւ մասամբ, լատին տատկելով տրուած ըլլալով, պարտք կը յամարիմ, րնթերցողին առաջնորդելու յամար, դնել նետեւեալ սրթէրները՝ արեւմտեան հնչմամբ:

ai = *uih*

c = *ç* (*ca* = *çui*, *ce* = *çk*, *ci* = *çh*, *cin*.):

d = *u^b* եւ թժ մէջ թեթեւ յնչում՝ մը:

g = *ğ* (*ga* = *ğui*, *ge* = *ğk*, *gi* = *ğh*, *gin*.):

j = *ä*

s = *u* (միշտ յամենայն դէպս, որ. *asa* = *uau*, *cin*.):

y = *h*

Այս թարգմանութեանց մէջ աչքի առաջ ունեցանք երեւելի տրեւելագէտ Haugի նրատարակած քննադիրը եւ M. A. Barthélemyի շատ ուզատ գղղ. թարգմանութիւնը: Թէ՛ ընթերցումսոց եւ թէ՛ խմբագրմանց մէջ որ որ կը տարածայնելիւնը նշանակուած են առ տեղեւա:

Յ. ԹԻՐԵԱՆԶԵԱՆ

Նիւ Եօրք, 10 Փետր. 1914:

ՀԱՅ-ԵՐԱՆՇԿԱՆ

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՔ

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

Պարսկերէն լեզու:

Հայերէնի հիմերուն, յօրինուածական շրջաններուն՝ երևոյթներուն, հոլովոյթին լիակատար տեղեկութիւն ստանալու համար Պարսկերէնի ապրած կեանքին վերի վերոյ գէթ ծանօթութիւնը անհրաժեշտ է:

Չկայ լեզու մը որ մերինին հետ այնչափ սերտ կապակցութիւն ունենայ որչափ պարսկերէնը:

Իրաւ է քրիստոնէութիւնը յոյն եւ ասորի լեզուներու ծանօթութիւնն¹ ալ բերաւ Հայաստան, եւ Ս. Կրօց եւ Եկեղեցւոյ հարց թարգմանութիւնը նոր ասպարէզ մը բացաւ Նորանոր փոխառութիւններով կերտուածքներով ճոխաց-

1 Աւելի ճիշդ պիտի լինէր ըսել «մշակութիւնը», քանզի աւելի քան հաւանական է որ նախ քան զքրիստոնէութիւն ալ այդ լեզուները սրաշ չափով ծանօթ էին Հայոց:

նելու լելուն, այլ սակայն կը տեսնենք որ այս նորաստաց նիւթերը այնչափ ալ սերտիւ եւ թափանցաբար մայր զանգուածին հետ խառնուած եւ հիւլէական յարակցութիւն (combination chimique) յառաջ բերած չեն, այլ գրեթէ միշտ ցայտուն եւ անշատ վիճակի մէջ են եւ գիւրաւ կը ճանչցուին կամ կ'որոշուին:

Մինչդեռ պարսկականը այսպէս չէ, կայ յայտնի փոխառական մաս մը որ իսկոյն աչքի կը զարնէ եւ զորս պատմական պարագաներն ալ բաւական կը մատնանշեն, այլ ասոնց քով կան ահագին քանակութեամբ մթերք ալ զորոնք այլ եւս կարելի չէ պարզ փոխառութեամբ մեկնել, բայց միայն ընդունելով որ պարսկերէնի հետ համահաւասար գոյակցութեամբ եւ ելակցութեամբ մի եւ նոյն նախաբուն Արիական լեզուի մը մէջ կ'երթան կը լուծուին երկուքն ալ:

Կախ քան համեմատութեանց մտնելը, սուղ ակնարկ մը նետենք ուրեմն բուն պարսկական տարրին վրայ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա.

Փարսի կամ հին Պարսկերէն:

Այս լելուն մեզ կը ներկայանայ մի քանի պատմական որոշ շրջաններով: Ի բաց լծողով “Փիշտատեան” եւ անկէ ալ առաջ յիշուած առասպելական ժամանակները որոնց վրայ դրական ծանօթութիւնք կը պակսին՝ գանք “Աքեմե-

նեան, քստած շրջանին որ, ինչպէս գիտենք, Վիւրոսէն կ'սկսի եւ կը զազրի վերջին Գարեհոյ (Բ. քստ Պարսից եւ Գ. քստ Յոռնաց): Այս շրջանի լեզուն մեզ ծանօթ է մի միայն բեւեռագիր արձանագրութիւններէն որք 3() հատի չափ են բոլորն ալ կարգացուած եւ հասկցուած եւ գրեթէ 4()() բառ կը պարունակեն: Այս լեզուն պարսկերէն լինելոյն վրայ տարակոյս չկրնար կենալ քանզի մինչեւ ցարդ Պարսիկ ճանչցուած եւ ընդունուած են Վիւրոս, Քսերքսէս եւ Գարեհոյ որ այն արձանագրութիւնները քանդակել տուն եւ Պարսից բարբառով միայն իմաստունին:

Ասոնց ամենէն հինը, Վիւրոսին տաղանին վրայինը, 4 բառ միայն ունի.

Adam = Ego = ես (եմ)

Kurush = Cyrus = Վիւրոս

Khshâyathiya = rex = արքայ

Hakhâmanishiya = Achaemenides = Արեւմենեանց:

Միւսները գրեթէ մի եւ նոյն բանաձեւի կրկնութիւններն են: Ամենէն ճոխը եւ կարեւորն է Համառանու մօտերը Բիսութուն քստած վերտառութիւնը որ տասնապատիկ աւելի բառ ունի քան միւս ամէնն ի միասին:

Արեւմն այս շրջանի լեզուն պիտի տունենք մեզ իբր նախատիպ եւ գայն պիտի անուանենք բուն հին պարսկերէն (հայ):

Երկու հարիւր տարիի չափ կը կարծուի թէ տեւողութիւն ունեցած է այս շրջանը որուն կը յաջորդէ Սելեւկեան մութ եւ խառն շրջանը, երկու դար եւ աւելի, որմէ ոչ մի ստոյգ ծանօթութիւն կայ, բացի արտաքին պատմաց մի քանի թուուցիկ յիշատակութենէ որ ազգին եւ լեզուին վրայ լոյս չսփռեր:

Առաջի աչաց ունենալով սակայն ազգի մը՝ ժողովրդի մը քաղաքական, տնտեսական, բարոյական վիճակին՝ լեզուին վրայ դրոշմած խոր տպաւորութիւնը, իրաւունք կը համարինք կարծել թէ այս երկար միջոցի մէջ լեզուն չմնաց իւր նախնի Աքեմենեան դրութեան մէջ այլ մեծամեծ փոփոխութիւններու ենթարկեցաւ թէ ձայնից, թէ բառից եւ թէ՛ դարձուածոց կողմանէ:

Նորանոր յաւելումներ եկան անշուշտ ճշխտեցնել նախնի միջերբը, նոր յապաւումներ ազաւարութիւններ ալ չյամեցին անշուշտ գալ ըստ մասին աղճատել եւ յեղանակել հին ձեւերը:

Այս պատմական ամուլ շրջանէն յետոյ կը բացուի նորէն վարագոյրը եւ Պարթևք կամ Արշակունիք ի հանդէս կու գան: Մի նոր մութ եւ ամուլ շրջան եւս որմէ բնաւ բան մը հասած չէ մեր ձեռքը, ոչ մի արձանագրութիւն, ոչ մի վերտառութիւն, ոչ մի որ եւ իցէ յիշատակարան: Նոյն իսկ կոխուած դրամները, ինչպէս յայտնի է, այլատառ եւ այլաբարբառ են (յոյն), բացի վերջին դրոշմեալներէ յորս մի նոր

տարր երեւան կու գայ որոյ վրայ պիտի գանք:

Ի՛նչ է այս ժխտական երեւոյթը: Ի՛նչի վերագրել այս բացարձակ ամբողթիւնը ԾՍՍՍ ամեայ երկարատեւ շրջանի մը եւ Հարստութեան մը որ այնչափ մեծ եւ կարեւոր դերեր կատարած է պատմական տեսարանի վրայ: Ո՛րչափ ալ թերատաշ եւ բարբարոս համարինք Արշակունիները նկատմամբ Զունաց եւ Հռովմայեցւոց, դարձեալ անկարելի կը թուի ենթադրել թէ այդչափ անփոյթ եւ անգիտակից եղած լինին իրենց պատմական գոյութեանը եւ մեծութեանը: Ի՛նչ հակառակին վկայութիւնն ունինք նոյն իսկ մեր ազգային պատմութենէն ուր կը տեսնենք որ գահը բարձրացած թէ չէ, առաջին գործը կը լինի Վաղարշակին հետաքրքրուիլ իւր կառավարել կոչուած ազգին եւ երկրին պատմութեամբը, գիտնալու համար թէ ո՛րքա՞նք ինչ պիտի տրտիտեն ի վերայ աշխարհիս Հայոց մինչեւ ցեաւ. գրաջանց տրուելք եթէ գիտտաց անցեալ ունիցի գտելիս, (Խոր. Ա. Ը.): Եւ անմիջապէս Ասորի գիտնական մը կ'ուղարկէ իւր մեծ եղբօր՝ Արշակին որ արքունի դիւանը բանայ անոր առջեւ: Ուրեմն յայտնի է որ արքունի դիւան մը կար, կանոնաւոր արձանագրութիւն կար, եւ երեւելի անցից եւ դիպաց յիշատակարաններ կային: Եթէ այսպէս չլինէր՝ Վաղարշակը գաղափարն ուսկից պիտի ունենար այսպիսի սովորութեան մը: Եթէ Խորենացին ծայրէ ի ծայր առասպել չէ, ըստ որում՝ վէճը

դեռ վերջացած չէ այս պատմական հսկային շուրջը, տարակոյս չկայ որ Պարթևաց ժամանակը թէ՛ դպրութիւն կար եւ թէ՛ տարեգրութիւն (annales), ինչպէս ուրիշ տեղ մ'ալ նոյն ինքն Պատմահայրը դարձեալ կը հաստատէ՝ պախարակելով մերայնոց անփութութիւնը:

“Եւ ստիցէ որ տրդուր. կ'ըսէ, վասն ոչ լինելոյ զիր եւ դպրութիւն ի ժամանակին, կամ՝ վասն պէս պէս պատերազմացն որ կուտ զմիմեանց զկնի աննետ ի վերայ զային,:

Եւ ապա կը ցրէ առարկութիւնը պատասխանելով.

“Եւ ոչ արդարեւ այսորիկ կարծեցեալ լինին, քանզի գտանին եւ միջոցք լեալ պատերազմացն, եւ զիր Պարսից եւ Յունաց որովք այժմ՝ զիւղից եւ զառառաց, եւս եւ իւրարանշիր տանց սուսնճնակաւնութեանց եւ նսնուրց նսկառակութեանց եւ դաշանց՝ այժմ՝ սո մեզ գտանին անբաւ գրուցաց մատենսր:

Վաղարշակին իւր եղբօրը գրած նամակն ալ կը ցոյցնէ թէ՛ որչափ վարժ էին Պարթևաքաղաքական՝ մեհենական՝ ընկերական կարգութարքերու եւ յիշատակարաններու, եւ որչափ բնական կերպիւ կը գանգատի Վաղարշակ մեր աշխարհին անկարգութենէն եւ անդպրութենէն:

“Զի ոչ կարգք ինչ լեալ աստ յայտնի», կ'ըսէ, “եւ ոչ մեռննից պաշտամունք, եւ ոչ գլխաւորաց աշխարիին սուսջինն յայտնի

է, եւ ոչ վերջինն, եւ ոչ այլ ինչ օրինաւոր, այլ
խստոն ի խուոն ամենայն եւ վայրենի» (ԱՆԴ :

Այս՝ Վաղարշակի մասը :

Իսկ թէ եղբօրը, Արշակին, որչափ մեծ հա-
ճութիւն պատճառած պէտք է լինի սոյնպիսի
աղնուական հետաքրքրութիւն մը, անկէք յայտնի
է որ իսկոյն կը հրամայէ բանալ Նինուէի Ար-
քունի Դիւանը Մար-Աբասին առջեւ .

«Եւ ընկալեալ Արշակայ Ս'եծի», կ'ըսէ
պատմիչը, «զգիլն ի ճեռաց Մար-Արայ
Կատինայ, մեծաւ լրջմտութեամբ նրամայե
ստաջի ստնել նմա զդիւանն սարունի որ
ի Նինուէ, միանգամայն եւ ուրախացեալ
այսպիսի միտս ունել եղբօր իւրոյ» :

Արեւմն հաստատ է որ Արշակունիներն օտար
եւ անփոյթ չէին իրենց ժամանակի անցքերն եւ
դէպքերն ապագայ սերնդոց ծանօթացնելու սո-
վորութեան, եւ մենք շատ իրաւունք ունէինք
սպասելու ճոխ մատենագրութիւն մը այս եր-
կարածիկ շրջանէն, սակայն դժբաղդաբար ոչինչ
հասած է : Ըստ տարօրինակ է այս երեւոյթը,
գրեթէ գաղտնիք մը :

Մի ուրիշ ոչ նուազ զարմանալի երեւոյթ .
Պարսից պատմութեանը մէջ Արշակունեաց բնաւ
կամ գրեթէ բնաւ յիշատակութիւնը չ'իյնելն է :

Ար յիշեն առասպելախառն ժամանակները,
կը յիշեն Աիւրոսեան Գարեհեան միջոցները,
Աղեքսանդրի արշաւները, եւլն. ապա վիհ մը
կը բացուի 45()—5()() տարուան շրջանի մը
որոյ վըրայ բան մը չեն գիտեր եւ չեն ըսեր .

ملوك طوائف (անիշխանական շրջան) անունով կը մկրտեն այս ահագին ժամանակամիջոցը եւ կ'ոստնուն իսկոյն Սասանեանց շրջանը:

Ֆիրդուսին որ Պարսից ազգային պատմութեան ակն եւ աղբիւրն է, որ Սուլթան Մահմուտ Ղազնէվի օրով եւ հրամանաւ գրի առաւ իւր հռչակաւոր Շարհնամէն, աչքի առաջ ունենալով բոլոր հին Ազնուականութեան (داهقان) մագաղաթները՝ վէպերը՝ աւանդութիւնները, եւ օտար (արաբ) շատ մը թարգմանութիւններ, Արշակունեաց մասին բնաւ բան մը չգտնելու յիշելու, բացի մի քանի անուններէ՝

از ایشان جز از نام نشنیده ام
نه در نامه خسروان دیده ام

կ'ըսէ, այսինքն

“Անոնց վրայ բան մը լսած չեմ, եւ ոչ ալ Աբբասից Պատմութեան մէջ (բան մը) տեսած եմ:

Առութիւնը կատարեալ եւ բացարձակ է ուրեմն:

Ինչո՞ւ:

Ահա ճիշդ այս տեղն է, ըստ իս, գաղտնիքին հանգոյցը: Ջանանք պարզել այս կէտը: Ասոր համար հարկ է նախ գիտնանք թէ ո՞րք էին Արշակունիք եւ ի՞նչ ցեղական կամ կրօնական կապ եւ յօդաւորութիւն ունէին Պարսից հետ:

Արշակունեաց ցեղի ծագման վրայ կարծիքները միարան չեն: Արեւելեայ մատենագիրները, յորոց գլուխ ֆիրդուսի, Պարսից նախնի թագա-

ւորներէն, Կուատ Մեծէն (كوبه) կ'իջեցնեն
ասոնց նախահաւը, Լ'շիլը կամ Լ'յուսիլը:

“Արեւմտեայք”, կ'ըսէ Sir John Malcolm¹,
“Հմերժելով հանդերձ այս ծննդաբանութիւնը,
գրեթէ ամենեքին միարան են ընդունելու թէ
Պարթեւք, Սկիւթացի կամ Թաթար էին ազգաւ,
որք երկար դարեր իշխեցին, կ'ըսեն, Պարսկաս-
տանի վըրայ: Կան սակայն պատճառներ որ տա-
րակուսելի կ'ընեն այս կարծիքը: Հին հմուտ մա-
տենագիր մը, Ստրաբոն, կ'ըսէ յայտնապէս թէ
Պարթեւք որոց բնակութիւնն էր Տիգրիսի
ափունքը, նախապէս Կորդուքի կը կոչու-
էին”:

Այս աղաւաղեալ բառին մէջ դժուար չէ
նշմարել մեր “Կորդուք” կամ “Կորդուիք”ը
(քուրդ), որոյ ի հաստատութիւն յառաջ կը
բերենք նոյն հեղինակին հետեւեալ տողերն ալ:

“Կորդուքի (այժմու Քիւրտիստան) աշ-
խարհագրական գիրքը, իւր բնակչաց վայրենի
և քմբոստ բնաւորութիւնը և այն լիցնամական
յարաբերութիւնը զոր միշտ ունեցած են Պար-
սից թագաւորներու դէմ, կը թեյադրեն ար-
դարեւ կարծել թէ Ալեքսանդրի մահուանէն
յետոյ Պարսկաստանի մէջ տիրող շփոթ և
խառնակ վիճակէն քաջայիտուելով Կորդուիք
իջած լինին իրենց լեռներէն, անկեալ կործա-
նեալ պետութեան մը աւարէն իրենք ալ իրենց
մասը առնելու համար”:

¹ Պատմ. Պարսից. գլղ. թարգմ. Հատ. I, էջ. 362:

Ոմանք ալ Աւղանի եւ Բուխարայի մէջ, Ոքսոս գետին մօտերը, Բաւլ՝ կամ Բաւլը ըստած երկիրը Պարթեւաց ծննդավայր կը նշանակեն, այն տեղերը որ Բաւլկը կամ Բաւլտրիս կը յիշուի, եւ Պարսկաստանի արեւելեան կողմը կ'իյնայ, ի հիւսիսոյ Հնդուքուշ լեւանց:

Այս կարծեաց ի դէպ կ'ելլէ մեր Պատմահօր ալ ըսածները, որ նոյնպէս Բաւլ քաղաքին մէջ կը գնէ Պարթեւաց տէրութեան հիմնարկութիւնը:

“Յետ վաթսուսն ամի մասնունն Աղեքսանդրի՝ թագաւոր, ի վերայ Պարթեւաց Արշակ քաջ ի քաղաքին որ կոչի Բաւլ Առաւատին¹, յերկրին Քուշանաց”:

Արն ալ ընդունուի այս կարծեաց՝ սա ճշմարիտ է որ Պարթեւք կամ Արշակունիք, եթէ Իրանական ալ էին ծագմամբ եւ սերնդեամբ, սակայն աշխարհաւ եւ այլ զանազան ներքին հանգամանօք խորթ եւ օտար էին բուն Պարսից:

¹ Այս «Բա՛ՏԼ Առաւատին»ի մասին Խորենացւոյ աշխ. թարգմ. 186 թ. ծանօթութեանը մէջ Հ. Խորեն Ստեփանէի կողմէ ընդարձակ մեկնութիւն տրուած է: Ինչքա՛ն ալ անոր ձայնակցելով այսչափ ինչ սղիւ այստեղ կ'ըսենք որ արդարեւ «առաւատին»ը պէտք է «առաւա(ս)տին» կարգաւ որով «Բա՛ՏԼ առաւատին»ը կը նշանակէ «Բա՛ՏԼ արեւելեան», որ եւ կը յարմարի «Բակտրիա», յորջորջման, զի «Բակտր», հպ. ի մէջ արեւելք կը նշանակէ: (Աւելի ընդարձակ տեղեկութեան համար տես մեր Արիւհայ Բառարանը.) Սոյն մտք է նաեւ Բա՛ՏԼի Բամիկ տասցուածը Խոր. աշխարհագր. նոր օրինակին մէջ, «Բամ» (պ. բ.) նշանակելով առաւգտ, վաղիւ, վաղորդայն, իմա լուսածաղ, յորմէ այժմ իսկ գործածական ԾԱՃԻ (վաղիւ, վաղառաւօտ): Էմինի առաջարկած ուղղագրութիւնն ըստ ամենայնի ճիշդ է ուրեմն՝ առաւատին = առաւաւտին:

Աւելի յոյն էին, կրնանք ըսել (բարութ), քան պարսիկ: Զրադաշտական խառնուրդ մը կար անշուշտ իրենց կրօնքին մէջ, բայց այնչափ թեթեւ եւ մակերեսային որ երթալով բոլորովին թուլցաւ եւ յունական դիցապաշտութեան զաւաթները:

Արքունեաց մէջ, ինչպէս կը գուշակուի, կ'արհամարհուէր ինչ որ հին ու ասիական էր. լեզու՝ տարազ՝ կարգ՝ բարք ամէն ինչ նոր շնչով կ'ոգեւորուէր:

Մոգերը վաղուց կորուսած էին իրենց ազդեցութիւնը եւ տեսակ մը արհամարանքի կամ ծաղու մատնուած. եւ եթէ հրապարակաւ կամ յայտնի արգիլեալ ալ չէր Մագդեղանց դէնը, այլ պաշտօնական նեցուկ (appui) եւ յարգ ու վարկ չունենալով վերջին անշարժութեան կամ անարգութեան հասած էր:

Խուլ հակառակութիւն մը, զսպուած ատելութիւն մը այս նոր ցեղապետութեան (dynastie) դէմ՝ պարսիկ տարրին մէջ անխուսափելի եւ անդիմադրելի էր ուրեմն: Կհուռն եւ խոնարհ եղած էին բուն պարսիկները այս ճնշող զօրութեան առջեւ, առ ի չգոյէ ընդդիմադիր զօրութեան:

Այս էր ահա գաղտնիքը յանդուգն Ստահ-րացոյն, Արտաշէր Բաբականի արագ եւ անարգել յաջողութեան, ինչպէս բաւական բացատրած ենք Կարնամակին մէջ:

Այս մախանքը, այս ատելութիւնն էր նաեւ պատճառը որ Սասանեան մատենագիրք միարան յոեցին նախորդ ոչ-ազգային շրջանին վրայ:

և ոչ միայն այսչափ, այլ ես կը կարծեմ թէ քերեցին քեցեցին անհետացողին մինչև անգամ եթէ վիմադրօշ կամ այլ ո՛ր եւ է արձանագիր կամ յիշատակարան մ'ալ կար Արշակունիներէ:

Ի բացակայութեան ուրեմն այս ուղղակի տեղեկատու վաւերագրաց (document) ստիպուած ենք կողմնակի վկայութեանց եւ հետեւութեանց (déduction) դիմել, հասկնալու համար թէ ինչ լիզու էր որ կը գործածուէր Արշակունեաց ժամանակը:

Լիզուաց հոյովման բնական երևոյթը տարակոյս չձգեր որ հին փարսին, Աքեմենեանը, մեծ փոփոխութիւններ կրեց անշուշտ այս Պարսկական մեծ շրջանին մէջ որ դարեր տեւեց: Պարսկեր ի հարկէ իրենց հետ մի նոր dialecte բերած էին որ բուն հին պարսկականի հետ խառնուելով մի նոր բարբառի ծնունդ տուած էր, որ ոչ հին զուտ պարսկականն էր եւ ոչ ալ լոյրորովին օտարոտի եւ նորանշան ինչ, այլ երկուքէն զանգուած մի նոր ձուլածոյ:

Իւր այս ձեւին մէջ ալ սակայն լիզուն դարձեալ պահած էր իւր բնատրիպ Արիական հանգամանքը, գէթ երկար ժամանակ: Բայց դէպի վերջերը, իմա՛ Արշակունեաց Հարստութեան վերջին շրջանին մէջ, մի նոր կերպարանք կ'աննէ յեզուն եւ մի նոր նշանագիր երեւան կ'ելլէ դրամներու վրայ:

Լիզունին կրած այս նոր կերպարանքը այն կարգէ եւ տեսակէ չէ ինչ որ կը տեսնուի շատ

անգամ երկու եւ աւելի նոյնացեղ եւ նոյնասեռ բարբառներու խառնուածին մէջ, այլ մի բոլորովին օտար եւ այլազան տարր է որ կու գայ կը թափանցէ Արիականին մէջ եւ նորանոր երեւոյթներ կուտայ անոր:

Այս օտար տարրը Սեմական, եւ Սեմական խումբին մէջ ալ Արամական այսինքն Ասորա-Քաղդէականը կը համարին գիտունք:

Սեմական են նոյնպէս նշանագիրները եւ ասոնց մասին ալ ընդհանուր ընդունուած կարծիքն է թէ Մովսէսականի վրայ ձեւուած են:

Ահա այս է Փէշլէվի կամ Պաշլաւիկ¹ ըսուած լեզուն եւ գրչութիւնը:

Սրեմն զուտ Պարթեւական շրջանի արտադրութիւնն է Փէշլէվին որ ապա Սասանեանց ժամանակին աւելի զարգացաւ եւ ընդհանրացաւ: Աւեստայի վրայ եղած բոլոր մեկնութիւններն ու թարգմանութիւնները եւ Սասանեան բոլոր արձանագրութիւնները, մեծաւ մասամբ, այս լեզուաւ եւ գրչութեամբ են:

Ինչիր է տակաւին թէ նրբ, որ դարուն եւ ինչպիսի պարագայից բերմամբ հաստատուեր է Պարթեւա-Սեմական այս սերտ յարակցութիւնը: Քաղաքական՝ աշխարհագրական պատճառներու յարմարութիւններով լոկ վերա-

1 Այս «Փէշլէվ» կամ «Պաշլաւ» բառին ստուգաբանութիւնը շատ մը առաւել կամ նուազ, նուազ մանաւանդ քան թէ առաւել հասանակաձեւութեանց տեղի տալէն ետքը, այսօր համաձայնութիւնը կատարեալ է ընդունելու որ նոյն իսկ «պարթեւ» բառն է որ ձայնաշարժութեան օրինոր «պաշլաւ» յանգած է, ինչպէս իր տեղը պիտի տեսնենք:

գրելի է այս երեւոյթը թէ ոչ՝ արքունեաց եւ հասարակաց դիւաններու մէջ դպրութեան պաշտօն վարող սեմախօս օտարաց ոմանց իմաստակութեանը պարզապէս, ինչպէս կը կարծեն գիտնականք ոմանք:

Ստոյգ եւ վճռողական պատասխան մը չկայ դեռ:

Գ Լ ՈՒ Խ Բ.

Զանդիկ կամ՝ Զէնտ:

Խւրոպացի գիտնականք շատ երկար խօսած են այս լեզուի մասին: Մեր ոչ տեղը եւ ոչ նիւթը կը ներկեն երկար զննութեանց եւ մանրամասնութեանց մտնել, քանզի մեզ Հայոցս համար այնքան կարեւորութիւն չունի այս որչափ Փէշէվին:

Զէնտ լեզուն Արիական է, տարակոյս չվերցնելու հաւանական ընդունուած է այսօր որ Մետացւոց կամ՝ Տին Մարաց լեզուն էր:

Ժամանակ մը Խւրոպացւոց մէջ մեծ վէճ՝ մը բացուած էր, ոմանք, Սանսկրիտագէտք, կը համարէին իւր կը պնդէին թէ Սանսկրիտէն ծնունդ առած է նա, ուստի իւր մի այլաշրջալ ձեւն է հնդկականին: Ուրիշներ ալ, Զէնտականք, հակառակը պնդելով Զէնտի եւ Սանսկրիտի մէջ ամէն աղերս իւր կապակցութիւն կ'ուրանային:

Այսօր կիրքերն աւելի հանդարտած եւ դատողութիւններն աւելի առողջ կ'երևին քան որ էին քառորդ կամ՝ կէս դար առաջ, ինչ որ կը

Թողատրէ աւելի ճիշդ գաղափար մը կազմել իրողութեան վրայ:

Ըստ այսմ, Հնդկաբաններու յառաջ բերած նմոյշները եւ վկայութիւնները բաղդատելով զէնտի հետ, կը տեսնենք որ այս երկու լեզուաց մէջ ցեղական կամ՝ արեւակցական աղերս մը կենալն անժխտելի է: Ա՛րսենք “ցեղական”, քանզի ծնունդ եւ ծագումը ընդունելու չափ հանգիստութիւն չկայ: Քաղում ուրեք կը համաձայնին, այո՛, այլ բաղում ուրեք եւս կը տարաձայնին, այնպէս որ չէ կարելի ընդունիլ թէ մէկը միւսին յեղակերպութեան (évolution) ժամանակագրական մէկ կէտը կամ կայանը (étape) եղած լինի:

Ինչ որ բանաւորապէս կրնայ ըսուիլ այս է թէ երկուքն ալ մի եւ նոյն (այժմ՝ կորսուած) նախաբուն Արիական արմատէ մը ծագած, եւ տեղւոյ եւ կլիմայի եւ տարբեր կենցաղավարութեան եւ այլ անհամար հանգամանաց բերմամբ ուրոյն ուրոյն զարգացած անհատականութիւններ են, պահելով ցեղական նախնի հետքերը:

Զէնտին փարսիին հետ ունեցած առնչութիւնն այս սոյն տեսակէ է, ոչ մէկը միւսին նախորդը կամ շարունակութիւնը եւ կամ միջին եղբն է, այլ պարզապէս կողմնակի շառաւիղներ, մի եւ նոյն արմատէ ընձիւղեալ:

Հատ մը պ. բառերուն հին նախնական ձեւերը կը գտնուին զէնտի մէջ, բայց յայտնի է որ այս հանգիստութիւնը հեռաւոր եւ որրանական է. աճուն եւ զարգուն վիճակի մէջ հա-

մեմատութիւն չկայ: Զէնտերէն գրուած պարբերութիւն մը անկարելի է հասկնալ հին պ. ի (փարսիի) զօրութեամբ, մինչդեռ ոչ-սեմախառն փէհլէվի կամ հին փարսի գրուած մը կարելի է ֆիրտուսիական նոր պարսկերէնի գիտութեամբը դիւրաւ իմանալ:

Զէնտ գրականութենէն բաւական պաշար ունինք այսօր. գիտունները Հ() () ի չափ բառ հաշուած են այս լեզուէ՝ սրբազան մատենագրութեան մէջ, որ կը բաղկանայ բուն Աւեստայէ որ գենի Մագդեզանց նուիրական ճառն է, եւ այլ մի քանի հատակոտորներէ որ Աւեստային մէջ չեն գտնուիր թէեւ այլ Փէհլէվի մատենագրութեան էական տարելքը կը կազմեն իբր մեկնութիւններ:

“Զէնտ” կոչումն ալ գիտունք անձիշդ կը գտնեն եւ “մեկնութիւն” կ’իմանան պարզապէս, որով “Զէնտ-Աւեստա” միացեալ սովորական ասութիւնը որ սրբազան Մատենին կը տրուի, ոչ թէ միայն նոյն սկզբնագիրը այլ անոր փէհլէվի եւ փաղէնտ մեկնութիւններն ալ միանգամայն կը նշանակէ: Բուն բառն ուրեմն “Աւեստայ” է եւ մինչեւ ցայսօր ալ Փարսիներու մէջ այսպէս բնորոշուած եւ գործածուած: Այնպէս որ գիտնոց մէջ, ամէն շփոթութիւն վերցնելու համար, առ հասարակ սովորութիւն եղած է, փոխանակ զինոյն բսելու՝ Աւեստական կոչել սրբազան Մատենին լեզուն: Արովհետեւ զէնտ լեզուն երթալով անհասկանալի դարձած էր, նոյն իսկ առաջին հնագոյն շրջաններէն, Սասա-

նեանց ժամանակը հարկ տեսնուեցաւ որ ժողովրդեան ծանօթ եւ հասկանալի լեզուով մը թարգմանուէր եւ բացատրուէր, իսկ ժողովրդեան հասկանալի լեզուն “պահլաւիկ”ն էր: Յորմէ կը հետեւի թէ “Աւետայ”ն տառն էր (texte), իսկ պահլաւ մեկնութիւնները “զէնտ” էին, թէեւ հասարակ լեզուի մէջ այսճշդութիւնը շատ չպահուիր:

Զէնտ ալփաբետը Փէհլէվին շատ նման է, թերեւս մի եւ նոյն կամ մօտ աղբիւրէ առնուած. այլ սակայն ահագին անջրպետ մը կայ սորա եւ նորա մէջ ընթերցանութեան մասին:

Զէնտը կարելի է ըսել թէ կատարեալ է, քանզի կատարեալ են ձայնական տարբերքը, մինչդեռ պահլաւիկը, ինչպէս վարը պիտի տեսնենք, ամենէն խեղճը, ամենէն աղքատն է: Արնանք գրեթէ անվերապահօրէն ըսել թէ զէնտը կը կտրուցուի. այլ Փէհլէվին կը զուշակուի:

Աւելի բացայայտութեան համար դնենք հոս մի տախտակը զէնտ Ալփաբետի, De Harlezի կարգաւորութեամբ.

1. Չայնտուրք

Աարճ	ا	آ	و	ه	و	و
	a	i	u	e	è	o
Երկար	ا	آ	و	ه	و	
	â	î	û	ê	ôô	
Միջին	آ	آ	و			
	ā	é	ôô			

2. Երկարացած

ա՞	ի՞	ա՞	ա՞	ա՞	է՞	ի՞
aè	òì	âi	ao	âu	éê	éu

3. Բաղաձայնք

Կոկորդայինք	Գ	Ժ	Ծ	Ղ
	k	k'	g	g' (չ)

Քաղկանք	Շ	Կ
	c (tch = շ)	j (dj = ջ)

Ատամնականք	Դ	Դ, Ծ	Դ, Զ	Զ
	t	t'	d d'	t

Շրթնականք	Ս	Ֆ	Բ	Վ
	p	f	b	w

Ռնդականք	Ն	Ն	Ն	Ն	մ
	n	ñ	n	ñ	m

Շչականք	Շ	Շ	Շ	Շ	Շ
	ç, s	sh	s	zh	z

Կիսաձայնք	Խ	Խ, Ն	Ր	Վ, Ն	Վ
	h	y	r	v	w

Խուլք	Խ	Խ
	h ^v	hm

Աւելցնենք նաև որ տառերը տարանջատ
լինելով ընթերցանու թեան ամենեւին դժուարու
թիւն չեն ընծայեր արարական կցականութեան

նման կամ նոյն իսկ ՓէՏլէվիի պէս: Իսկ ընթերցական ուղղութիւնը Սեմականին կը հետեւի, աջէն ձախ, հակառակ գերազանցապէս Արիական Սանսկրիտի որ ձախէն աջ է, ինչպէս բոլոր հնդեւրոպականք:

Զէնտ արիաբետին այս կատարելութեան պատճառան է որ փարսիներէն անոնք որ անգլիներէն կ'ուզեն ուսանիլ, նախ զէնտ նշանագիրներուն հետ կ'ընտելանան որպէսզի անգլիական անհաստատ ձայները պարաւանդեն:

Զէնտ նշանագիրներու այս ճոխութիւնը հասարակ ընթերցանութիւնը անհունապէս դիւրացուցած լինելով հանդերձ, բնագիրներու կատարեալ հասկացողութիւնը տեղ տեղ դարձեալ յանհնարինս դժուարացած է: Պատմական նիւթերու միջ, յիրաւի պատմական ծանօթութիւններէ կամ յաճախակի մի եւ նոյն ձևով եւ տարազով ներկայացող անուններէ մարթ է աստիճան մը առաջնորդուիլ, այլ այս օգնութիւնը այս գրքերուն համար չէ ուր նիւթը զուտ կրօնական, իմա վարդապետական կամ արարողական լինելով, շատ դժուար է որոշ եւ մեկին հասկացողութեան դալ, ինչպէս իրաւամբ զիտել կու տայ Տարմնթեթեր:

Մեր նիւթին համար զէնտին վրայ ասկէց աւելի ծանրանալն անօգուտ կը համարիմ:

Անցնինք հիմա ՓէՏլէվի եւ այլ տարերաց:

ՓէՆլէվի, Փազէնտ, Ջեւարիշ:

ՓէՆլէվին համար վերը ըսինք թէ ինչպէս ծնունդ առած է Պարթեւաց օրով եւ զարգացած ընդհանրացած Սասանեանց ժամանակը: Տեսանք նաեւ թէ ՓէՆլէվին փարսի չէ իսկապէս եւ ոչ ալ զէնտ որոյ հետ խնամութիւններ կը ցուցնէ՝ այլ անկախ է բոլորովին եւ ինքնուրոյն:

Աւելի յստակ հասկացողութեան համար ըսեմք, եթէ Սեմական խառնուրդը բարձուէր ՓէՆլէվիէն՝ բուն հին փարսին պիտի երեւան գար ժամանակին բերած ձայնական յեղանակութիւններովը:

Այս “ՓէՆլէվի = պահլաւիկ” բառն ալ յետնոց է. յայտնի է որ Պարթեւաց ժամանակը այս անուամբ ճանչցուած էր լեզուն, այլ Փարսի կը կոչուէր: “ՓէՆլէվի” բառով յետինք կ’իմանային ինչ որ հին է. մինչեւ հիմա ալ Պարսիկ գրագէտները ՓէՆլէվի անուամբ կը մկրտեն անգիտակցաբար ամէն հին բառերն ու ոճերը: Նոյն ինքն Ֆիրդուսին ալ այսպէս կը կոչէ իւր ձեռքը գտնուած հին ձեռագիրները, որք չեմ կարծեր թէ պահլաւիկ նշանագրօք եւ պահլաւիկ լեզուաւ եղած լինէին, քանզի այս լեզուն գիտութիւնը եւ հետաքրքրութիւնը Պարսկաստանէն վաղուց հեռացած էր Ֆիրդուսի գրած ժամանակը: Sir John Malcolm-ի կարծիքն հոս ոյժ չունի. աւելի զօրեղ եւ հիմնաւոր կը գտնեմ Darmesteter-ի փաստաբանութիւնը որ ժխտա-

կան եղրակացութեան կը յանգի ֆիրդուսի պահլաւագիտութեան մասին: Մեծ բանաստեղծին գործածած ձեռագիրները թէեւ մեր այժմ՝ ձեռքը գտնուած իսկատիպ պահլաւականներ չէին, բայց եւ այնպէս ժամանակաւ աւելի մօտ լինելով լեզուին հնագոյն կերպարանքին՝ աւելի գիւրդութիւն ունէր հասկնալու իւր աղբիւրները որք հին պահլաւի եւ նոր պարսկերէնի մէջտեղ մի նոր խօսքէր անշուշտ եւ որոց արաբերէն թարգմանութիւնները առատապէս տրամադրելի էին իրեն:

Սեմականի խառնուրդը այնքան շատ է Փէհլէվիին մէջ որ կրնայ ըսուիլ թէ ողորդում մ'է յաւէտ քան փոխառութիւն: Բնական ընթացքն է լեզուներու՝ իրեն պակսած բառերն եւ ոճերն ուրիշ աւելի մշակեալ լեզուէ մը փոխ առնել եւ իւրացնել. ասոր օրինակներն ամէն օր աչաց տուչեւ են եւ մեր իսկ այժմու գրականութեան, թէ՛ «արեւմտեայ լինի եւ թէ արեւելեայ, ոչ այլ ինչ է բաժը: Բայց այս փոխառութիւնները որոշ անսակներ եւ սահմաններ ունին որոնցմէ դուրս կարելի չէ ելլել:

Իականները՝ նախնականները՝ անհրաժեշտները, այսինքն անոնք որ կեանքի եւ գոյութեան սուսնոց ուրոյ չիր (sine qua non) տարերքը կը կազմեն, վաղուց արդէն նախապատմական մութ շրջաններու մէջ ձեւուած, կերտուած կազմուած են, յետնագոյն փոխառութիւնները երկրորդական գաղափարներու, վերացեալ բնութեաներու եւ նորատեսիլ նորահնար առարկաներու շուրջը կը յաճին:

Այլ հասկնամ, զ. օ. թէ տալար, պատկիր, նիշ, նշան, ազատ եւ այլ սոցին նման բառեր պարսիկէն փոխ առնուած լինէին հայերէնի մէջ, ինչպէս նաեւ շատ մը աստուածաբանական կամ փիլիսոփայական եզրներ յոյնէն, եւ շատ մըն ալ արուեստական՝ մեքենական՝ գիտական անուններ եւրոպական այս եւ այն լեզուներէն, բայց երբեք գերանուն եւ բայ եւ այս կարգի մասունք որ էական եւ անհրաժեշտ են մարդու իբր մարդ՝ ուրիշէն փոխ չեն առնուիր: Ամէն լեզու իւր սեփական միջոցը կ'ունենայ վաղ ժամանակներէ ժառանգած:

Եւ սակայն ահա ճիշդ այս անբնական երեւոյթն է որ կը տեսնենք իրագործուած՝ Փէհլէվիին մէջ, եւ այս, ինչ որ աւելի տարօրինակ է եւ հասարակաց պայմաններէն դուրս, ոչ թէ առհարկէ կամ ըստ պահանջի պիտոյից, այլ պարզապէս ըստ քմաց եւ հաճոյից: Բացատրենք:

Փարսի լեզուին մէջ գերանուններ թէ կան եւ թէ չատ ալ ձօխ են. բայց Փէհլէվի գրչու թեանց մէջ բնաւ գործածուած չեն, այլ ասոնց տեղը միշտ սեմականներն են որ ի կիր առնուած են: Այսպէս, Սեմ. «լի» (لی) կը կարդանք փոխանակ հպ. «ամ, ատամ, աղամ» (ام, ا) = «եւ», ձեւերու:

Նոյնպէս Սեմ. «լաք» (لك) = «դու» (تو): Սեմ. «լանման», «լաքում» (كم) = պՏ. مان, مان:

Նոյնպէս 3 ? դէմքի او, ى կը կարդանք «ուալման» (ولمن) որոյ յոբնակին կ'ընեն

կէսը Սեմական կէսը պարսկական խառնածին մը՝ «ուալմանշան» (ولمناشان) = ومان + شان:

Այսպէս շատ մըն ալ Արամեական բայեր որ ամէն քայլափոխին ընդառաջ կ'ելլեն որք ոչ թէ առ ի չգոյէ համազօր փարսի բայերու, այլ պարզապէս զրոյին քմահաճոյքով գործածուած կ'երեւին:

Այս երեւոյթին մեկնութիւն մը տալու համար յետ երկար ատեն թարթափելոյ, ԼԵՐՈՎԱԳԻ գիտունք ոմանք սա եղըակացութեան յարեցան վերջապէս թէ ՓէՆՇԷՎԻ լեզուն երբեք խօսուած չէ, երբեք ժողովրդեան հասկանալի եղած չէ այն կերպարանքով որ նկարագրեցինք, այլ ժամանակին միրզաներուն (զպիր) մէջ միայն սովորական դարձած մի անճոռնի ԼԵԱՆՀԵԹԵԹ արտադրութիւն է:

Այլ կարծուի թէ երբ հարկ կը լինէր այս արուեստակեալ լեզուով գրուած բան մը ժողովրդին կարգալ, սեմական բառերուն տեղ բուն պարսկականները դնելով կը կարգային: Զ. օր փոխանակ «մալքամ-մալքա» (ար. الملوك) ըսելու որմէ ժողովուրդը բան մը չէր հասկնար, «շահնշահ» (شاهنشاه) պ. բառը կը գործածէին: Այս Սեմ-Արամեական խառնուրդը որ միրզայից միայն հասկանալի էր կամ Մորաթմանի բացատրութեամբ տեսակ մը էֆէնտիական լեզու մ'էր, Չիւսարիչ կամ Շիւզիւսարիչ անուամբ ճանչցուած է, չգիտցուիր ինչ իմաստով ԼԵ ՆՇԱՆԱԿԻՍԻԹԵԱՄԲ, թէպէտ շատ մը մեկնութիւններ փորձուած են:

Իսկ այն ընթերցուածը որ զեւարիշի վրայէն
հասարակ պարսկերէնով կ'ըլլար թարգմանա-
բար՝ դա Փաղէնտ ընդունուած է:

Այս դրութիւնները եւ այս զանազանու-
թիւնները դեռ այնչափ անորոշ եւ խառնակ են
որ մարդ հազիւ թէ ընդ աղօտ գաղափար մը
կրնայ կազմել: Բարեբախտաբար որ մեզ համար
այնչափ ալ կարեւորութիւն չունին:

Անցնինք հիմա Փէշլէվիին ընթերցական
տարօրինակութեանը, գաղափար մը տալու հա-
մար թէ որպիսի անհեթեթ դրութեան մը հետ
գործ ունինք:

Գիտելի է նախ որ 14 նշանագրաց վրայ
կը դառնայ ամբողջ գրչական դրութիւնը. սա
ինքնին արդէն ապացոյց է թէ որչափ դժուա-
րութիւններու՝ կամայականութիւններու դուռ
կրնայ բանալ այս անկատարութիւնը: Մի եւ
նոյն գիրը, արդարեւ, մի միայն մէկ ձայնի
ազգարար չէ, այլ շատ կերպերով կրնայ կար-
դացուիլ, թէ՛ ձայնաւոր լինի, թէ՛ բաղաձայն:
Արդէն կարճ ձայնաւորները գոյութիւն չունին,
ինչպէս Սեմական բոլոր լեզուաց մէջ ուր ուրեք
երկարները միայն *ā*, *ī*, *ū* կարեւորութիւն ունին
եւ կը նշանակուին, ինչպէս արաբագիտաց ծա-
նօթ է: Իսկ երկարներն ալ այնպէս խառն եւ
անորոշ արժէքներով են որ մարդ չգիտեր եր-
բէք թէ որ ձայնով կարգալն է ուղիղը եւ պատ-
շաճագոյնը, որով միշտ կամ գրեթէ միշտ խար-
խափանքի հանդէպ կը գտնուինք եւ աւանդա-
կան տուչութեան կամ նիւթի ծանօթութեան

եւ ստուգաբանական համեմատութեան սատար-
ներուն կ'ապաստանինք:

Աւելի զգալի ընծայելու համար մեր նկա-
րագրութիւնը՝ դնենք հոս ամբողջական պատ-
կերը:

ա	a, ã, h, չ	=	ա, ա՛, հ, խ
բ	b	=	բ
գ	p, f, v	=	պ, փ, լ (վ)
դ	t, d	=	թ, դ, տ
է	c, j, ջ	=	չ, ջ, ճ, զ, ժ
զ	r, l	=	ռ, ռ, լ
է	z	=	չ
ը	s, ç	=	ս
թ	sh	=	շ, ս
ր	γ	=	ր
ց	k, g	=	ք, կ
մ	m	=	մ
ն	u, o, n, v, r, լ	=	ու, օ, ն, լ, ռ, լ
յ	g, d, j	=	խ, է, իի, գ, դ, ժ

Կան երկրորդական ձևեր ալ միջնատառ
կամ վերջատառ զորոնք զանց կ'ընենք:

Եւ որովհետեւ, դժբախտութիւնը կատա-
րեալ ընելու համար, կցողական այ են տառերը՝
ասկէ կու. գայ աւելնալ զրութեան վրայ նոր եւ
ի բազումն անյաղթելի դժուարութիւն մ'ալ:
Եւ այս կցումները այնպիսի տարօրինակ կերպով
կը կատարուին որ, շատ անգամ միջէն երեւ
կարելի չէ թէ պարզ յօդաւորիչ գիծեր են թէ

նշանագիր: Արաբական սիստեմը ասոր քով պայ-
ծառ եւ յստակ կրնայ ըսուիլ:

Մի քանի օրինակներով թելեւս աւելի լաւ
գաղափար տրուի:

Առնենք, զ. օ. Մ խումբը: Վա կրնայ նկա-
տուիլ նախ՝ իբր յօդաւորութիւն երկու « » ի
յորում առաջնոյն պոչը (վերջին գիծը) դէպի
վար կորանալով կիսաշըջանակի մը ձեւով վեր
բարձրացած եւ յաջորդին հետ կցուած է Մ:
Այս դէպքին մէջ ընթերցուածը կրնայ լինել
ամ, համ, հա, ախ, ա՛խ, խսմ, հախ:

Նոյն խումբը կրնայ նաեւ լուծուիլ ի « »
(Մ = « + ») եւ տալ այ, ստ: Այս ասոր
հակառակը՝ կրնանք խումբին առաջին մասը
զատել (») եւ իբր առանձինն նկատել եւ մնա-
ցածը « համարել, Ս կիսաբոլորակը պարզ Կօ-
դիչ առնելով եւ յայնժամ՝ ընթերցուածը կու-
տայ իխս, ին:

Այս մի մասը « եւ միւսը Մ համարիլ,
կիսաբոլորակը լինելով յայնժամ՝ առաջինին
վերջին գիծը եւ վերջինին առաջինը (Մ = Մ «)
եւ կարգաւ աշ, ս՛շ, հս՛շ:

Արնանք նաեւ, իբր վերջին պարզութիւն,
նոյն խումբը նկատել բաղկացեալ « է եւ Մ է եւ
ձայնաւորել իշ, էշ, կիհ:

Չանձրոյթէ խորշելու համար բաւ համա-
րելով այս վերլուծութիւնը որուն ենթակայ են
բոլոր կապակցութիւնք, դնենք ասոնց մի քանի
գլխաւորները առանց մանրամասնութեան:

ԽԵ = | 𐎧𐎶 = ահօ, ահու, ահօւ, ահն, աան,
ախվ, ախու, հաւա, հաւ, հան,
խանա, խան, խան, եւ այլն:

ԽԵ = | 𐎧𐎶 = Ի ահ, է հօ

— = | 𐎧𐎶 = Իգան, էշուա, իշն, դաշն, գիշն,
գաշն

— = | 𐎧𐎶 = սան, սհու, սախա:

Մի ուրիշ խումբ՝

Խ = | 𐎧𐎶 = այն, այն, այու, այո, աէն,
հէն, աիօ, ագու, ագօ, աուվ,
հին, իին, խագու, խագուա:

— = | 𐎧𐎶 = դիօ, էգին,

եւ այլն, եւ այլն:

Զարմանալի չէ ուրեմն եթէ յաճախ համա-
ձայնութիւնը կը պակսի ընթերցուածոց մասին:
Մի եւ նոյն բառը շատ անգամ փարսինները մէկ
կերպ կը կարգան, եւրոպացիները մի այլ կերպ,
կամ եւրոպացիք իրենք ալ իրենց մէջ տարբեր
տարբեր կերպով եւ հետեւաբար տարբեր մեկ-
նութիւններով:

Կան դրական ուղիղ ընթերցուածներ, կան
ալ հաւանական՝ անգոյ եւ մտացածին ընթեր-
ցուածներ:

Լճաջնոց՝ ճշդութեանը կ'երաշխաւորեն, ինչ-
պէս վերը զգացուցինք, տարակուսական բառի
մը ճիւղակից լեզուի մը մէջ որոշ իմաստով
գոյութիւն ունենալը կամ աւանդութիւնը: Իսկ

ասոր հակառակը, ժխտական կը համարուի ընթերցուածը, եթէ, հաւանական լինելով հանդերձ՝ հաստատութիւն չունի ոչ մատենագրութենէ, ոչ արձանագրութիւններէ եւ ոչ աւանդութենէ:

Այս է ահա փէհլէվի գրչութիւնը: Միանգամ եւս մտաց մէջ պարզ եւ յստակ տպաւորելու համար այս արդէն մանուածոյ իրադարձութիւնը՝ ամփոփենք քաղուածօրէն թէ՛

1. Բուն փարսի, իմա՝ հին պարսկերէն ըսուած լեզուն այն է որ Ա.բեմենեանց ժամանակէն մնացած բեւեռագիր արձանագրութեանց մէջ կրտեսնուի (Բիսութուն, Փսարկարտ, Պերսեպօլիս, եւ այլն):

2. Փէհլէվի ըսուածը այն բարբառն է որ Պարթեւաց շրջանին ծնունդ առած եւ Սասանեանց օրով վարդացած է:

3. Զէնտը Աեստային վրայ կատարուած պահլաւական թարգմանութեանց եւ մեկնութեանց լեզուն է:

4. Զեւարիշը փէհլէվիին Սեմական հանդերձիւ ծագեալ ձևն է որ միրզայական էր աւելի եւ ժողովուրդին անիմանալի:

5. Փաղէնտը Պահլաւա-Պարսկական մաքուր լիդուն է, Զեւարիշի կեղծիքէն մերկացեալ:

Վերջապէս՝

6. Միջին պարսկերէն պիտի բսենք այն շրջանը որ Արաբական տիրապետութենէն սկսեալ կը ձգի մինչեւ Ֆիրգուսի, իսկ

7. Նոր պարսկերէն՝ ֆիրդուսիէն եւ այսր, որ հետզհետէ յղկուելով եւ փափկանալով արդի ախորժալուր պարսկերէնին յանգեցաւ ուր եթէ ցաւալի բան մը կայ, արաբականին տարապայման յորդուծիւնն է որ խեղդելու աստիճան կը նեղէ բուն պարսկական տարրը:

Պարսկերէնի վըայ այս սուղ տեսութենէն ետքը քանք հիմա զննել տեսնել թէ մեր հայերէնն ինչպէս կը համեմատի երանականին այս զանազան վիճակներուն հետ:

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՀԱՅ-ԵՐԱՆԱԿԱՆ ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹԻՒՆՔ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա .

Ընդհանուր հայեացք:

Թէեւ «երանական» ընդհանուր բառը գործածեցի, բայց շտապեմ ըսելու որ մեր լեզուն, որչափ որ ես նշմարեցի, սանսկրիտի եւ զէնտի հետ այնչափ գործ չո՞նի, գոնէ ուղղակի եւ անընդմիջաբար, այլ Պարթեւականին իմա՛ պահլաւիկին հետ է մեր ամենասերտ կապակցութիւնը: Եթէ զէնտի սանսկրիտի ձեւերուն ալ կը համապատասխանենք, այն՝ կա՛մ՝ երկրորդաբար փէհլէվի միջնորդութեամբ է, եւ կամ՝ իբրեւ կողմնակի (collatéral) շառաւիղ՝ մի եւ նոյն բունէ ստեղնեալ:

Բուն փարսիի եւ փէհլէվի վրայ պիտի կենդրոնացնենք ուրեմն մեր ուշադրութիւնը:

Բայց բուն փարսի այսինքն Աբեմենեան բարբառիկի (dialecte) համար արդէն ըսինք թէ իւր ծայրագոյն աղքատութեանը պատճառաւ բարարաբ համեմատութեան մ'սպասել կարելի չէ:

Այսչափը միայն կ'արձանագրենք որ Բիսուլթուլենեան բեւեռագրութեան մէջ որ Գարեհինն է, «Արմինիա»¹ անուան բազում անգամ յիշուիլ եւ յեղյեղուիլն արդէն մի մեծ պատմական ապացոյց է թէ Հայ Ազգը անդստին այն հեռաւոր ժամանակներէն կար, եւ ինքնուրոյն գոյութիւն մ'ունէր իբրեւ մի տարանջատ եւ տարորոշ Համայնք եւ Ժողովուրդ: Եւ որովհետեւ կարելի չէ ննթագրել մարդկային ինքնօրէն համախմբութիւն մը առանց մասնաւոր եւ կազմակերպեալ բարբառի, յայտնի է ուրեմն որ Կիւրոսեանց եւ Գարեհեանց ժամանակակից հայ բարբառ մը կար որ պարսկերէն չէր, մի գատ եւ ուրիշ բան էր. չենք գիտեր ինչ էր: Այդ նախալեզուին վրայ ո՛ր եւ է լոյս տուող հնութիւն մը դեռ երևցած չէ, եւ ոչ ալ այն վիպական հասակոտորները որ մեզ հասած են, անդրագոյն հնութեան մը կրնան բարձրանալ, ընդունելով հանդերձ պահ մը անոնց վաւերական հարստատութիւնը:

Այլ սակայն ասկէ եզրակացնել թէ հայ լեզու մը չկար եւ թարգմանիչք ստեղծեցին զայն՝ աւելի քան յիմարութիւն է: Ամէն ուրիշ ապացոյց մէկդի, լոկ այն իրողութիւնը թէ Աբեմենեան արձանագրութեանց յեղուին էական

1 Գիտեմ որ վերջերս Հիւրչման տարակոյսի տակ ձգեց այս «Արմինա» կամ «Արմանիա» անուանը հայկական լինելը, բայց սա պարագայն գոնէ անժխտելի է որ ոչ մի ազգ կամ լեզու կրնայ այնչափ մեծ հաւանականութեամբ իրեն սեփականել զանոնք որչափ Հայ ազգը որ մի քանի հարաւոր տարիներէ ի վեր նոյն անունը կը կրէ:

տարերքը մեր լեզուին մէջ ալ կան՝ բաւական է զիս համոզելու համար թէ ուրեմն մի ջոկ աշխարհի եւ ժողովրդի սեփական տիալէքդն էր ան որ մերձաւորութիւն ունէր Աիւրոսի Գարեհի քսերքսէսի խօսած լեզուին հետ:

Ամենէն բանաւոր կարծիքը կը մնայ այն թէ թարգմանիչք հիմ ընդունեցան այն ժամանակի յաճախեալ եւ սովորեալ զօրաւոր գաւառաբարբառներէն մին, Արարատեանը՝ կ'ըսեն Արեւելեայ Հայք եւ հաւանական է, որոյ վրայ ամբարձին իրենց հոյակապ շէնքը, կոելով՝ կոփելով՝ կերտելով անշուշտ յինքնեանց բազում ինչ, մինչ լեզուին տալ այն ճոխութիւնը բարձրութիւնը եւ այն հաստատութիւնը որ զարմանք կ'ազդէ արդարեւ:

Յունարէնէն շատ բան առին, տարակոյս չկայ, առին նաեւ Ասորերէնէն, ասոր ալ տարակոյս չկայ, քանզի առաջին թարգմանութիւնն ասորականին վրայ եղած է Ս. Գրոց, իսկ պարսկերէնէն չեմ կարծեր թէ բան մ'ընդունած լինին, այն փոխառովի մեծոտով կամ՝ եղանակաւ գէթ ինչ որ յոյնին եւ ասորոյն համար ի գործ դրուեցաւ:

Ինչո՞ւ: — Այսին զի պէտք չկար փոխ առնելու, այն ինչ որ կար արդէն լեզուին մէջ իբր ասացած եւ նիւթ, նախապատրաստ եւ առձեռն՝ Հայ Արանական էր վաղուց շաղեալ շաղախեալ կերպարներալ, առանց նոր եւ պիտակ փոխառութեանց հարկ թողլոյ: Բսել կ'ուզենք, լեզուին Արիական հիմը արդէն զրուած էր, մնացած էր ճարտարապետել միայն:

Այս Արիական հանգամանքն է ահա որ կ'ուզենք այս տեղ պարզել: Մեր համեմատութեան եզրը պիտի լինի մանաւանդ փէհլէվին:

Այս վերլուծութեան մէջ պիտի տեսնենք որ Հայերէնը Պարթեւական ծանօթ շրջանէն առեալ մինչեւ Սասանեանց անկման մօտերը Պահլավականին հետ զուգահեռաբար կ'ապրի, պատասխանելով նորա երբեմն այս երբեմն այն վիճակին: Կան բառեր եւ ձևեր որ Պարսկերէնի հնագոյն, անդրադարձեւական շրջանը կը յիշեցնեն, կան որ միջինը, Արշակունին, եւ կան ալ որ համեմատաբար նորագոյնը:

Հետեւիւնք քայլ առ քայլ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ.

Հնչական հանգամանք:

—

Բօդ. Ա. Փեհլիվի հնչումները:

Փէհլէվի հնչումները միշտ թաւ են եւ միշտ բաց եւ լեցուն (développé) քան այժմու պարսկերէնը որ նրբացած փափկացած եւ ամփոփուած կը ծառուած է: Վասն որոյ, ինչպէս շատ առիթներով ալ ըսած ենք, հայերէնը պարսկերէնի հետ բազդատուած ատեն միշտ յեղուին հնագոյն տիպը, փէհլէվին կամ երբեմն ալ բուն հին փարսին աչաց առջեւ ունենալու է շարունակ եւ ոչ արդի խօսուած յեղուն որ շատ հեռացած է:

կարծեցու չէ, զ. օ. Թէ Պարսից فرمان (Farman) ը մենք հրամանն ըրած ենք, եւ ոչ ալ ան (band) ը՛ քանտ, կամ پايكار (paikar) ը՛ Թաւացներով՝ պատկեր, այլ զի այս բառերուն պահաւիկ ձայնը եւ ձեւն է որ մենք պահած ենք, որք արդի Պ.ի մէջ Թեթեւցած են: Զի յիշեալ բառերը պհլ.ի մէջ ալ, ճիշդ հայերէնի պէս Fremân, band, paikar կը հնչեն: Գարձեալ՝

Մեր “նամակ” ը, զ. օ., նպ.ի ան (nâmelî) չէ որ սիկ մասնիկն առնելով հայացած է, այլ բուն պհլ nâmakն է, ոչ աւելի ոչ պակաս:

Քանզի ամէն այն բառերը որ նպ.ի մէջ Թոյլ ch կը վերջանան, ինչպէս՝ ան (nâmelî), ան (jameh), ան (hameh), ան (kadeh), ան (fereshteh), ան (dasteh), ան (gūneh), ան (dideh), եւ այլն, եւ այլն. պհլ.ի մէջ սիկ վերջաւորութիւնն ունին, nâmak (նամակ), jamak (ճամակ), hamak (համակ), kudak (քատակ), fereshtak (հրեշտակ), dastak (դաստակ), gūnak (գունակ), dīdak (դիտակ), եւ այլն:

Պհլ.ի մի յատկութիւնն է սա որ անունները լիակ ձայնաւորով չվերջացնելու այլ միշտ սիկ կամ իկ մասնիկներով, ճիշդ ինչպէս հայերէնը որ այս հիման եւ ոգւոյն հաւատարիմ մնալու համար՝ ա եւ օ ձայնավերջներն ալ գէթ յով մը կը կապէ, ծառայ, տղայ, սարոյ, մերոյ, ձերոյ, եւ այլն, բաց ի մի քանի դերանուններէ եւ հրամայականներէ, ինչպէս յայտնի է:

Թող. Բ. Հայ հեղուկները :

Ամէն հաւանականութիւն կայ հաստատելու որ հայ նշանագիրները չեն ներկայացներ այսօր այն արժէքը որ ունէին Մեսրոպեան ժամանակներուն: Բոլոր կամ գրեթէ բոլոր ձայները այլ-այլաժ կամ հեռացած կ'երեւին իրենց բուն նախնի սեփական հարազատ հնչումներէն եւ այս անհաստատութիւնն է պատճառ որ օտար բառերը հայ այբուբենով պատկերացնելը վտանգաւոր համարուած է եւ լատինականին կը դիմուի միշտ, որքան ալ անստգիւտ չլինի այս վերջինս ալ:

Առաջին եւ մեծ խանգարումը սկսած կ'երեւի Վիլիկեան մեծ գաղթականութենէն ուր այլապան ազգաց եւ լեզուաց հետ հանապազօրեայ շփումները բնական է որ լեզուին վրայ ալ պիտի դրոշմէին իրենց տիրող ազգեցութիւնը: Հետզհետէ վրայ եկող արտագաղթերը երթալով աւելի շեշտեցին անշուշտ այս օտարացումը եւ խրամատը աւելի մեծ եւ խոր դարձաւ ընդ մէջ բուն Հայաստանեայց եւ գաղթեալ Հայոց մէջ:

Ահա խանգարման առաջին եւ հղօրագոյն ազդակը: Երդիւնքը եղաւ Արեւելեայ եւ Արեւմտեայ անուամբ ճանչցուած մեծ բաժանումը:

Ժամանակ մը, տակաւին կը փնտռուէր թէ ո՞րն է ուղղագոյնը, հարազատը, եւ ամէն մարդ կը յիշէ զեռ Պօլսոյ մէջ, Կ. Ս. Ի թիւ ճեանի եւ մեր մէջ կայացած նախագոյն համաձայնութեան վրայ, անոր առաջարկութեամբ կազմուած Զանձ-

Նաժողովը զոր յայնժամ մենք կը վարէինք իբրեւ Ուս. Ժողովոյ ատենապետ եւ որուն կը մասնակցէին որչափ կը յիշեմ, Խորէն եպ. Նար-Պէյ, Մ. Գարագաշ, Տ. Յ. Հիւնքեարպէյէնտի, Հռովմէական գիտնական վրդպ. մ'ալ որոյ կը ցաւիմ որ չեմ յիշեր այժմ անունը, Մ. Աղաբէկեան եւ Իւթիւճեան: Ռուսահայ Գ. Նիկողոսեանն ալ առանց ի պաշտօնէ անդամ ըլլալու, կը հրաւիրուէր իբրեւ նմոյշ եւ ներկայացուցիչ Արեւելեայ հնչման:

Չեմ յիշեր լաւ ինչ փաստաբանեցին այն ատեն Պոլսական հնչման կողմնակիցները, մանաւանդ Խ. Նար-Պէյ որ որչափ լաւ հայկաբան՝ այնչափ ալ խեղճ բանասէր էր, սա եղաւ սակայն արդիւնքը որ առանց զիրար եւ թերեւս խնդիրն ալ հասկնալու մի քանի ամուլ նիստերէն վերջը ժողովը ցրուեցաւ:

Եւ սակայն աւելի մօտէն եւ ուշադիր քննելով խնդիրը կը տեսնենք որ այնքան ալ բարդ եւ կնճռոտ չէ որչափ կ'երեւի եւ ներքին եւ արտաքին ապացոյցներ՝ օրինակներ՝ հանգիտութիւններ, վերջապէս ամէն ինչ կու գայ վկայել թէ ի նպաստ կովկասահայոց կամ Արարատեան ըստեաժ հնչման է լուծումը:

Ասոր համոզուելու համար բաւական է յիշել որ նոյն իսկ Տաճկահայոց մէջ Պօլսոյ եւ գաւառի հնչումները մեծապէս կը զանազանին իրարմէ:

Գաւառացին երբեք չըսեր, զ. օ թուռ փաց, քօցէ, ցաք (ձագ), վօտք (ոտք), փէռան

(բերան), ցի (ծի), չօռի (ջորի), թօղ (դող), վօռս (որս), վօռց (ործ), թմաք (դմակ), եւ այլն:

Անոնց բերնին մէջ այս գրերը մինչեւ մէկ աստիճան որոշ եւ յատուկ արտաբերութիւն մ'ունին որ վարժ ականջ մը երբեք չսխալիր զանազանելու:

Ժամանակին Վալհոկեցի վարդապետ մը երեւցաւ Պոլիս որ հետամտեցաւ հին հայկական հնչումները վերականգնելու, եւ փորձուեցաւ որ իրաւ ալ անոր թելագրութեան տակ գրուած dictéeները մեծաւ մասամբ անսխալ էին:

Նոյնպէս Սեբաստացի Կէզիւրեան աչազուրկ Թադէոս Պատուելիին բերնով արտասանուած մէկ կտորը, իբրեւ ականջալուր կ'ըսեմ թէ, անհնար էր սխալ տառագրել, այնչափ որ որոշ եւ յստակ կու տար ձայները:

Զեմ ուղեր պնդել անշուշտ թէ գաւառական հնչումներն ալ ըստ ամենայնի ողջ եւ անեղծ պահպանուած լինին, անոնք ալ տեղական եւ արտաքին հանգամանքներու բերմամբ որոշ աղդեցութիւններ կրած են անշուշտ, բայց թէ համեմատաբար Պոլսոյ եւ այլ գաղթավայրերու՝ կրնայ բնդունուիլ թէ դատաւարոյն բերնին մէջ դարձեալ քարացած պահպանուած կը մնայ հիեր: Աւելցնենք նաեւ որ Պոլսեցիին ալ հին սերունդի ցանցառ մնացորդներուն բերնէն լսուածը նոյնը չէ ինչ որ նորինն է: Հինը, գաւառը, կը յեշեցնէ թէ հնչմամբ եւ թէ ոճերով:

Եւ արդէն, գրագիտաց մէջ ժամանակէ մ'ի վեր խուլ համաձայնութիւն մը կնքուած կ'երևի:

դէպի հինը հարազատը երթալու, թէպէտ աս
ալ նոր խառնակութիւններ հետը բերել սկսաւ,
հին եւ նոր իրարու հետ շփոթելով, այնպէս որ
փոխանակ իւրաքանչիւր հատուած իւր իսկ սե-
փական եւ սովոր դրութեամբ վարուելու՝ անհա-
ճոյ սահմանազանցութեանց դռներ բացուեցան
եւ կամայականութեան ձեռքը մնաց զեկը: Այսօր
թէ Փարիզ ունինք, թէ Բարիզ եւ թէ Պարիս
եւ ասոր պէս Բերլին, Պերլին, պանք, քանկ
եւ այլն, եւ այլն:

Անշուշտ փափաքելի է միօրինակութիւնը
եւ մեր ամենուս ալ ձգտումն է այն, բայց այս-
պիսի անհատական եւ քմածին փորձերով չէ որ
պիտի երեւնայ ան: Իրաց բերումով եւ ժամա-
նակի պարտադրութեամբ պիտի կատարուի ան,
եթէ պիտի կատարուի: Պէտք է որ բարրաւ-
ներէն մին օր մը միւսը խեղդէ բառնայ բոլորո-
վին կամ՝ ըստ մասին ինչպէս որ կը տեսնենք որ
եղած է ֆրանսացւոց Langue d'Oc եւ Langue
d'Oil լեզուներուն մէջ, այս վերջինը տիրանալով
եւ ջնջելով հիւսիսային Oc-ը: Իսկ այսպիսի են-
թադրութիւն մը գէթ առ այժմ՝ մեր կամեցո-
ղութեան հետ գործ չունի: Մեր ջանքը պիտի լինի
արդար չափու եւ սահմանի մէջ պահելով
ձգտումները՝ իւրաքանչիւրը իւր սովորած կեր-
պով արտայայտուիլ օտար անուանակոչութեանց
մէջ, բացայայտութեան գէժ՝ չմեղանչելու հա-
մար: Հաւասար անխոհեմութիւն կը համա-
քիմ՝ հիններէն նուիրագործեալ անունները նոր
ձեւով ուղղագրելը եւ նորերը հին տառա-

դարձութեան շրջելը, մեզ Տաճկահայոցս համար գէթ:

Մենք ներկայ աշխատութեան մէջ բնական է որ հնոյն՝ հարազատին պիտի հետեւինք քանի որ հնութեան հետ է մեր գործը, վասն որոյ մեր Տաճկահայ ընթերցողներուն կը յանձնարարենք որ բուն իրական ձայները գտնելու համար պարտին նախնեաց օրինօք կարգալ եւ հնչել որպէս զի շփոթութեան տեղի չտրուի:

Առիթի թեւադրած այս միջանկեալը փակելով հոս՝ գանք հայ տառերու համեմատական քննութեան:

Meillet իւր Grammaire comparée ին մէջ շատ խորամուխ եւ մանրամասն կերպով ուսումնասիրած է այս նիւթը, փափաքողը կրնայ հոն գիմել, մեր ուղղութիւնը սակայն բոլորովին այն չպիտի լինի:

Գ Լ Ո Ի Խ Գ.

Տառազննութիւն:

Ա. Բաղաձայնք:

Սովորաբար քերականներուն բնգունած շրթնական, շնչական, քմական, կոկորդական, ատամնական, եւ այլն բաժանումներուն եւ ստորաբաժանումներուն չպիտի հետեւինք հոս, այլ մի միայն պահաւանհայ փոխափոխութեանց մէջ

յաճախակի երեւցած տառաշրջութիւններն ի նկատի ունենալով ըստ այնմ պիտի դասակարգենք հայ այբուբենը:

1. Խումբ

բ, պ, փ

որոնց լծորդ կ'երթան վ, լ:

2. Խումբ

գ, կ, ք

3. Խումբ

դ, թ, տ

որոնց կը լծակցին հ, խ:

4. Խումբ

ճ, չ, զ

5. Խումբ

ծ, ձ, ց

6. Խումբ

շ, շ, ս

Մնացեալներն ալ մի գատ դասակարգ կը կազմեն՝

7. Խումբ նայք կամ սահականք

լ(ղ), մ, ն, ր (ռ),

1. Խումբ (ք, պ, փ):

Մեր ամբողջ դասական մատենագրութիւնը կը ցոյցնէ որ յոյն β ին եւ բոլոր սեմական թոյլ β ին դիմացը հանուեր է մեր ըը, ինչ որ կը հաս-

տատէ եւրոպացւոց կարծիքը թէ ը կը հնչուէր ի հնումն յունական β եւ ոչ լ ինչպէս զարդիս:

Այսպէս յն. $\beta\rho\alpha\beta\epsilon\iota\omicron\nu$ ը մեղ դարձած է բրաբիոն, $\text{Βεροια} =$ Բերիա, $\text{Βαρνάβας} =$ Բառնաբաս, եւ այլն:

Գիտենք որ սոյն սկզբամբ ըրած են եւ կ'ընեն եւրոպացիք մինչեւ ցայսօր բոլոր յունական փոխառութիւնները: Ապա ուրեմն մենք, Արեւմտեայքս, սխալ կը հնչենք թաւացնելով այս կակուղ նն եւ շփոթելով π ին հետ, մինչդեռ ասոր դիմացը հաներ են նախնիք մեր պն, ինչպէս եւրոպացիք ալ իրենց γ ,ն, օր.

$\text{Πέτρος} =$ Պետրոս $=$ Petrus

$\text{Φίλιππος} =$ Փիլիպպոս $=$ Philippus եւ այլն:

Իսկ մեր լիը վերապահուած է փին զոր սակայն իսկապէս եւ անթմերի չկրնար տալ, քանզի մենք չունինք այդ ձայնը, ինչպէս որ չունի հին պարսիկն ալ որոյ եւ այժմու Փարսի շառաւիղք կը շարունակեն ըստ հնոց լի հնչելու բոլոր արդի փերը, ինչպէս փերամուշ (ֆերամուշ), փերման (ֆերման), փերիշթէ (ֆերիշթէ) եւ այլն:

Սոյն այս պատճառն է որ հարկ ծնաւ յոյնէն ֆ գիրը փոխ առնելու XI դարուն: Գիտենք որ եւրոպացիք ալ, զանազանութիւնր պահելու համար, Ph ով կը փոխանակեն այս առօր սովորաբար, թէպէտ ընդ հանուր ձգտում մը կայ պարզելու:

2. Խումբ (q, l, p):

Կը կը տեսնենք յոյն չին դիմացը, զը սակայն՝ ոչ թէ յը, որ կը ցուցնէ թէ հիմակուան չափ կոկորդային չէր չը նախնի Յունաց բերնին մէջ, ինչ որ Եւրոպացուց օրինակն ալ կը հաստատէ:

Այսպէս *Αγρίππας*ը եղած է “Ագրիպպաս”, *Γάιος*ը՝ “Գայիոս”, *Γαλιλαίας*ը՝ “Գալիլէա” եւ այլն:

Սոյն օրինօք հայացած է բոլոր Սեմական լեզուաց ձ (*gimel*)ը որ այբուբենի նոյն եւ նման կարգաւորութեամբ յոյն չին կը պատասխանէ, կամ սա անոր: Միայն Արաբն է որ այս ձայնը չունենալուն՝ Շ ով կը փոխատրէ:

Հոս ալ եւրոպական տառադարձութիւնը լիովին կու գայ հաստատել մերը, բոլոր յոյն չ երբ փոխելով խիստ ցի, օր. *Galilée*, *Gamaliel* (*Γαμλιήλ*), *Gabriel* (*Γαβριήλ*), *Gethsemane* (*Γεθσημανή*), եւ այլն:

Ուրեմն սխալ է մեր, Արեւմտեայցս, զը ք հնչել եւ օտար քերն ալ, մանաւանդ Արաբին թաւ օր զով գրելը, մինչդեռ կին էր այս իրաւունքը: Քանզի կը հանդիպած կը տեսնենք յոյն *K*ին զոր եւրոպացին ալ *K*ով կամ խիստ *C*ով կու տայ, չին վերապահելով *ch*ը որուն դէմը ունինք մենք ալ մեր քն:

Այսպէս՝

<i>Λούκιος</i>	= Գուկիոս	= Lucius
<i>Κλαύδιος</i>	= Կլաւդիոս	= Claudius

Κρίσπος	=	Կրիսպոս	=	Crispus
Χριστός	=	Քրիստոս	=	Christus
Αρίσταρχος	=	Արիստարքոս	=	Aristarchus
Τυχικός	=	Տիքիկոս	=	Tychicus եւն.

3. η, θ, ι:

Այս խումբին հանդիպագրութիւնը եղած է՝ ըստ յունականին՝ η = ô = d, θ = θ, ι = τ օր.

Ἰούδας = Զուդաս = Judas

Θωμᾶς = Թումաս = Thomas

Πόντιος Πιλάτος = Պոնտիոս Պիլատոս = Pontius Pilatus.

4. α, ε, ς:

Խումբը լուսաբանելու համար, որովհետեւ Յոյնին կը պակսին ասոնք, պիտի դիմենք Արիական բաղդատութեան, քանզի այն օրինօք կատարուած են ըստ մեծի մասին Արիա-Հայկական հանդիպումներն ալ, ինչպէս հետագայ մի քանի օրինակները կը ցուցնեն.

Բ.

{	بزم	(buzm)	=	բազմ (իմ)
	بخت	(bakht)	=	բախտ

Պ.

{	پاس	(pac)	=	պահ
	پاك	(payk)	=	պայիկ

դ.

گاه	(gâh)	=	դահ
گنج	(ganj)	=	դանձ

կ.

کرباس	(kerpae)	=	կերպաս
کفش	(kafsh)	=	կաշ (կօշիկ)

դ.

دank	(dank)	=	դանկ
دست	(dast)	=	դաստ

թ.

تاج	(taj)	=	թագ
تند	(tund)	=	թունդ

Ըստ այսմ՝

چنك	(canke)	ը	կը տեսնենք եղած՝ նստել
چاپك	(capuk)	ը՝	նստուկ
چوكان	(côkan)	ը՝	նոկան
چرخ	(carkh)	ը՝	նախը (ըստ հնոյն)
چاپ	(cap)	ը՝	չափ
چنك	(janke)	ը՝	ջանք
چور	(jur)	ը՝	ջուր
جادوی	(jaduy)	ը՝	ջատուկ եւ այլն, եւ այլն:

Ինչպէս կը տեսնուի՝ այս խումբին մէջ ալ
թոյլէ դէպի իրիստ յառաջատու թիւն մը կայ <

Ջ, Ճ, Զ, եւ մենք Տաճկահայքս ուղիղ չենք տար
օտար Շերը մեր Ճի փոխելով: Մեր լեզուին մէջ
ջն այլ եւս գործածութենէ ինկած է օտար ձայ-
ներու համար, մի միայն պատկանեալ հայ բա-
ռերուն մէջ կը գործածենք, այն ալ աչքի եւ ոչ
ականջի համար, զի ձայնով այլ եւս չեն չտար-
բերիր:

Կորսուած են նոյնպէս մեղ համար

5. Ժ, Ժ, ց:

խումբէն երկու վերջիններուն ստոյգ արտաբերու-
թիւնը, երկուքն ալ թաւ ց են առանց *ո* եւ է
զգալի զանազանութեան: Գաւառացւոց եւ Կով-
կասահայոց բարբառին մէջ սակայն գիտենք որ
շատ որոշ եւ զանազանելի են:

6. Գ, Զ, ւ:

7. Վ, Ա, Ն (ր)

խումբերուն վրայ մանրամասնութեան չեմ մտներ,
ասոնց ձայները գրեթէ նոյնը պահուած լինելով
տարբեր հայ հատուածներուն մէջ:

8. Ղ եւ Պ

միայն առեղծուած մը կը ներկայացնէ որուն վրայ
հեռի են տակաւին բանասէրք համաձայնելէ:
Գիտենք որ Յունաց լն եւ բոլոր Սեմական Լերը
ղով տրուած են հայերէն, այս իսկ բաւական է
մեղ համոզելու որ ղին հնչումը, գոնէ հնագոյն

Ժամանակներու մէջ (Ե՛դ դար, եւ այլն) այնչափ
 թաւ չէր եւ արաբական ցը չէր յիշեցներ որ-
 պէս այժմ մեր բերնին մէջ:

Հատ անհետեւ եւ շատ տարօրինակ պիտի
 ըլլար որ գեղեցիկ եւ ախորժալուր

جمال ئيل Ը լինէր կոշտ եւ թաւ Գամաղիէլ

ملال ئيل՝ Մաղաղիէլ

فاك՝ Փաղէկ

لوط՝ Ղուտ

سلمون՝ Սաղմոն, եւ այլն, եւ այլն:

Կամ ընդունելու է որ այն ժամանակի օտար
 ազգերն ալ մերինն պէս կը հնչէին, ինչ որ
 աւանդութիւնը եւ ազգաց միահամուռ համա-
 ձայնութիւնը կը մերժէ, եւ կամ թէ մերինը
 անոնցին ըստ կարի մօտաւոր ձայն մ'էր եւ այլա-
 պէս չէր կարելի լինել: Բայց թէ ո՛ր էին այս
 երկուքին, լին եւ յին որոշ սահմանները, երբ,
 ո՛ր գէպքին մէջ ներելի չէր մին միւսով փոխա-
 նակել եւ իւրաքանչիւրին իւր յատուկ հնչական
 իրաւունքը տալ, այս է որ յստակ չէ գեռ:

Փշիկի գործածութիւնը որ երբեմն մուտ
 գտաւ՝ հաստատուն հիմ մը չ'այտնեց եւ ոչ ալ
 այն աղմկալից վիճաբանութիւնը որ երկու հա-
 տասարապէս հղօր հայկաբաններու, Բագրատու-
 նիի եւ Այվաղովսկիի մէջ տեղի ունեցաւ՝ աւելի
 լուսաբանութիւն մը բերաւ:

Խնդրոյն վրայ վերջին գրողը, Meillet ն, կը
 կարծէ թէ ի սկզբան չ եւ յ մի եւ նոյն ձայնը
 ունէին եւ յետոյ է որ զանազանութիւն մտաւ:

„La différence de *l* *լ* et *t* *ղ* tient à une innovation arménienne“ *կ'ըսէ, Կիլիկեցւոց ժամանակին ակնարկելով, եւ քիչ մը վարը կը յաւելու*

„Au moment où a été constitué l'alphabet arménien, *լ* et *ղ* désignent également *l*, et c'est *ղ* (*t*) qui occupe la place de *λ* grec et sert le plus souvent à le transcrire; peu à peu les deux phonèmes ont divergé; *l* *լ* est resté *l* mais *t* *ղ* est devenu une spirante gutturale sonore, c'est à dire la sonore de *x* *խ*“ (Gr. comp. arm., էջ 22).

Չեմ կրնար հաւատալ որ մի եւ նոյն ձայնի երկու տարբեր նշանագիր ստեղծած ըլլայ Մեսրոպ, զանազանութիւն մը կար ի հարկէ այս ձայներուն մէջ, բայց շիտթութիւնը յետոյ այն աստիճանի հասաւ որ այլ եւս անկարելի ելաւ մէջէն ելլելը:

Շատ հին ձեռագիրները թերեւս լոյս մը ծագեն խնդրոյն վրայ, յայտնելով թէ որ դէպքերուն մէջ *լ* եւ որ ուրիշներուն մէջ *ղ* կանոնաւոր գործածութիւն ունեցած է:

Բ. Չայնաոորք.

Բայց ասոնց չանցած մի գիր ունինք տարտամ՝

1. “Յ”.

Դախ աս քննենք թէ ինչ է, ձայնաւոր թէ բաղաձայն, եւ որ դէպքին մէջ մին կամ միւսը:

Մեր արդի արտասանութենէն դատելով կը տեսնենք որ երբեմն չի հաւասար թաւ բաղաձայն է (բառերուն սկիզբը, զ. օ.), երբեմն մեղմ իի կամ ց = յի մօտեցող ձայնաւոր (բառերուն մէջ տեղը), եւ երբեմն ալ բոլորովին անձայն (սովորաբար բառերուն վերջը):

Այսպէս էր արդեօք հին ժամանակներն ալ: Չեմ կարծեր: Գոնէ այն տեղեր ուր օտար իի դէմ հանուած էր, անկարելի էր որ հագագային ՝ ձայնն ունենար, քանզի անտեղութիւն պիտի լինէր ձայնաւոր մը բաղաձայնի փոխել եւ Մեսրոպի պէս հանճար մը որ երկար տարիներու ուսումնասիրութեամբ ձայնից ամենանուրբ զանազանութեանց խելամուտ եղած էր՝ այսպիսի անհետեւութեան մէջ չէր կրնար իյնալ:

Հարկադրուած ենք ուրեմն ընդունիլ թէ գոնէ այս տեսակ դէպքերուն մէջ տեսակ մը ձայնաւոր էր եւ յոյն լի, եբբ. ՚ի եւ ար. ցի կը պատասխանէր, օր.

ἰγσοῦς = Գիսուս

ἰαχὼβ = Յակովբ

ἰωραμ = Յովրամ

ἰωτα = յովտ եւն.:

Կ'ըսենք տեսակ մը, քանզի եթէ ճիշդ ու ճիշդ իի ձայնն ունէր, ինչ հարկ կար ի կեցած տեղը նոր նշանագիր մըն ալ մուծանելու նոյն զօրութեամբ: Թերեւս մի տեսակ երկբարբառ էր որ աւելի ակորժելի կու տար ձայնը քան իւս, իւ, իո, լերկ ձայնաւորաց համախմբումը:

Յիւն այս յատկութիւնն է որ կը բացատրէ թէ ինչո՞ւ ձայնաւորով սկսող բառերուն սկիզբը յ նախդիր կը դրուի փոխանակ իի:

Դիտելի է միանգամայն որ Յի այս գործածութիւնը մի միայն Յունա-Սեմականներուն մասնաւորութեամբ չէ, այլ Արիա-Երանականներուն մէջ ալ նոյն յատկութիւնը կը պահէ:

Այսպէս, զնդ. *yazr* եղած է *yazr*, *yashr* ք՝ յաշտ, *yaxid* ք՝ *yaxit*, *دخا* ք՝ *Եսազկերտ*, *دخا* ք՝ *յաւմիկ*, *دخا* ք՝ *յովսազ*, *دخا* ք՝ *յաւմիյր*, եւն:

Այս ամենուն մէջ, ինչպէս կը տեսնենք, օտար *I* կամ *X* երբ փոխադրելու դերը միայն ունի մեր Յն: Հոս կը վերջանայ արդեօք այս դերը, նոյն հանգամանքը ուրիշ պարագաներու մէջ ալ չպահէր: Միւս՝ այսինքն բուն հայ բառերուն սկիզբը ինչպէս կը հնչուէր, հագագ չ՞, որպէս այժմ՝ մենք կը հնչենք՝ թէ մի ուրիշ կերպ: Զ. օ. Յարութիւն, յոյս, յետին, յօժար, եւն. հարութիւն, հոյս, հետին, հօժար էր թէ այլ ինչ:

Յով սկսող հայերէն բառ այնչափ քիչ կայ որ դժուար է մի որոշ եղբակացութեան գալ եւ թերեւս այս գտնուած մի քանի հատին ալ որ մը հայագիտութիւնը նոր համեմատական աղբիւրներ յայտնէ: Յայնժամ հարկ կը լինի բոլորովին ջնջել յ տառը բաղաձայնից կարգէն եւ պարզ *I*ի զօրութեամբ գէթ կիսաձայններու կարգն անցընել, ինչպէս արդէն ընդունուած է:

Աւելի հաստատութեան համար քննենք միւս երկու դէպքերն ալ, այսինքն բառամիջի եւ բառավերջի: Բառամիջի յին համար բնաւ չեմ տարակուսիր թէ ի ձայնը կը հանէր ճիշդ ինչպէս այժմ մեր բերնին մէջ, եթէ ոչ աւանդական շարունակութեան ոյժն եւ իրաւունքը բոլորովին ուրանալ հարկ կը լինի եւ ամէն ինչ յայնժամ տարակոյսի տակ կ'իյնայ ինչ որ ոչ տրամաբանական է եւ ոչ մի ազգի օրինակաւ արդարանալի: Ուրեմն այնքան կը հնչուէր արին, քայցը՝ բաից, իսկսը՝ հաիս, խոսյծը՝ խաիծ եւն:

Ասոնք աի հետ լծորդեալ յերուն համար: Իսկ եթէ ոի հետ պատահէր ինչ ձայն կու տար. յոյս, լոյս, իոյն, սոյն, դոյն, նոյն եւ այլ այսպիսի կազմութիւնները ինչպէս կը հնչուէին. մեզի հետ ուր թէ օի կամ՝ այլ ինչ:

Օյ եւ օւյ իրարու այնչափ մօտիկ են, մանաւանդ արագ հնչման մէջ, որ տիրապէս վճռելը դժուար է ի նպաստ միոյն կամ միւսոյն զի շատ անգամ կը շփոթին կամ կը նոյնանան:

Այսու հանգերձ աւելի օւյի կողմը կը հակիմ քան օյի, մի քանի պարսկահայ օրինակներէն դատելով:

Գիտենք նախ որ պարսկերէնի մէջ, մերինին կազմութեամբ, այսինքն բառին մէջ տեղը ուր (օւյ) ձայն չկայ, այլ միշտ վերջը, ى (յույ), جى (ջույ), ى (բույ), եւն:

Մերանման դէպքերու մէջ միշտ u (ու) է ձայնը՝ զ. օ.

گون (gûn), کور (kûr)
 کبود (kabûd), توژ (tuj)
 دون (dûn), گوش (gûsh),
 دل (dûl), بوی (bûy) ևւն.

որք հայերէնի մէջ եղած են զոյն, կոյր, կապոյտ, տոյժ, դուն (դուն ուրեք), (չ)զոյշ, դոյլ ևւ բոյր:

Եւ որովհետեւ հաւաստի է թէ Պարսից հնչումը աւանդաբար ու եկած է, անտեղիպիտի լինէր կարծելը թէ Հայոցը շատ մերձաւոր ձայն մը չլինի, եթէ ոչ նոյն: Մեր այս տեսութիւնը կը հաստատէ այն պարագայն եւս որ հորովմանց մէջ նոյն ու ձայնը անխաթար երեւան կ'ելէ, յոյս — յուսոյ, կոյր — կուրի, ևւն: Քերականութեանց մէջ աւանդուած ոյ — ու ի փոփոխականութեան կանոնը ուրիշ հիմ չունի:

Չեմ գիտեր ինչ հիման վրայ de Harlez Բելջիացի գիտնականը իւր Manuel de la langue de l'Avesta գրքին մէջ լոյսը կ'ուղղագրէ *lois*, *զոյնը՝ gohn*, մինչ ուրիշ տեղ կը հետեւի մեզ տառագրելով *այդը aît* ևւ *զայլը՝ gayl* (էջ 412, 334, 439):

Յին բառերուն վերջը անձայն մնալու դէպքին գալով, որչափ ալ առաջին հայեցումով անմեկնելի կը թուի սա, Պարսկականին բաղդատութեամբ սակայն դիւրաւ կը մեկնուի ևւ միմիայն այս կը թուի ինձ հաւանական մեկնութիւնը:

Յիւրաւի Պ. լեզուի յատկութիւններէն մին է որ ամէն այն բառերը որ ձայնաւորով կը վեր-

ջանան, գոնէ այժմու ուղղագրութեամբ, իրենց-
մէ ևտքը ۛ մ'ունին, երբեմն յայտնի, երբեմն
զօրութեամբ զոր բանաստեղծական եւ այլ պա-
րագաներու մէջ գիտեն արտայայտել եւ ասոր
ալ պատճառը՝ բառին աւելի հին, արքայիկ
ձեւին մէջ նոյն ۛ ձայնը ունենալն է: Ըստ այսմ՝

خدا (խօդա)	جو (ջու)
پا (պա, փա)	فرا (ֆրա, վրա)
سرا (սարա)	خو (խու)
شو (շու)	کو (գու)
مو (մու) եւն.	

էին եւ են միանգամայն՝

خدای (խօդաի),	جوی (ջուի)
پای (պաի)	فرای (ֆրաի)
سرای (սարաի)	خوی (խուի)
شوی (շուի)	کوی (գուի)
موی (մուի) եւն:	

Կամ աւելի հայացնելով ձայները ըստ պա-
հանջել մեր լեզուի՝ կ'ունենանք ի = ۛ փո-
խանակութեամբ՝ խօղայ, ջույ, փայ, վրայ¹,
սարայ, եւն:

1 Աւրիշ տեղ ցուցցած ենք թէ فرای, ۛ ۛ մեր
«վերայ» նախադրութիւնն է, ինչպէս Եւրոպացիք ալ ըն-
դունած են: Որով միանգամ եւս կը հաստատուի թէ մեր
բառին վերջի յն, հեռի աւելորդ կամ թարմատար լինելէ,
ամենաբարձր հնութեան կը հանէ կազմը, որով ծանրա-
պէս կը մեղանշեն լեզուին դէմ անոնք որ իբր ումպէս ձգել
կը փորձեն սյդ գիրը:

Եթէ քիչ մ'աւելի ուշադիր նայինք, պիտի տեսնենք որ մի եւ նոյն երեւոյթն է նաեւ հայերէնի մէջ: Հոս ալ կը կարծեմ որ բոլորովին զգալի էր յ ձայնը եւ երթալով լռութեան ինկաւ. վկայ այն մի քանի բառերը որք տակաւին անեղծ կը պահեն զայն, օր. յայ, նայ, խոյ, քայ, եւն:

Մի այլ ապացոյց որ յն շատ չէր տարբերեր ի էն, ինչ ինչ պարագաներու մէջ անով փոխանակուիլն է, օր. ի ին տեղը անցնիլը, իբր նախդիր, ձայնաւորով սկսող բառերուն վըայ, եւ ա, եւա, իա վերջացեալ բառերուն սեռականներուն պարզ յի մ'աւելյադրութեամբ ձեւանալը (երեմիա, -այ, արեւելեա, -այ եւն) ուր աի, իաի, իաի ի պէս անախորժ խոնումներ յառաջ պիտի բերէր. իւր թոյլ եւ մեղմ յամերձութեամբ այս անտեղութիւնը հեշտիւ եւ հեշտեալ կը դարմանէ Յն:

Հիմա ալ որ դադարուն (statique) վիճակին մէջ լռած կը տեսնենք, այս լռութիւնը առերեւոյթ է, քանզի հոյովուելով, իոնարհուելով, բարդուելով, ածանցուելով, իմա բառը շարժուն (dynamique) վիճակի անցածին պէս, նորէն յ իւր նուրբ ձայնով երեւան կ'երէ, տղայ, -սկսն, -ութիւն, եւն:

Բայավերջ յերն ալ, ինչպէս ուսայ, հանգեայ, համբարձայ, սիրեցայ, եւն, բացառութիւն չեն կաղմեր. ասոնք ալ շարժման անցածնուն պէս, դարձեալ յի մեղմ եւ գոյար ձայնը կուտան, ուսայց, յանգեայց, յամբարձայց, սիրեցայց եւն:

Եթէ ասոնցմէ ոմանց հրամայականներուն ականարկուի ուր յն բոլորովին ի բաց թողուած է, շատ բնական կը գտնենք այս զանցառութիւնը, քանզի յայնժաւ՝ չարաչար պիտի շփոթուէին ինդուս եւ ինդուս, ողբս եւ ողբս, եւն: Ուրեմն հարկադիր զգուշութիւն էր սա որ ի գործ դրուած է յորում եւ կը համաձայնի պարսկականին որ բոլոր آستان (âstan) եւ آيدان (âyidan) ձեւերուն հրամայականը կը շինէ առանց վերջատառ یի

آراستن (ârastan = յարդարել) = آرا (ârâ)
 پیراستن (pîrastan = պատրաստել) = پیرا (pîrâ)
 آيدان (âyidan = գալ) = آ (a)
 نمايدان (numâyidan = ցուցանել) = نما (numâ):

2. “ի”:

Մեր այբուբենին կրնանք ըսել թէ ամէնէն կնճռոտ գիրն է այս եւ միշտ քար գայթակղութեան եղած՝ իր բազմադիմի առումներով եւ արժէքներով:

Ինչ է դա տիրապէս, ձայնաւոր թէ բաղաձայն, թէ երկուքն ալ միանգամայն: Իրաւ է որ հիմա մեր բերնին մէջ գրեթէ առ հասարակ ՚ի ձայն առած է եւ անոր համար ալ ՚ի, ով ի սպառ փոխանակութիւնը կ'առաջարկուի, բայց աւելի մօտէն ուսումնասիրելով կը տեսնենք որ այս թաւ հնչումը յետաստաց է եւ ժամանակի խանգարման արդիւնք, մինչ բուն ձայնը այլ ինչ

էր քան խիստ Վ: Ի սկզբանէ յոյն յի դէմը
հանուած, ճիշդ անոր հոյովական երևոյթները
կը ներկայացնէ, մերթ Վի մօտենալով, մերթ
Քի եւն, ինչպէս որ յոյներն ալ *αὐτοῦ* յայտը
կը հնչեն *afos*, եւ *πνεῦμα*ն *pneuma* եւ ոչ թէ
pneuma:

Այլ սակայն եւրոպացիք որ աւելի խոր ուս-
ումնասիրած են այս խնդիրները՝ միաբան հա-
ւանութեամբ ընդունած են թէ Սը ոչ յ էր ի
սկզբան եւ ոչ Ժ, այլ օօի կամ օ (լտ.)ի մօտ
բան մը եւ այս հնագոյն ծագումը պահպանելու
համար է որ միշտ օօ կ'ուզողագրեն ասը եւ *αυ*
*εῖ*ր, ինչպէս *զզզ* . *autonomie*, *euphonie*, եւն:
Քեր / ին հնագոյն կիրառութիւնն ալ եթէ ուշի
ուշով զիտենք մի եւ նոյն համոզման կը հասնինք:
Քննենք մի քանի դէպքեր:

3. «Ահ»:

Ինչ էր այս ձայնը *օ* էր թէ *օ* էր: — *Օ*
չորալուն տարակոյս չունիմ, քանզի եթէ *Թ*,
Ժ, *զ*արերէ առաջ *օ* լինէր, նոյն գիրը յետոյ
ուրիշէն փոխ անելու հարկ չէր ծագեր, ըստ
որում մի եւ նոյն ձայնի համար երկու տարրեր
եւ համագոր նշանագիր տեղ մը չէ տեսնուած
եւ խելքի ալ դէմ է:

Ինչ կը թուի թէ, մենք տիրապէս *օ* չունինք
օտար *օ*ի համապատասխանող. մեր / ին անշուշտ
այլապէս կը հնչուէր քան ինչ որ է այժմ մեր

բերնին մէջ եւ որոյ ապացոյց կրնայ սեպուիլ մինչեւ ցայսօր ալ գաւառացւոց ոմանց անգղիական լինելու հանդէս յիշեցնող հնչումը: Յունական արհաւիրեալն ալ կարելի չէ ճշդել այս ձայնը, քանզի թէպէտ սովորաբար փոքր օրին հետ փոխանակուած է, սակայն մեծին (ω) դիմացն ալ ելած կը տեսնենք, օր. μύρον = միւռոն, χοντάχιον = կոնդակ, χαρχίνος = կարկինոս, ἑπαρχος = եպարքոս եւ λεγεών = լէգէոն, χανών = կանոն (թէեւ կանոնն ալ կայ), χώνιον = կոնիոն, եւ մի եւ նոյն բառի մէջ χιωνάμωμον = կինամոն, μωρος = մորոս, եւն, եւն:

Արեմն որոշ եւ յստակ օր մը պէտք կար գոնէ օտար ձայները անթիւր անսայթաք տալու համար:

Արդ եթէ օ չէր Աւը՝ կրնանք նոյն իրաւամբ եւ պատշաճութեամբ պնդել թէ աւ (ավ) ալ չէր, քանզի սա պիտի հակառակէր յ = լի համանման եւ համադրօր արժէքին որ, ինչպէս տեսանք, աւելի յէ քան լ: Արեմն սուր մեր մէջ այ ի հնումն կը հնչուէր աւ, ճիշդ ինչպէս եւրոպացիք կը ձայնագրեն եւ կը հնչեն մինչեւ ցայսօր: Այս օրինօք է որ Παυλος-ը եղած է՝

Պաւլոս = Paulus

Κλαυδία = Կլաւդիա = Claudia

Ταυρος = Տաւրոս = Taurus, եւն:

Այս կերպ արտասանուած ասին, եթէ, մանաւանդ արագ ձայնարկութեան մէջ, բնական

սղումին ուշ զնենք՝ կը տեսնենք որ զուտ օի կը յանգի անջան եւ անաշխատ. եւ այս վերջին հանգրուանին հասնելու համար բնական էր որ անցնէր $\widehat{առւ}$, $\widehat{առ}$, $\widehat{օօ}$ ի պէս մի քանի հանգոյցներէ, ինչպէս որ ալ իրապէս եղած է:

Ոչ մի օրուան, ոչ մի քանի տարուան մէջ կատարուեցաւ անշուշտ այս անցումը, այլ ամբողջ դարերու շղթայի մը պէտք եղաւ, եւս եւ օտարամուտ ձայներու պատճառաւ լեզուին մէջ մեծ խառնակութիւն առաջ եկած ըլլալու է որ դարմանի վրայ մտածուեցաւ օի փոխառութեամբ:

Սա բոլոր ինքեան մի լաւ ձևոնարկութիւն էր եւ կոչուած ալ էր որոշ չափով առաջքը առնել տիրող շփոթութեան, եթէ գիտակից եւ զգուշաւոր կիրառութեան մէջ մնար, այլ հակառակը դիպեցաւ: Անհմուտ գրչաց եւ ընդօրինակողաց երեսէն նորանոր շփոթութիւններու եւ աղաւաղութիւններու դուռ բացուեցաւ եւ աւելի խառնակ եւ քառասային վիճակ մը երևան ելաւ: Ոչ միայն օտար օերը եւ օյացած հայացի ուրերը սկսան օ դառնալ, այլ լեզուին բուն էութեան եւ կազմական հանգամանացը հետ առնչութիւն ունեցող բայակերպ հոյովակերտ եւ այլ այս կարգի սլեքն ալ անխտիր օ գրուիլ սկսան: Այսպէս, քաղաքս, միծս, միուաւ, եղաւ, հաւ, դաւ, նաւ, կաւ եւն, եղաւ քաղաքօ, միծօ, միուօ, կղօ եւն. ինչպէս հին ձևագիրներով պարապօղներուն յայտնի է: Ոչ ալ հնարուած (ր) թաւ նշանը կրցաւ դարմանել այս շփոթութիւնը:

Ասոր մէկ անուղղակի վնասն ալ այն եղաւ որ բառերուն մէկ մասին նախնական ծագումն ալ վարագորեցաւ. իլլուշը (دار فش), Ղ. օ., եղաւ իլլօշ, կուշ (كش)ը, կօշ (իկ), տուլթ (تفت)ը՝ տօթ, եւթ (هفت)ը՝ եօթն. աւգար (افزار)ը՝ օնոտ. շկուլթ (شكفت)ը՝ շկօթ (ակ) եւն, եւն:

Այս շփոթ շրջանին պարտինք անշուշտ այսօր շատ մը անբնական երեւոյթներ որ այլ եւս հաստատուն արմատ առած են լեզուին մէջ, Ղ. օ. ել. աւ գործիականին յ.բ. օր շինելը որ տարակոյս չկայ թէ հին շրջաններուն մէջ պարզ եւ կանոնաւոր աւք էր:

Նոյնպէս զիպուածով կամ քմահաճոյքով չէ որ յայլը յուր եւ աւր(օր)ը աւուր եղած են, այլ $\widehat{u\theta}$ եւ $\widehat{u\theta u}$ ձայներու մերձաւորութեան պատճառաւ, օր.

$$\begin{aligned} \text{հատր} & - \text{հատ} (\widehat{u\theta r}, \widehat{u\theta u r}) = \text{հօր,} \\ \text{աւր} & - \text{աւ} (\widehat{u\theta r}, \widehat{u\theta u r}) = \text{աւուր:} \end{aligned}$$

Այսպէս շատ մը անկանոն կամ վարտուղի ճանչցուածներ կան որ եթէ անցման կամ սըղման բնական եւ անխուսափելի օրէնքներով քննուին՝ պարզ եւ կանոնաւորներուն կարգը պիտի դասուին:

Այս ամէն գէպերուն մէջ, ինչպէս կը տեսնենք աւք կը մօնէ իբրեւ $\widehat{u\theta}$ ի, $\widehat{u\theta u}$ ի, $\widehat{\theta u}$ ի մէջ տեղ մի անորոշ հնչում, ըսենք տեսակ մը w անգլ. այլ ոչ երբէք $v = \varphi$:

Տեսնենք հիմա միւս զուգակցութիւնները

4. “Նո”:

1. Բառասկիզբ: Այս գոյգով սկսող բառ գրեթե չունինք հայերէնի մէջ բաց ի շաղկապէ եւ իւր ծնունդներէն եւ մէկ երկու օտար բառերէ (եւղ, եւթն) եւ յատուկ անուններէ (Եւտիքէս, Եւրիպիդէս, Եւրոպէ, եւն):

Ես կը կարծեմ որ իւր պարզ եւ ինքնակաց վիճակին մէջ, իմա շաղկապ “Ն”-ը պարզապէս Սեմական առան է (ճ — յ) որ, ինչպէս գիտենք, ոչ թէ ընդ թուրքերուն եւ պարսիկներուն հնչածին նման այլ ալ ինչպէս բուն Սուրիացի եւ Արար ժողովրդոց բերնէն կը լսուի:

Գիտենք նաեւ որ այս գիրը տեղւոյն համեմատ թէ ուսուէ, թէ ասու եւ թէ պարզ ու: Մեր “Ն”-ին մէջ ալ նոյն զանազանութիւնը չենք տեսներ որ մի ձեւով քու եւ միւսով ու որ եթէ բառերուն սկիզբն ալ չէ՝ մէջերը յաճախ մուտ ունի, որ. *տանտուտէր, տարտեր* եւն, իսկ աշխարհաբառին մէջ, մանաւանդ նորերս, շատ առատ գործածութիւն առաւ, մինչեւ իսկ սկիզբը խօսքին կամ գլխոյն:

Գալով “Ն”-ին, հոս յոյն ընդհանրապէս որ մեզ իբր չափանիշ ծառայէ, այլ Եւրանականով կը հաստատուի որ հոս ալ անցումը մի եւ նոյն կերպով կատարուած է:

Բառը ղէնդի մէջ *haptaէ* որ նպ. ի հօփ (*heft*) անցած է: Մեր “Ն”-ը π = րին ուղղակի չկրնար հանդիպիլ այլ չի միջոցաւ, հետեւելով յայտմ եւս ընդ քաղցին եւ գորութեան:

Եւ միւս կոյմէն գիտենք որ հին պարսկերէնը ֆ չունէր, այլ լի էր, ինչպէս անոնցը նոյնպէս եւ մերը: Այն լին է որ Արամականին ազգեցումեան տակ՝ երթալով ֆի փոխուեցաւ Սասանեան վերջին շրջաններէն սկսեալ հաւանականաբար որ յետոյ Արաբականին զօրութեամբ բոլորովին հաստատուեցաւ: Սակայն եւ այնպէս, ինչպէս վերն ալ ականարկեցինք, այս կրօնքը չընդունող մէկ փոքրաթիւ Պարսից մէջ (Փարսի) այսօր ալ ֆերը լի կ'արտասանուին:

Այս լի == ֆ անցումը Ե. դարուն կամ ի սպառ կամ մասամբ կատարուած էր ուրեմն եւ մերոնք իրենց գէմը ունեցան իբրեւ մը որուն եւ պատասխանեցին մեր "ւ"ով, իբրեւ պատշաճագոյն տառ, յունական $\psi = \varphi$ համակերպութեամբ:

2. Բառամիջի իւրերն ալ որ հիմա իւր՝ կը հնչենք, տարբեր ծնունդ եւ ծագում չունին. դիտողութիւնը կը ցուցնէ որ բոլորն ալ ի սկզբբան ε ՝ զուգակցութեամբ՝ իւր էին եւ ձայներու անզգայի աստիճանաւորութեամբ է որ իւր յանգեցան: Այսպէս մեր այժմու միւսը որ միւս է բոսնալանեաց, գիտենք թէ միւր եւս յոգակցութիւնն է, ինչպէս թերիւս որ յայտնի պահուած է Եւրի ձայնը:

1 Ոչ երբէք գղղ. և սակայն զօր չունինք, այլ you (իոյ), ինչպէս միւս, բիւր, թիւր որ mus, pur, tur, չեն, այլ mius (իտալական սով), piur, tiur: Ուստի սխալ է ոմանց, օտար ազգեցութեանց տակ շօթնափակ և հնչելը:

Գիտենք նաեւ թէ մեր այժմու ըիւրը ընւր էր առ նախնեօք, զնդ. *baèuare* է որ սղուած եւ արաբ գրչու թեամբ ۲۵۰۰ եղած է զոր մարթ է թէ ընւր եւ թէ ըիւր կարդալ: Թարգմանչաց ժամանակը տիրող ձայնը առաջինն էր անշուշտ որ անոր պատշաճեցուցած են ուղղագրութիւնը:

Նոյնպէս սլիւրը որ հիմա այսպէս կ'ուղղագրենք, գիտենք որ սլիւր էր, յն. *ἀλέυρος*:

Ըստ այսմ պիտի ըսենք թէ սղըիւր, սղտիւր, եղտիւր, սղքիւս եւն. բոլոր այս կազմով բառերը զորս այսօր իւ կը գրենք եւ կը հնչենք՝ իւ էին ի սկզբան եւ անպալապէս ձայնաշրջալ:

3. Բառավերջի իջերուն համար ալ որ շատ ցանցաւ են արգէն, իրաւունք չեմ տեսներ վճռողաբար ըսելու թէ սոսկ ՚վ էին ինչպէս այժմ: Այս դէպքին մէջ արգելիչ պարագայ մը չեմ տեսներ ՚վի գործածութեան որ աւելի կտրուկ եւ պարզ պիտի յօրինէր գրչութիւնը: Մեզ այժմ անծանօթ ձայնական շարժում մը, նրբութիւն մը կար անշուշտ որ նախապատուութիւնը լին տուաւ: Այս ինչպէս ըսի, շատ օրինակներ ալ չունինք այս դասակարգէն եւ եղածներն ալ ըստ մեծի մասին վերլուծելի:

2. օր. «ստորեւ» որ կրնայ լուծուել իւտոր-եւ, իմա եւ իւտոր: Սոյնպէս «ներքեւ» = եւ ի ներքոյ: «վերեւ», «միջեւ» ներք մեր երէկուան յօրհեռածութիւններն են:

«Արգարեւ»ին մէջ յետագաս եւ շաղկապը յայտնի է:

“Բարեւ”ը “բարեաւ”ի սղումն է: “Կեղեւ”ին մէջ իր ասոր-արաբական լիին տեղ եկած է 𐤀𐤊𐤏 (klafeh):

Կրնայինք այսպէս շատ ուրիշներ ալ վերլուծութեան ենթարկել բայց հարկ չենք տեսներ:

Ինչ որ ալ եղած լինէր նախնական ձայնը սա ճշմարիտ է մեզ համար որ վաղուց արդէն, նոյն իսկ թարգմանչաց օրէն, ի՛նչ ձայնը իր փոխանակած եւ հաստատուած է, օր. դիւ, ձիւ, արեւ, թեւ, ինեւ, քեւ եւն:

5. “Ու”:

Այս գոյգը հիմա մեր բերնին մէջ երկու որոշ ձայն միայն պահած է, ու (գզզ.) եւ ը: Երկրորդը պարզապէս խանգարում մ'է առաջին նախնական ձայնի մը, արագ թրթուման կամ թաւալման բերմամբ:

Բուն ձայնը անշուշտ առաջինն է որ սակայն այն ալ չեմ կարծեր թէ ի սկզբան սոսկ եւ մերկ ու լինէր այլ ուի եւ ի առանձին նրբութիւնները յիշեցնող թոյլ յօդաւորութիւն մ'անշուշտ, ճիշդ ինչպէս որ է յն. ۛ) որուն եւ դէմը հանուած է:

Յոյներն ալ այսօր ու կը հնչեն զայն, առանց սակայն մինչեւ յ երթալու:

Մեր մէջ ու (ու) է տիրականը երբ յետագայ գիրը բաղաձայն մ'է, օր. ուր, ուս,

ջուր, բուն, շուն, արթուն եւն. իսկ երբ ձայնաւոր մէ՛ք լը իւր ւ արժէքով երեւան կ'երէ եւ ուա, ուէ, ուօի գլտորում մը յառաջ կը բերէ, սստուած, յաշում, յօղուած, շինուածք եւն:

Մենք Տաճկահայքս տակաւին շատ դէպքերու մէջ այս մեղմ եւ որոշ ձայնը պահած ենք, կ'ըսենք, դ . օ . թող-ու-ի, լի-ու-ի, յար-ու-ի, յիղ-ու-ի եւն, դորս յք . ի մէջ ալ արժեցնելու համար մեղմ յ մ'ալ կը մտցնենք արտասանութեան մէջ եւ կ'ըսենք թողու(յ)ար, յարու(յ)ար, յիղու(յ)ար եւն. մինչ Աովկասի արտասանութեան մէջ, երեւի բոլորովին խափանուած է այլ եւս այս զանազանութիւնը: Անոնք կ'ըսեն պարզապէս Մանվէյ, Մամվէլ, մինչ մենք Արեւմտեայքս սովոր ենք Մանու-էլ, եւ Մամու-էլ հնչել որոշակի որ այդ բառերուն թէ՛ սեմական կազմութեանը եւ թէ՛ յոյն տառադարձութեանը հարապատօրէն կը պատասխանէ (Έμμανουήλ, Σαμουήλ):

Վերջերս շատ խօսուեցաւ ուի եւ ովի շփոթութեանը վրայ, այլ կարծեմ թէ, եթէ լրջօրէն մտածուի՝ ոչ ոք պիտի համոզուի թէ ուն ով եղած լինի երբեք եւ ոչ իսկ սխալելով զի հայու բերնին մէջ տիրական ձայնը միշտ ու եղած լինելով որչափ ալ համբակ լինի կարգացողը՝ դժուար է որ ովի որոշումը ապ, զոր եթէ աչքը սխալի եւ շփոթէ՝ ահանջը պատրաստ է միշտ ուղղելու:

6. «*Խոչ*»:

Այս գոյգին այսօրուան ձայնը կամ իվէ եթէ վերջատառ է¹ կամ իուէ եթէ իրմէ ետքը բաղաձայն մը կայ, օր. տրին, կորին, լուլին եւն: Եւ այս այնքան ընդհանուր եւ հաստատուն է որ իվ եղ. գործիականներն ալ յք.ի մէջ իու կը դարձնենք, քանիւք, դրիւք, խօսիւք եւն, ուղիղ հօլովներու միայն պահելով իվ ձայնը յք.ի մէջ, ինչպ. թիւր—զթիւս, անիւք—զանիւս, տիւք—զտիւս եւն:

Այս զանազանութիւնը ի սկզբանէ անտի կամ արդեօք թէ ժամանակի արդիւնք է: — Գծուար է հաստատապէս պատասխանելը, այսուհանդերձ իւ (յ) հնչման մէջ յունական յի հանգիտադօր ազդեցութիւնն անուրանալի է, օր.

хуриахъ = կիւրակէ

хуриос = կիւռ

хуриахъ = կիւնիքոս եւն.

Վերս յետոյ առանց լի ալ գրել սովորութիւն եղած է:

Համեմատական ուսումնասիրութիւնը պիտի ցուցնէ թէ ինչ օրէնքի եւ հիման վրայ իու եղած են անկիւն, յերին, խօշին, թօթին, գիւտ, յիւթ, նիւթ, դիւթ եւ բոլոր (ու)թիւն ածանցները եւ այլ այսպիսիք որոնց մէջ իվը մնուտ չունի:

¹ Կամ թէ ծայրի բաղաձայնը դիմորոշ յօդ է, բանին (վն), տին (վն), ձայնին (վն) եւն:

“Չիւթ”ը միայն կը տեսնեմ որ փոխանակ
 “ձիվթ” կամ աւելի արդենաբար Օիֆթ ընելու,
 ինչպէս բառին օտար հնչումը կը պահանջէր (فت),
 ան ալ հասարակ կանոնի հետեւելով իմ ըրած է:

De Harlezին սիւնը *sivn* (սիւն) նշանա-
 գրելը անտեղի է, քանզի սիւնը լինելով պ. ستون
 (սիթուն) յապաւումը, թի անկմամբ պէտք
 էր որ սիւնն մնար:

Խնդրականներու կարգին մէջ կը ներ-
 կայանայ նաեւ “սփիւռ”ը:

Ինչպէս կը հնչէին նախնիք այս բառը,
 մեղի պէս իմ թէ իմ կամ ի, քանզի լը յի
 ալ տեղը բռնած է երբեմն, բառից սկիզբը մա-
 նաւանդ եւ այս զիպուածականութենէն մոլորե-
 լով է անշուշտ որ յիշեալ բեւթ գիտնականը
 “կուշ”ը *gohsh* (անդ, 334), “բուն”ը *bohn*
 (391), “լուծ”ը *lohs* (406) կ’ուղղագրէ, մինչ-
 դեռ ուրիշ տեղ ուղղապէս “դուար”ը *douar*
 (436), “ստուար”ը *stouar* (437), “շուն”ը
shoun (438), “ուխտ”ը *oukht* (315), “մուծ”ը
mouth (400) կը տառագրէ:

Գիտենք որ Արիա-Հայ բառեր կան որ
 յունարէնի մէջ ալ նոյն կերպարանքն ունենա-
 լով զժուար է բայ թէ ասոր միջոցաւ առնուած
 են թէ անրնդմիջաբար առաջին աղբերէն կը
 բղխին: Այս կարգէն կը տեսնեմ այս բառն ալ:

Հիւրշման *σπειρω* զուգատիպը յառաջ կը
 բերէ՝ յիշատակելով Meilletին ալ *sphurati*
 տեղ. ձեւը զոր նշանակութեան կողմանէ անյար-
 մար կը գտնէ: Աս կը կարծեմ թէ երկուքն ալ

անյարմար են, ԳՈՆԷ գրչութեան կողմէն: Յիրաւի
 σπειρωին հետ զուգորդելու համար պէտք է որ
 կամ յոյնը փոխ ըլլար՝ կամ հայը սլով որ
 միշտ հետեւում է ընթացքը եղած է: Եւ յետոյ,
 Է:ին իւրի փոխուելուն օրինակ չունինք, կամ ես
 չեմ յիշեր, Սը լինելով միշտ մեր “ւ”ին ղիմացը:

Իրաւ է սփիւռ ալ կ’ըսենք փոխանակ
 սփիւռի, բայց սա կը ճատում մ’է լոկ՝ սահո-
 ղական պարզողական օրէնքի հետեւութեամբ:

Գալով սնս. sphaeratiին՝ թէեւ ձայնի շո-
 շափում կայ բայց իմաստը (քթիթ աչաց) բո-
 լորովին տարբեր եւ անպատշաճ է:

Ինձ համար ամենայարմար տիպը պ. سپهر
 (siphir)ն է զոր կ’ենթադրեմ թէ թարգմանչաց
 օրովն ալ շատ տարրեր չէին հնչեր պարսիկները
 եւ որ նշանակութեամբ ալ (անծիր՝ անսահման
 տարածութիւն) լիովին կը պատասխանէ մերինին:

Ամիսփելով ուրեմն կ’ըսենք թէ մեր “ւ”ը,
 համազոյգ յունական Սի՝ անոր հին եւ նոր բո-
 լոր երեւոյթները կը պատկերացնէ, ուստի եւ է
 միանգամայն u, ou, v, f, h եւ կը լծորդի նաեւ
 քի եւ իի ընգմիջաբար՝ իբր յառաջատութիւն
 Վ: Սի: Պահաւահայ տառաշրջութեան մէջ յա-
 ճախ պիտի տեսնենք այս փոխանակութիւնները
 որ մեծ դեր կը կատարեն:

7. “Ա, Ե, Է, Ը, Ի, Ո”:

Ասոնց վրայ շատ բան մը չունինք ըսելու,
 ամբողջ հայ phonétiqueը կազմողը կրնանք ըսել

Թէ լարծուն ին է, միւսները տարածութեամբ ալ նշանակութեամբ ալ երկրորդական են:

Հնդեւրոպական եւ Սեմական ձայնաւորներուն պէս կարճ եւ երկարի քանակ եւ ամանակ չունենալնու համար մեր ձայնաւորները գրեթէ լուռ եւ անյարիր են: Meilletն շեշտի տիրականութեան կ'ընծայէ այս երեւոյթը — Թերեւս — բայց շեշտը, որքան ալ զգալի լինի առոգանութեան մէջ, երբեք չտար ամանակի այն ելեւէջը եւ տատանումը զոր երաժշտական քանակը գիտէ ազդել ձայներուն:

Լ. Ուրեմն պիտի ըսենք մեր Լը Թէ սուղ է եւ Թէ երկար ըստ շեշտի զօրութեան, աւելի սուղ եւ փակ քան երկար, գրեթէ $90^{\circ}/_{10}$ համեմատութեամբ, եւ աւելի եւս:

Ի՞ր զրոյ ուշագրաւ մասնաւորութիւն մը չկայ բայց միայն Թէ գաւառացւոց բերնին մէջ աւելի թոյլ եւ կակուղ կը հնչէ, ինչ (ի՛նչ) երկրորդաօր հանգամանքի պահելով, ինչ որ յունական տառադարձութեամբ ալ կը հաստատուի γ քրօսսαγγը = Արուստդէմ, ուր αε խումբին դիմացը սոսկ եւ յոկ ի՞ր հանուած է իրրեւ բաւարար: Ասկէջ կը հետեւի որ մենք կը սխալինք օտար ի՞նչ ձայները ի՛նչ ուղղադրելով ուր պարզ Եը պիտի բաւէր:

Ինչ զոր յունական չի հանդէպ կը տեսնենք յաճախ՝

Σαλαθιήλ = Սաղաթիէլ

Γαβριήλ = Գաբրիէլ եւն.

աւելի բաց կ'երեւի քան իջը, առանց սակայն մինչեւ è, ê, ai երթալու, զի այս բաց ai ն որ այնչափ զգալի է պարսկերէնի եւ թուրքերէնի մէջ ալ՝ մենք չունինք: Մեր էն միշտ գոց է առանց բացառութեան: Այնպէս որ թուրքին կէլ (էկ), ուէս (ձայն) եւ ուէն (ես), ուէն (դու)երը մեր գրչութեամբ անկարելի է զանազանել թէ ai եւ թէ é: Այս է պատճառը որ երանական կարճ գերը որ aiի եւ âի մէջ են՝ նախնիք ուով տալ պատշաճ համարեր են, առ ի չգոյէ բաց aiի, օր.

مى = բազմ

ان = դանդան

ای = բանտ

کدام = Կամ Կո՞նք

Մենք ալ անուանագարծութեանց մէջ այս տառաշրջութեան հետեւած ենք, ուստի միանգամ ընդ միշտ սոյդ համարուի հոս որ ուր ուրեք արդի պարսկերէնի է (i)երը հ.յ. ուով հանուած տեսնեն ընթերցողք, պարտին aiի եւ éի մէջ ai ձայնը դառնել ուղիղ հնչումը հաստատելու համար: Այս է նաեւ տեղ տեղ մեր “փակ ա” ըսածն ալ:

1) որ թուրքերէնի մէջ այնչափ լայն գործածութիւն ունի, հայերէնի մէջ պարզ օժանդակի դեր կը կատարէ, բայց կարեւոր եւ անհրաժեշտ դեր՝ բաղաձայնից անշարժ եւ անյարիր խոնութիւնը արգելելով: Հնչումը կարծեմ

Թէ այն էր ինչ որ այսօր, զի գաւառաբարբառներուն մէջ զանազանութիւն մը չնշմարուիր:

Ի. Նոյնը կրնանք ըսել նաեւ իի համար ալ որ դիտելի մասնաւորութիւն մը չ'ընծայեր:

Ո. Նոյնը չէ սակայն Ո զոր կը գտնենք յոյն փոքր օին դիմացը եւ որոյ հնչումը անշուշտ քիչ շատ փոփոխուած է մեր մէջ: Վաւառացիք ոմանք զորս առիթ ունեցած եմ լսելու՝ ուս կը հնչէին եւ ճիշդ ուս ալ չէ, վերջաձայնը օի եւ էի մէջ ձգելով զոր անկարելի է նշանացի տալ: Հիմա բառերուն սկիզբն անգամ շատերուն համար պարզ օէ (Տէր օղորմեա):

Խեղամտութիւնը սակայն կը ցուցնէ որ եթէ չափազանցեալ (*affecté*) ուս չէր, լատինական օալ չէր, ասոնց մէջ տեղ մի բան էր, եթէ ոչ անիմաստ պիտի մնար միջին դարերու մէջ օտար օի մը փոխառութիւնը:

Ըհա մեր համառօտակի տեսութիւնը հայ տառերու հնչական արժէքին վրայ:

Ինչպէս կը տեսնուի այնչափ ալ պարզ եւ հեշտ չէ հայ ուղղագրութիւնը ինչպէս շատերը յանգէտս կը կարծեն: Ժամանակը շատ բան փոխած, շատ բան խանգարած այլայլած է: Վարժութիւնը սատարելով որ և է կերպի այսօր կը վարուինք, սակայն խոստովանելի է որ միօրինակ, կանոնաւոր և անսխալ հայերէն գրելու այսօր քիչերուն տրուած է եւ կան ալ դէպքեր յորս ծանր ծանր հեղինակութիւններն անգամ կը դեղեւին և կը տարածայնին:

Այս պարագան է որ դարմանի մղեց եւ ծնունդ տուաւ վերջերս Աովկասի մէջ այն վ — ւական նշանաւոր պայքարի որ սակայն ան- նշան եւքով մը վերջացաւ սոսկ անհատական կամ կամայական սահմաններու մէջ մնալով: Ա'արժէ սակայն որ այս խնդիրները լըջօրէն քննուին, աւելի ձեռնառու պայմաններու տակ:

Պաշտպանայ ձայնաշրջութիւնը:

—

Արիական հնագոյն շրջաններէ Պահլաւին եւ ասկէ ալ նոր պարսկերէնի անցման երեւոյթին մէջ ամենամեծ դերը կը կատարեն տառական փոխանակութիւնները: Ասոնց լիովին խելամուռ- թեամբը միայն կարելի է վերլուծութիւնը շատ մը մութ եւ անորոշ մնացած հանգիստութիւն- ներու եւ ազերսներու որոնց ախպերուն երթա- լով իրարմէ հեռանալով, հետքերը շատ ան- գամ անյայտ մնացած են:

Հայերէնն ալ որ այս անցման կամ հոլ- վոյթին ժամանակադրապէս կը պատասխանէ, պահելով երբեմն մեկ շրջանի, երբեմն ալ միւսին կերպարանքը, փոխանակութեան նոյն կերպերուն եւ օրէնքներուն կը հպատակի, երբեմն ալ իւրուրոյն առանձին զրոշմ' մը կու տայ՝ յապաւմամբ, կարգի եւ տեղւոյ փոփոխու- լթեամբ եւ այլ յեղանակաւ որու թիւններով:

Առնենք մի քանի սովորականները.

1. $U = Z$ ($S = H$):

Առաջինը հին ձևերը կը ներկայացնէ որ երբեմն պահուած եւ երբեմն ալ, դրեթէ միշտ չի փոխուած է նոյն շրջաններու մէջ: Հայերէնը երկու կերպէն ալ ունի, ժամանակի եւ անցման հանգոյցներուն (étape) պատասխանելով:

Այսպէս՝

Զնտ. *gâtu* պհլ.ին անցած է *gâc*, յորմէ նպ. եւ հյ.ի եղած է *ճ = զարհ*:

Նոյնպէս՝

Պհլ. *raçr* տուած է նպ.ի եւ հյ.ի՝ *ճ = ռարհ* (ճանապարհ):

Պհլ. *âgâc* = նպ. *ճ* = հյ. *ակարհ*:

„ *paç* = „ *س* = „ *պարհ*:

Զնտ. *daç(an)* = պհլ. եւ նպ. *ճ*, իսկ հյ.ի մէջ պահած է հին ձևը՝ *ḍuu(n)*: Պհլ. *vinacçr* ու *ճ* անցած է նպ.ին՝ նոյնութեամբ պահուած է հյ. “*վնաս*”ին մէջ:

Հնդեր. *vinacçr* որ վերի *v = g*, *k* օրինօք պհլ.ին *gokác* դարձած է, հյ.ի մէջ եղած է “*վկայ*”, պահելով սկզբնական *վ* (*v*)ն եւ վերջատառ *ւ* (*ç*)ն փոխելով թոյլ եւ մեղմ *յ*ի, փոխանակ *ի*ի, ինչպէս կը տեսնենք նպ. *ճ* *յ*ի մէջ:

Գիտելի է սակայն որ պ.ի մէջ ալ այս վերջին թաւ *չ* (*ç*)ն այնչափ թաւ չէ եւ ոչ ալ էական զի կրնար իյնալ ալ, այնպէս որ հաւանաբար պէս ձիշգ են թէ *ճ* *յ* եւ թէ *չ* *յ*: Ճշգրտ-

գոյնը հ.ն է որ ուղղակի զն. *vikayajin* կը պատասխանէ: Այս է պատճառը որ հի տեղ Յ կը տեսնենք, մինչդեռ պ.ը հետացած է կամ $1) =$ Հ փոխանակութեան հետեւած:

Յորմէ կը հետեւի թէ մեր բառին ճիշդ հնչումը *rkay* պէտք է լինի. թէեւ լռած է այժմ այս $\text{Ե} = \text{յ}$ ձայնը:

2. $T (m) = Y (j)$:

ՊՏԼ. *patkar*, նպ. *پاکار*, հ. պայքար
 „ *patman*, „ *پیمان*, „ պայման
 Զնտ. պՏԼ. *âtar*, „ *ادر*, „ այր (եմ)

Զն. *pitar* = պՏԼ. *pidar* = նպ. *پدر* = հ. հայր
 „ *mitar* = „ *mîtar* = „ *مادر* = „ մայր

Կան ալ դէպքեր յոյս փոխանակութիւնը նպ ի մէջ կատարուած՝ այլ հ.ի մէջ հին ձեւը պահուած է՝

ՊՏԼ. *patwant* = նպ. *پاوند* = հ. պատուանդ
 „ *patwast* = „ *پاوست* = „ պատուատ
 „ *patkar* = „ *پاکر* = „ պատկեր
 „ *patkan* = „ *پاکان* = „ պատկան
 (դարան):

3. $\text{վ}, \text{ի} = \text{բ}, \text{ղ} (V = B)$:

ՊՏԼ. *vaver* = նպ. *باور* = հ. վաւեր
 „ *veh* = „ *به* = „ վեհ

ՊՏԼ. barver	= նպ.	باربر	= ՏՅ. բարբեր
„ vehzad	= „	بهزار	= „ պայազատ
„ varahram	= „	بهرام	= „ Վահրամ
„ vîrastan	= „	پیراستن	= „ պատրաստեմ
„ vantak	= „	پنداك	= „ բանդակ եւս եւ վանդակ
„ vank	= „	بانك	= „ վանդ, վանկ

4. P, F = H.

պՏԼ.	նպ.	ՏՅ.
Framân	فرمان	Հրաման
Farhang	فرهنگ	Հրահանգ
Fraçang	فرسنگ	Հրասանգ
Frôshak	فروشه	Հրուշակ
Frshtak	فرشته	Հրեշտակ
Panj	پنج	Հինգ
Paitak	هویدا, پدا	Եստ
Pat	پای	Հետ (ք)
Purg	پرس	Հարց, փորձ

Ասանցմի. դուրս կան այլ եւս անհամար փոխանակութիւնք դուրս իրենց բազմազիմի պէտպիւսութեանց ազագոյս անհնարին է պատկերացնել: Արիւհայ Քառարանիս մէջ մեծաւ մասամբ վերլուծուած են ասոնք:

Հոս միայն մասնաւորութիւն մ'ալ յիշելով բաւականանք, այն է որ՝

Ճ. Պ. տառերուն զիմացը երբեմն բուն հայաձայն տառերը ելած կը տեսնենք ստանց

որ այս մասին տիրող վարող օրէնք մը նշմարուի, օր.

سوراك	(սհ. <i>surak</i>)	=	ծորակ
باز واز		=	բաց
شاخ		=	ցախ
چاك		=	ծակ
كنج		=	գանձ
مس مه		=	մեծ
سرو آزاد		=	ձերբազատ
برز ووز		=	վարզ, վարժ, վարձ
چوب		=	ցուպ
سر		=	սար, սայր, ծայր
اندرز		=	անդարձ
کز		=	գիլ, գիծ
سوار		=	ձիաւոր
زان	ճան (աշ)	=	ծան (եայ)
زیدن		=	ծն (անիմ)
زم		=	ձմ (եռ) եւն, եւն:

6. Արկար / (i) երբ սովորաբար /, անցած են հ.ի

دید	=	դէտ
کید	=	գէտ
کین	=	քէն
زین	=	զէն

7. Բայց Նով ալ կը տեսնուին

شيب	=	շիպ, սիպ
دين	=	դէն
ديو	=	դեւ
ويت	=	պիտ

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ.

Քերականական յամեմատութիւնք:

Յօդաւոր Ա.

ա. Անոռն (գոյական):

Ալ պահէնք հոս հին բաժանումը որ տրամաբանական լինելու առաւելութիւնն ունի, այն է գոյական եւ ածական: Արդ անուան շուրջ կրնանք մտածել հետեւեալ պարագաներն ըստ հին աւանդութեան, սեռ, թիւ, հոլով, տեսակ:

Սեռ:

Արեւակայեայ հին նախալեզուն սեռի զանազանութիւնն ունէր թէ՛ ոչ, յայտնի չէ, թէ՛ եւ կարծողներ կան թէ՛ այո. իրողութիւնն այս է որ այժմ գոյութիւն ունեցող լեզուաց, լինին Արիական կամ Ամմական, ոմանք ունին, ոմանք ոչ:

Հին երբէր մեծ լեզուները, սանսկրիտը, յոյներ եւ յատինը եւ եւրոպական արդի լեզուները ունին, բաց ի անգլիերէն: Ամմական ճիւղի մէջ ալ սեռը մեծ դեր կը խաղայ, արարականին մէջ մանաւանդ մինչեւ բայերուն կը տարածուի: Իրաւ է որ խօսքի մեծ բացայայտութիւն կը բերէ սեռը եւ շատ մը աւելորդ կրկնութիւններ, կ'ազատէ, բայց եւ մեծ զժուարտութիւններու ալ զուտ կը բանայ որոնցմ, զերծ են չունեցող լեզուները:

Հայերէնը այս մասին պահպաներէնի հետ կ'երթայ որ նոյնպէս սեռի զանազանութիւն չունի: Երկրորդ թարգմանչաց ի ումբէն ոմանք փորձուած են մոծանել հայի մէջ ալ, բարեբախտաբար չեն յաջողած:

Թիւ:

Թիւը, ինչպէս պահ. նոյն եւ հայի մէջ երկու է, եղ. եւ յ.բ.: Երկակի (dual) չունինք սնս.ի, յոյնի եւ արարի պէս: Ճշդութեան եւ բացայայտութեան նուազութիւն մ'է այս ալ թերեւս, բայց միանգամայն կաշկանդում:

Պահ. մէջ յոբնակերտ մասնիկը *an* է,

anshuta = մարդ

anshuta-an = մարդիկ

Եւս մասնիկը նալ.ի մէջ ալ գործածական է եւ աւելի շնչաւորաց յատուկ. թէեւ ոչ բացարձակ:

پادشاهان, پادشاه = թագաւորք

زركان, زرك = աւագանի

خدایان, خدا = տեարք

کدایان, کدا = տնանկ.ք

Հայի մէջ ալ ունինք նոյն մասնիկը որ նոյն կերպով դաս մը բառեր յ.բ. կը շինէ.

ձիան == ձիեր

գրեան == գրքեր

քաջեան == քաջեր

Նոյնը նաեւ անի աճմամբ

ազատանի = ազատներ

կանանի = կիներ

աւագանի = քաջեր, եւն:

Հոլով:

Պահաւերէնը տիրապէս խօսելով հօլով հօլովմունք չունի. բառին գիրքէն, խօսքին բերմունքէն եւ շատ անգամ ալ նախադրութեանց գործածութենէն կ'որոշուի իմաստը: Մինչ հայերէնին այս մասը իւր գերազանց ճոխութիւններէն մին կը կազմէ եւ դայն կը դասէ սանսկրիտին յոյնին լատինին եւ գերմանականին մէջ:

Տեսակ:

Ասով կը հասկնանք բառի մը պարզ կամ յօգուածոյ վիճակը: Գարձեալ պարզը կ'որոշուի տարրական նախնական պարզի եւ կերպաւորեալ հասարակ պարզի:

Առաջինը, տարրը (radical) սովորաբար որոշ իմաստ չունենար, բնի հանուր ուղղութիւն յայտնող ձայն մ'է որ շատ բաներու կրնայ յարմարիլ, ինչպէս սնս. մն, պրս. Վ յորմէ լճ, լտ. լո, լո եւ հյ. տ(ում) նախնական տարրներ են, իսկ տուր(ք) ասիւ յօրինուած որոշ եւ իմաստակիր անհատութիւն մը որ իւր կարգին այլ եւ այլ բաղադրութեանց մէջ մանեկով միմեք կ'ընծայէ լիզուին:

Եւ այս բաղադրութիւնը կրնայ լինել կամ
բառին սկիզբը զնեւորմանն շան մասնիկը զոր
հին քերականները բաղադրեալ կը կոչեն,
կամ վերջը՝ եւ այս խակ է բուն ածանցական
կոչուածը:

1. Բաղադրեալք:

Այս մասնիկները շատ չեն ոչ պէշի եւ ոչ
հայի մէջ, ոչ ալ բոլորովին նոյն եւ նման: Հան-
գիտականներն են,

ա ժխտական որ ձայնաւորի մը քով կ'ըլ-
լայ առ, օր.

ակամայ (սնսկ. a-kâma)

ածուխ

ապուխտ:

Առ մեղ յաճախեալը առ ձեւն է, անպրի,
անպաւսկաս, անգօր, եւն:

af, ave = ապ, ապե

aveniaz = ապենիազ

avîguman = ապագուման

dûsh = դժ, թշ, տ (պակասաւորն դժի)

dushnam = թշնամ (անք)

dushkam = դժկամ

ակար, տտիպ.

dushhîm = դժխեմ, եւն

ham = համ

hamkar = համկար

ni = ն

nikûn = նկուն, եւն:

2. Ածականք:

Այս մասնիկները մեծ մասամբ կը պատասխանեն պէ՛լ ին. զնենք մի քանի գլխաւորները:

<i>ak</i>	= ալ
<i>hamak</i>	= համակ
<i>nâmak</i>	= նամակ
<i>carak</i>	= ճարակ
<i>kantak</i>	= քանդակ
<i>katak</i>	= քատակ
<i>nîzak</i>	= նիզակ
<i>gûnak</i>	= գունակ
<i>dastak</i>	= դաստակ
<i>vastak</i>	= վաստակ
<i>ferishtak</i>	= հրեշտակ
<i>khorak</i>	= խորակ
<i>çurak</i>	= ծորակ, եւն:

Այս կարգէ են նաեւ նուագական ուկերն, ծովակ, գիւտակ, սիւնակ, տնակ, խորակ, նստակ եւն:

Սոյն այս ուկն է որ հեշտաբոլմեան պահանջմամբ կուկի փոխուած կը անոնենք տեղւոյ եւ պարագայի համեմատ, զ. օ. թուականներուն ծայրը՝

երկեակ, երրեակ, քառեակ, մեզեակ, վեցեակ, հոթնեակ եւն. եւս եւ պատասխանակ, արուսեակ, խշտեակ, տարեակ, ջորեակ, մամեակ, փտեակ, աղեակ, լուսնեակ եւն:

Գարձեալ, ինչպ. պՏլ.ի, նոյնպէս եւ Տյ.ի մէջ այս տակը ուղ եւ իշի զօրութեամբ ընդունելութիւն ներկայներ եւ ածականներ կը շինէ, զ. օ. պՏլ. ննշէն (բարձրանալ)՝ ննշնէ (բարձր): Սոյն կերտութեամբ ունինք տղլակ, գոյակ, էակ, զտակ, պարունակ, փոտունակ, քարունակ, զիտակ, գուշակ, ուղղիակ, վերելակ, տեղեակ, հմայեակ եւն:

Gin = գին:

antohgin = անդոհգին

kheslmgin = զայրագին

նպ. غمکين = տրամագին

Ըստ այսմ եւ ցաւագին, վշտագին, սրտագին, դատնագին եւ այլ նմանք:

Pan = պան:

Այս ածանցով շատ բառ ունինք համեմատելի, կրնանք մինչեւ իսկ բոկ թէ Տյ. պան վերջացող բառերուն բոլորն ալ կամ համազօր կամ համապատասխանող ունին պ.ի մէջ: Այսպէս, զ. օ.

պահպան == پاسبان

մարդպան == مرزبان

այգեպան == باغبان

ուշտապան == ساربان

կարաւան == ڪاروان (کاربان)

բանտապան == زندانيان

Kar == *kuir*:

վնասկար == *vinaskar*, նպ. ڪناهڪار

կամակար == *kamakkar*, „ ڪامڪار

յեակար == يادڪار

քրտիկար == ڪردڪار

կաւչկար == ڪفشڪر

Kân == *kuin*:

շայեկան == شايڪان

դեհկան == دهقان

վաճառական == واپارڪان

գրաւական == ڪروڪان

Tar == *θur*:

վատթար == (بدتر) ودتر

ապարթար == (برتر) ابرتر

Var == *ur*:

դատաւոր == دادور

ուժաւոր == *ujvar*

զօրաւոր == زورور

հնարաւոր == هنرور

բախտաւոր == بختاور

սգաւոր == سوڪوار, ԼԼն:

stan = տան:

Ասպաստան = اسپستان

Գպրաստան = (دېستان) دېրستان

Սագաստան = (سیستان) سکستان

Բուրաստան = (بستان) بوستان

Շահաստան = شهرستان

Խուժաստան = خوزستان ԷԼՆ:

var (وار) = բար:

Երადրուար = Եղբայրաբար

اسرافیلوار = Իսրաֆելաբար (مئوی), իմն հրեշ-
տակաբար (فرشته وار):

دش = պէս¹:

مءوش = լուսնապէս

مرغوش = (مئوی) թռչնապէս, կամ բուն բառը
(مرغ = մարգ) գործածելով՝
մարգապէս:

dar = տար:

فرمان (بر) دار = հրամանատար

چاره دار = ճարտար

ի.

ارزانی = արժանի

¹ Ասոնք «պէս» նշանակաւից բառով բարդութիւն
աւ կրնան սեպուիլ:

3. Բարդութիւնք:

Բարդութեանց մէջ թէ՛ պարսիկ եւ թէ՛ հայ երկու լեզուներն ալ շատ ճոխ եւ բեղմնաւոր են, հայը թերեւս գերազանց քան զպարսիկը: Իւր թէպէտ մէկ կողմը ինչ որ կայ անպատճառ միւս կողմն ալ նոյնին գտնուիլը հական պայման մը չէ, սակայն համեմատութեան մտնելու բաւական ալ պաշար կայ երկուստեք:

Այս բառական նմանութիւնը այնչափ ալ կարեւոր չէ ըստ ինքեան որչափ այն կազմական ուշագրաւ դրութիւնը որ երկու կողմն ալ նոյն է: Գիտենք որ հ.յ.ի մէջ տիրող օրէնքը այն է որ առաջին բառը երկրորդին օրոշիչ՝ լրացուցիչ՝ բացայայտիչը լինի, կամ քերականաց յատուկ լեզուով խօսելով առաջինը կամ սեռի կամ բնութեան խնդիր լինի երկրորդին, կամ ածական կամ մակբայ: Ճիշդ սոյն օրէնքը կը վարէ նաեւ բարդութիւնները պարսկերէնի մէջ ալ, շատ աննշան բացառութեամբ:

Այսպէս զ. օ. պհլ. *taka-bara* եթէ հ.յ.ի հանուի՝ կուտայ լծագլու-րեր, իմա՝ թագ կրող, յորում ինչպէս կը տեսնուի խնդիր սեռի է 1ը 2ին:

Նոյնպէս *aspa-kara* - ասպակեր. եւ բնթագիկ պ.էն

تيرانداز = նետընկէց

خودپسند = անձընտիր

رهنای = ուղեցոյց

دخراش = սրտախարշ (աղետարշ)

Միւս հոլովներէն

- جانشین = ետեղակալ = որ նստի ի տեղ-
ւոջ (ներգ.)
خون آلود = արիւնազանգ (արեամբ շաղա-
խեալ — գործ.)
دلشکست = սրտաբեկ (բեկեալ սրտիւ —
գործ.)
شاهزاده = արքայածին (յարքայէ — բաց.)
مهرداد = ի Միհր (Մի[մրա] դից տուեալ,
Միհրդատ (բց.)
تيرداد = ի Տիր դից — Տրդատ = Տիրա-
տուր (բց.)
خداداد = աստուածատուր (բց.) եւս եւ
كلارك = վարդերանգ (ած.)
سرخ روی = կարմրերես (ած.)
ترش روی = [ծ]ծուերես (ած.)
سیدیه = սպայապետ (յատկ.)
دهیید = դեհպետ (յտ.)

եւ հակադիր միութիւններով

- آمدورو | = եկեւերթ (երթեւեկ)
آمدوشد |
خرید و فروش = առ եւ ծախ
دار و ستد = տուր եւ առ

եւ հաստատական կրկնութիւններով

- جست و جو = խոյզ եւ յոյզ
گفت و شنید = ասուելիս (ասել եւ լսել)
گفت و کو = բանագնացութիւն, զրոյց, աշ-
խարհիկ լեզուով “ասէ կօսէ”

“ըսի ըսաւ” ըսուածը որ “ըսով-
 ըստանք” (قيل وقال, տճ. “տէ-
 տիմ’-տէտի”) է ըսով՝ ըստ
 անսովոր բայէն (ասեմ, ասես) որ
 միայն այս բարդութեան մէջ
 կ’երեւի: Այլ է “բա, բամ,
 բայ” շաղկապը՝ լի է նշանակու-
 թեամբ, որ. ասացի ըստ, կամ
 ըսով, կամ ըսայ:

Սոյնպէս են նաեւ

آهسته آهسته = կամաց կամաց

رفقه رفقه = տակաւ առ տակաւ

پاره پاره = յօշ յօշ, ծուէն ծուէն

کونه کونه } = գոյն զգոյն
 کونا کون

برابر = կողն ի կողն, կող առ կող:

Աստի եւ մեր այլ բազմակերպ կրկնութիւն-
 ները ծանրածանր, բարձրաբերձ, հաստամեստ,
 իսաժամութ, լիութի, մեծամեծ, կորակոր, չարա-
 չար, եւն:

Բօղոսում Բ.

Ածական:

Պ. հին լեզուի մէջ ածականը թէ՛ սեռի,
 թէ՛ թուոյ եւ թէ հոլովի դանաղանուծիւններ
 ունէր որ պէտքի մէջ կորսուած են, ինչպէս արդի
 լեզուին մէջ, մինչ հ. լ. թէ՛ թիւ եւ թէ հոլով
 ունի եւ մասնաւոր համաձայնութեան կը հե-

տեւի: Այս մասին ալ հօ.ը կը զատուի պհ.էն եւ հնագոյնին կը պատասխանէ:

ա. Ստատկորոյթեումս ուստիմանք:

Հին փարսի եւ զէնտ եւ սնս. լեզուաց մէջ ուժգնութեան աստիճանաւ որու թիւն մը կը տեսնուի բազդատական զէպքերու մէջ որ պհ.ի եւ նպ.ի մէջ ալ պահուած է որ եւ յն.ի եւ լտ.ի մէջ ալ կը տեսնուի, օր.

𐎱, 𐎠𐎵, 𐎠𐎵𐎠, եւն:

Հօ.ը այս աստիճանական յառաջատու թիւնը չունի, ուրիշ ձամբով եւ կազմով նոյն գաղափարները կու տայ, թէ եւ յետինք նմանողութեամբ զոյն մասնիկով բազդատական եւ ամենայնով գերադրական ձեւեր կերտեր են առանց դասական լեզուի հաւանութեան:

Մէկ երկու ցանցառ զէպքերու մէջ միայն պահուած կը տեսնեմ պհ. (ա) բիրտ բազդատական մասնիկ հ.ի մէջ, օր. վստթթար = պ. 𐎠𐎵 որ կը լինի նաեւ սղմամբ 𐎠 որուն կը հակակայի կարծեմ մէր վթար, եւ "ապարթար" (𐎠𐎵 — 𐎠𐎵) ինչպէս կ'իմանամ Ազիւզէին սպարթանը:

բ. Թոռալիսնք:

Այս դասակարգին յայտնի համեմատելի տարերբը հետեւեալները կը թուին.

1. Բ-ց-ը-ի-:

Միաւորին համար *aè, àèva, ayuk* մ'ալ ունի պէ՛լ.ը բայց շատ անգամ Սեմական *haduk*ը կը գործածէ որոյ մեր յատուկը լինելուն տարակոյս չկայ, թէպէտեւ ոմանք միշտ *ayuk* կը կարդան: Այս շարքէն ունինք նաեւ՝

چار چار = չոր (ք—ս)

چنچ = հինգ

تت = եւթ (ւ)

د = տաս (ն)

Աստի մինչեւ քսան թուարկութեան մէջ Ճիշդ հյ.ի պէս պէ՛լ.ի մէջ ալ միաւորը կը կանխէ զտասնաւորը՝

یازده = մետասան

دوازد = երկոտասան

شانزده = վեշտասան, եւն.

هزار = հազար

یور = բութ

2. Դ---ի-ն:

نخت = նախ, նախուստ

دو دیکر = երկու միւս կամ միւս երկու

سه دیکر = երեք միւս կամ միւս երեք

Այս վերջին ձեւերով կը մեկնուին դասական “երկրորդ անգամ”, “երրորդ անգամ”, բացատրութիւնները փոխանակ պարզ “երկրորդ, երրորդ” ի:

3. Հ--ւ--ւ--ւ:

Երկու կողմանէ ալ ڪڻ մասնիկով կը յօ-
րինուին օր:

ڪوڪڻ = երկոքեան կամ քին

ڪهڪڻ = երեքեան " " "

ڪهڪڻ = տասներեան " "

Հատ հաւանական կը համարիմ որ սոյնը
ըլլայ նաեւ «դահեկան»ը քան թէ «դարե-
հական» որ նոյնպէս հաւանականութիւն կ'ըն-
ծայէ թէեւ:

Այս մասնիկով կը միաբանին նաեւ եր-
կուստեք

ڪهم = hamaky = ամենեքին իբր համայ-
նեքին, կամ- քեան: Եւ սոյն նմանութեամբ
ըղղորեքեան կամ-քին:

4. Բ--ւ--ւ--ւ:

Ալ յօրինուի կրկնելով նոյն թիւը

ڪاڪا կամ ڪاڪا = մի մի

ڪوڪو կամ ڪوڪو = երկու երկու

ڪهڪه = երեք երեք, եւն:

5. Մ--ւ--ւ--ւ:

Այս դասին մէջ մեր «ինչ» բառը կը տես-
նեմ որ պարսկական բաղադրութիւն մը կը

մատնէ ۛ چ (ին չի՞ = սա ղի՞): Ա՛րսուի սովորաբար ۛ چ است (ինչ չի՞ է) որոյ խտացումը կուտայ “ի՞նչ է”:

Արծեմ թէ տարբեր ծագում փնտռելու չենք նաեւ մեր “զի”ին (զի = չի), որով եւ “զի՛նչ”ի վրայ տեսնուած զի փոխանակ նախդիր նկատելու աւելի բանաւոր կը լինի զիի թերատը համարիլ, միացեալ ինչի հետ, իբր “զի՞ ինչ” = ۛ چ (չի չի) կամ چ چيز (չի չի՛շ):

Թօղոռած Գ.

Դերանուն:

ՊՏԼ.ի մէջ բուն պարսկական դերանունաց կիրառութիւնը գրեթէ խափանեալ է, գոնէ Զուարիշ դրութեամբ եւ ասոնց տեղ սեմականներն անցած՝ ۛ, ۛك, ۛم, ۛن եւն.: Բայց այս օտարամոլութիւնը ժամանակին դպիրներուն միայն յատուկ մնացած է եւ Ազգը շարունակած է իւր բուն ազգային տարերաց գործածութիւնը որ եւ այժմու խօսուն լեզուին հիմը կը կազմեն:

Ասոնց մէջ նշանակելի համեմատութիւններն են ۛ = հ. ۛ ۛ ۛ ۛ ۛ որ մեզ թէ նաեւ եւ թէ այն որոյ սղեալն է աշխ. ۛ ۛ:

Բուն դերանունաց համար հանգիստութիւնը եթէ աղքատ է, ասոր փոխարէն դիմորոշ լսուած դերանունական յօդերու գործածութիւնը եր-

կու կողման համար ալ մի ճոխ եւ ընդարձակ
դաշտ կը ներկայացնէ:

Պարսկերէնի յօդերն են

ام = م . դէմքի համար

ات = ت ք . " "

اش = ش ք . " "

որք թէ անձնական եւ թէ ստացական դէպքերու
համար կը գործածուին, իսկ ցուցականները ان
ու آن ով կուտան:

Հ.յ.ի մէջ շատ աւելի հարուստ եւ բազ-
մապիսի են ասոնք եւ մի եւ նոյն արմատէ ստեղ-
նելով այլ եւ այլ շառաւիղներու կը բաժնուին
որով միութեան եւ բազմաւորութեան հիանալի
դրութիւն մը կ'ստեղծուի:

Այսպէս, զ. օ.

و	و	و
եւ	դու	նա
Աւ	դա	նա
Այս	Այդ	Այն
Սոյն	Դոյն	Նոյն
Այսր	Այդր	Անդր
Աստ	Անդր	Անդ
Աստի	Այտի	Անտի
Աւասիկ	Աւադիկ	Աւանիկ

Ցուցականները, ինչպէս տեսանք, շատ աղ-
քատ են պ.ի մէջ, մինչ մերիւնները ոչ միայն

դէմքերը որոշ որոշ կը զանազանեն այլ եւ
 հեռագիտական (perspective) դիրքերը կ'որոշեն,
 մօտաւորը՝ հեռին եւ հեռագոյնը, ինչպէս է
 տՃ.ի մէջ *او شو*, ինչ որ կը պակսի *պ.ի*։

Գործածութեան մէջ ալ բաւական տար-
 բերութիւն կայ, պարսիկը հարկադրեալ ըլլալով
 նոյն երեք արմատական տարերաց մէջ պարփա-
 կուելու, ամէն ինչ անխտիր անոնցմով կը յօ-
 րինէ եւ ամէն տեղ անբացառաբար կը դնէ,
 մինչեւ իսկ բայերուն վրայ, յարաբերական գե-
 րանուան՝ շաղկապներու եւ մակբայներու վրայ,
 մինչ հ.ի մէջ ուր պէսպիսութեան ընդարձա-
 կութիւն կայ, կանոնաւորուած խնդրառութեամբ
 կը վճարուին ասոնք մեծաւ մասամբ եւ որոշ
 սահմանի մէջ կը շարժին բուն դիմորոշները։

Բացատրենք մի քանի զգալի օրինակներով։

۱۱.

۱۲.

چون شمارندم امين و رازدان
 Չուն շումարէնտէմ էմին
 ու ուազտան (مثنوی)։

Որովհետեւ կը համա-
 րին զիս վստահելի եւ
 դաղտնապահ։

دفن کردش پس بوشیدش
 Բէակ

Թաղեց զնա յետոյ ծած-
 կեց հողով։

Տէֆն քէրտէշ փէս պէ
 փուշիտէշ պէ խաք
 (مثنوی)։

در همه عمرش
 Տէր հէմէ էօմրէշ։

Յամենայն ի կեանս իւր-
 ամ (ներգ. հոլով)։

کفایت خضرش

ላብቆ፣ ሆይባቸደ፤

ሊሰኝ ግንዛ ሆኖታ፤

بر دهان و بر لبش قفل است
و بند

ጣቲቦ ማሰራሽን ስረ ሳቲቦ ስቲ-
ሳቲቦ ስቲቦ ስቲቦ ስረ
ሳቲቦ፤

ቡከሪክን ከረገ፣ ማሰራሽን ስቲቦ
ሳቲቦ ከረ ሳቲቦ ሳቲቦ፤

حق ندادش درد و رنج
Հագդ ስቲ ማሰራሽን ስቲቦ
ስረ ስቲቦ፤

ሊሰራሽ ስቲቦ ስቲቦ
ስረ ከረ ስቲቦ፤

نیم عمرت
ስቲቦ ስቲቦ፤

ላቲሳቲቦ ስቲቦ፤

کت میکشد
ቶቲቦ ስቲ ስቲቦ፤

ሊቲቦ ስቲ ስቲቦ ስቲቦ፤

ቡከሪክን ስቲ ስቲቦ ስቲቦ፤

صیاد نه هر روز شکاری کیرد
ሆይባቸደ ስቲ ስቲቦ ስቲቦ
ስቲቦ ስቲቦ፤

ቡከሪክን ስቲ ስቲቦ ስቲቦ
ስቲቦ ስቲቦ ስቲቦ፤

افتم که یکی روز پلکش بدرد
ሆይባቸደ ስቲ ስቲቦ ስቲቦ
ስቲቦ ስቲቦ፤
(سعدی)

ሆይ ሆይባቸደ ስቲ ስቲቦ ስቲቦ
ስቲቦ ስቲቦ ስቲቦ፤

77.

78.

بچه کار آیدت
 Դէ չի՞ քեար այէտէթ
 (سعدی):

Զինչ օգուտ է քեզ:

وش بفرهنگ کش هست بر
 پاداش فرمائیم
 Վէշ պէ ֆերհէնք քէշ
 հէսթ պէր փատաշ
 ֆերմայիմ:

Իւ զնա վասն իմաստու-
 թեան որ ի նմա է ար-
 ժանի վարձուց հրա-
 մայեցուք (վարնա-
 մակ):

اردشير چو نش بآن آئينه دید
 Արտաշիր չունէշ պէ ան
 այինէ տիյա:

Արտաշիր երբ զնա այն
 կերպով տեսաւ (Անդ):

Այսպէս կ'ըսուի

79.

80.

چت است
 Զէթ է:

Ի՞նչդ է = Ի՞նչ ունիս:

دیدمت
 Տիյտէմէթ:

Տեսի զքեզ:

وت زبان کران ارزش باشد
 Վէդ զեանը կիրան էգէշ
 պաշէտ:

Իւ քեզ լինս մեծ անտի
 լիցի (Ատրպատ):

Հայերէն յօդադրութիւնը հոս բացատրելու
 պէտք չունինք ամէն բնտիր քերականութեանց
 մէջ ընդարձակ աւանդուած է: Բազդատութեան

համար սաչափը յիշենք որ մեր մէջ, հակառակ պարսկականին՝ դիմորոշները ստացական իմաստով չեն գործածուած, գոնէ դասական հ.յ.ի մէջ, այլ միշտ ցուցական դերի մէջ են եւ կամ հեռաւոր կամ նախընթաց բան մը կ'ակնարկեն:

“Եւ առ ժամայն յարուցեալ (հիւանդին)՝ առ զիւրեւ յորոյ վերայ անկեալն դնէր”։ Ուր դիմորոշ ն կ'ակնարկէ հիւանդը որոյ վրայ խօսուած էր:

“Եւ ոչ ումեք պատմեցին . . . եւ ոչինչ յորոց տեսին”։

“Եւ որ ինձ լսէ՝ լսէ այնմիկ որ զիսն առաքեաց” (իմա զայն որ զիս . . .):

“Ոչ զպատճառս վնասուն ի բժշկէն որ յառաջագոյնն գուշակեաց նմա՝ իմանալի է”։

“Որմիզդ եւ Արհմն յղեցան յարգանդի մարիւրեանց, Որմիզդն ի յաշտն առնելոյ եւ Արհմն ի յերկուանալոյ անտի”։ Ուր “յաշտդ ին ն” յաշտելու նախընթաց գործողութեան կ'ակնարկէ ինչպէս “յերկուանալ” ի ընկերացող անտի ցուցակներ բացորոշապէս կը յայտնէ, իբր թէ ըսուէր յերկուանալոյն:

“Եւ զոր լուայն ի նմանէ զայն խօսիմ” (զայն զոր):

“Եւ որ խօսիսդ ընդ քեզ” ըսողը կ'ակնարկէ):

“Միթէ աւելի ինչ նշանս առնիցէ քան զոր սայս առնէ” (սա աւասիկ):

Հոս չեմ խօսիր որոշիչ ն յօդին (article) վրայ որ Պ.ի մէջ չկայ եւ մեր մէջ ալ չունի այն

էական կարեւորութիւնը եւ անմեկին զուգակցութիւնը գոյականի հետ ինչպէս կը տեսնենք հնդեւրոպական միւս ճիւղերէն ոմանց մէջ ուր թէ սեռ կը զանազանեն թէ թիւ եւ թէ հոլով: Մերը պատահական է եւ մի միայն հարկ եղած պարագային կը միջամտէ:

Βοηθητικὸν 7.

Բայ.

Այս գլխուն մէջ մեր ուշադրութիւնը գրաւելու կէտը ժամանակներու կազմութիւնն է: Յիրաւի ամենաթեթեւ ակնարկ մը բաւական է ցուցնելու որ այս նկատմամբ մեր ժամանակները երկու բոլոր մասի կը բաժնուին. մէկ մասը ՍՀՄ. ներկ. եղ. ա. դէմքի հետեւ լուծեամբ է, միւս մասը կտ. եղ. գ. դէմքի:

Այս բաժանման պատճառ կրնանք ընդունիլ երկու արմատներու գոյութիւնը, երբոր կան, մին պարզ արմատ (racine), միւսը բայարմատ (radical):

Պարզ արմատով են

ՍՀՄ. ներկ.	Գործ եմ
Անկ.	„ էի
Արդ.	Խի „ եր
Ստոր.	„ իցեմ
Աներ.	„ ել
Ընդ. ապ.	„ ելոց, ելի

Բայարմատէն

կտր.	Գործ եցի
Ապ.	” եցից
Հր.	” եւ
Ընդ. անց.	” եալ

Պարզ արմ. գործ, բայարմ. գործեաց:
 Բայց ամէն բայ միշտ այսպէս երկարմատ չէ,
 այն բայերը որ սն, ն, չ, նչ, յաւելագիրներ
 ունին մի եւեթ արմատով կը լծուին, հատ-սն-
 եմ՝ հատ-ի, թք-սն-եմ՝ թք-ի, լուծ-սն-եմ՝
 լուծ-ի. Սարտ-ն ում՝ սարտ-եայ, ցաս-ն-ում՝
 ցաս-եայ, թաք-չ-իմ՝ թաք-եայ, մարտ-նչ իմ՝
 մարտ-եայ, եւն:

Անցողական ճանչցուած բայերը երկար-
 մատ են ոյց աւելագրութեամբ որ ոյս եւ ոյզ
 ալ եղած է.

Թաք-ուց-ան-եմ՝ թաք-ոյց,
 փլ-ուզ-ան-եմ՝ փլ-ոյզ,
 կոր-ուս-ան-եմ՝ կոր-ոյս:

Այս մասնաւորութիւնները շատ լաւ ճշգրտած
 եւ բացատրուած են Չալրիս — Այտընեան
 քերականութեան մէջ, ինչպէս նաեւ ասոնց
 փերլուծական բացատրութիւնները՝ հայագէտ
 Meilletի Esquisseին մէջ ուր հեղինակը կ'ընդ-
 հանրացնէ ինդիքը եւ բոլոր հնդեւր. լեզուաց
 մէջ presentի եւ préteritի նոյն տուչական բա-
 ժանումները կը տեսնէ:

Մեր համեմատութիւնները պարսկականին հետ լինելով՝ կ'ամփոփուինք անոր մէջ: Պահ-լաւականը հոս բաղդատութեան չեմ կոչեր քանզի անոր մէջ ժամանակները մերինին եւ այլ հնդեւրոպականներուն պէս վերջադիր ածանց-ներով զանազանուած չեն, ուստի ոչ այնչափ որոշ եւ բացայայտ. այլ ժամանակները եւ դէմ-քերն ալ դերանուններով եւ կամ սոցին արմատ յօդերով կուտան գրեթէ միշտ, անայլայլ պահելով արմատ բայը: Կ'ըսեն, զ. օ. *اش كفت*, *ام كفت*, *انسان كفت* (ասոց, ասացի, ասացին), փոխանակ նպ.ի պէս *كفتم*, *كفدت*, *كفدت* ըսելու, կցելով դե-րանուանական յօդերը բառին վերջը իբր ածանց:

Գալով բուն ֆիրդուսիական պարսկերէնի որ ամենաընտիր գրականն է եւ հիմն արդի բար-բառոյն՝ ասոր մէջ կը տեսնենք որ ճիշդ հյ.ի պէս երկու արմատով յօրինուած են բայերը, բայց ժամանակներու բաշխման մէջ ճիշդ ու ճիշդ հյ.ի չեն պատասխաներ: Անոնք կը բաժնուին

ԽՍՀՄ. ներկայ			
Ա.	{	Ապ.	Բ. {
		Հր.	
		Արգ.	
		Ընդ. ներկ.	
			Անկ.
			Կատ.
			Ընդ. անց.

Այսպէս ունինք *افراخت* (էֆրախ/թէն փեր բարձրացնել) բային համար Ա. արմ. *افراخ*, Բ. արմ. *افراز*, եւ բայը կը խոնարհուի

Բ.	Ներկ.	افرازم (می)
	Ապ.	» به = (بیفرازم)
	Հր.	افراز به = (بیفراز)
	Արգ.	افراز مه = نه = (میفراز)
	Ընդ. ն.	افرازان

Ա.	Անկ.	افراختم (می)
	Կտ.	افراخته ام = افراختم
	Ընդ. անց.	افراخته

Այսպէս եւ

Ներկ.	می رسم (մի բէսէմ = հասանեմ)
Ապ.	» رسم (պէ բէսէմ = հասից)
Հր.	ب رسم (պէբէս = հաս)
Արգ.	م رسم (մէ բէս = մի հասաներ)

Ընդ. ներկ.	رسیده	բէսէնտէ
	رسان	բէսան
	رسانه	բէսանէ
		= հասանող

Անկ.	می رسیدم (մի բէսիյտէմ = հասանէի)
Կտ.	رسیده ام (րսիժե ամ) = հասի
Ընդ. անց.	رسیده = հասեալ

Թէ պարսից եւ թէ մեր մէջ այս կրկին արմատներուն ծանօթութեամբ չատ մը անկանոն եւ խոտոր համարուած բայեր իրենց բնական (normal) ընթացքին կը դառնան եւ կը կանոնաւորին:

Այսպէս են, զ. օ.

رفت (րէֆթէն = գնալ) 1. $\sqrt{\text{رفت}}$, 2. $\sqrt{\text{رو}}$,
որով ներկ.

می روم մի րէվէմ = գնամ

می روی „ րէվիյ = գնաս

می رود „ րէվէտ = գնայ

می روم „ րէվիյմ = գնամք

می روید „ րէվիյտ = գնայք

می روند „ րէվէնտ = գնան

Ապ. եւ Ստոր.

روم. պէ րէվէմ = գնացից, գնայցեմ

روی „ րէվիյ = — սցես, —յցես

رود „ րէվէտ = — սցէ, —յցէ

եւն. եւն:

ز. ب رو (պէ բով = գնա՛)

برق. م رو (= ن) — (մէ բով = մի գնար)

ز. ներկ. $\left\{ \begin{array}{l} \text{رونده} \text{ (րէվէնտէ)} \\ \text{روان} \text{ (րէվան)} \end{array} \right\}$ գնացող

Անկ. می رفت (մի րէֆթէմ = գնայի)

Կատ. رفت, رفتام (րէֆթէէմ — մ = գնացի)

ز. անց. رفته (րէֆթէ = գնացեալ)

Ըստ այսմ եւ, զ. օ.

آراستن (յարդարեւ),

2. $\sqrt{\text{آزای}}$

افروختن (լուցանեւ)

2. $\sqrt{\text{افروز}}$

انداختن (ձգեւ, նետեւ)

2. $\sqrt{\text{انداز}}$

پرداختن (ողորկեւ, յղկել)

2. $\sqrt{\text{پرداز}}$

زیستن	(կեալ)	2. $V \overline{\text{زی}}$
ساختن	(հանդերձեալ, սարքեալ)	2. $V \overline{\text{ساز}}$
کریستن	(փախչեալ)	2. $V \overline{\text{کری}}$
کاشتن	(յանձնարարեալ)	2. $V \overline{\text{کار}}$ եւն.
	եւն. եւն.	

Նոյնպէս եւ հ. յ. ի մէջ

Աղամ	}	Աղ
		Աղաց
Մն-ամ	}	Մն
		Մնաց
Ասեմ	}	Աս
		Ասաց
Բա-նամ	}	Բան
		Բաց
Թանամ	}	Թան
		Թաց
Բառնամ	}	Բառն
		Բարձ
Դառնամ	}	Դառն
		Դարձ եւն:

Եւ անկանոններէն

Առնեմ	}	առ(ն)
		արար
Լսեմ	}	լիս
		լու
Ճանաչեմ	}	ճան
		ծան եւն:

Նոյն իսկ պակասաւորները կրնանք այս դասակարգին տակ առնել, երկու իրարմէ տարբեր այլ լրացուցիչ արմատներ համարելով զանոնք:
Այսպէս, զ. օ.

Ունիմ	}	ոյն
		կալ
Երթամ	}	երթ
		չոգ
Ըմպեմ	}	ուպ
		արբ եւն:

Թողոտած Ե.

Նախադր., Մակր., Շաղկ., Զայնարկ.:

Ասոնց մէջ համեմատութեան առնելու շատ բան չունինք: Ի բաց թողլով Սեմական տարերբը որոնցմով լի է պհ.ը՝ բուն Երանականներէն յիշատակելի կը գտնեմ հետեւեալները.

Փարզաստ որ առ մեզ ձայնարկութիւն է, օ՛ն անդր, ի քայց տար նշ. [Թեամբ, այլ պհ.ի մէջ յետոյ՝ յետկոյս, մի՛, մի՛ գուցէ, ճէր մի՛ արասցէ առմամբ կը գործածուի, ինչպէս եւ արդի պ.ի մէջ:

اگر بخواسته بشود (եթէ, մի՛ արասցէ, ինչք կորնչիցին) Ատրպատ:

Վերայ, ի վերայ = از Դ որ սղեալն է Բاز
 եւ ի վեր, ի վերոյ, ի վերայ, քարծր նշ.
 Թեամբ գործածուած է:

Եւս եւ

Ի վեր, ի վերայ = Ապար (յ. Ե) զոր կը տես-
 նենք ապարթար (յ. Ե) կազմութեան մէջ,
 այն է ի վեր քան զայլս համարել
 զանձն:

Տար = հետի (ի տար աշխարհ):

Նկուն (نکون):

Այնգոյն = انگون (զն. ana-gaóna).

Այդգոյն = ايدون (անկամամբ ցի):

Այդր = ايدر:

Համգունակ = hamgónak (զն. hama-gaóna)

Համակ = hamak (հ):

Կամ' = kam (ک) = քիչ, պակաս (պահեալ
 ի կամար) = Թերագլուխ:

Բազ (ում) = baz:

Զ = از, Դ որ մեր մէջ հոգ. այլ պի մէջ ըջ.
 կը շինէ:

Էնդեր(ք) = اندر:

Եթէ = yet, het:

Չի = چه:

Եւ = ev որ պհլ. ի մէջ միշտ ուրիշ բանի կցեալ
 կը տեսնուի. efet, evt = եւդ (եւ դու):

Վայ = va, vay (وا):

Ափսոս = افسوس:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե .

Համաձայնութիւն:

—

Ա. Տէր թայի եւ թայ:

1. Պէ՛լի մէջ տէր բային յք. լինելով
Հանգերձ բայը եզ. կը մնայ սովորաբար.

Zak nishman kala kard

Այն կանայք աղաղակ երարձ:

Միջին եւ նոր պ.ի մէջ ուր բայերուն
թիւը դէմքը եւ ժամանակը որոշ եւ բաւա-
կան հարուստ են՝ թուական համաձայնութիւնը
միշտ կը յարգուի: Ուստի վերի նախադասու-
թիւնը միջին իմա՛ փարսիատիպ պ.ով տրուած է
آن زمان کالا کردند:

Այսպէս եւ

Valmanshan gupt

Նշքա ասաց

ایشان گفته است

Hamat lelia ycharunt sipahi kerm madam val-
manshan zad shapak khuny kard.

Իբրեւ գիշեր եղեւ զօրքն Որդան ի վերայ նոցա
յարձակեցաւ (եւ) գիշերանախճիր արար.

چون شب شد سپاه کرم بر ایشان شمشیر کردند:

Այս թուական անհամաձայնութիւնը հ.յ.ի
մէջ ալ երբեմն կը տեսնուի.

“Փայտոյ խոտ եւ եղեգն վաղվաղակի առաւելանի
ի հրոյ”:

“**Զիք ինչ ի մեղաց զոր գինի եւ արբեցու-
թիւն ոչ գործէ**” (2. Այտն. քեր. :

Բայց այս դէպքերը այնչափ բացառիկ են
որ համեմատել չեն զօրեր: Հ.յ ի ընդհանուր
սովորական ընթացքն է յբ. տ. բայի յբ. բայ
տալ, այս է որ կը տեսնենք ընդհանուր դասա-
կան մատենագրութեան մէջ:

2. Անդէմ բայերուն սեռ. եւ տր. հօլով
տ. բայի առնելն ալ գոյութիւն չունի պ. ի մէջ:
Սա մի ինքնուրոյն ձեւ է որ ինչ ինչ յօրինուա-
ծութեանց մէջ թրքերէնը (Տուրանականը) կը
յիշեցնէ եւ իրաւամբ այն ոճով թարգմանել
կ'առաջարկէ 2. Այտն. քեր. ը՝ բաղադրեալ
ժամանակները:

— Զիք իմ գործեալ — իլէտիյիմ եօք
Իցէ՛ քո տեսեալ — կէօրտիւյիւն վա՞ր մը:
բ. Նոյնպէս եւ աներեւոյթին տր. տէր բային
դիմապուրկ բայի մը քով.

“Պարտ է եպիսկոպոսին անարատ լինել” =
Եպ. ա լէքէսիլ օլմաք վաճիպ տիր:

“Ծառ այլից՝ իւրեանց տերանց հնազանդ լինել
(պարտ է)” — իւրզմլ թքեարլարա՝ քէնտի
աղալարլնա միւթի օլմաք ֆարզ տըր:

“Գուք ինքնին գիտէք որպէս անմարթ է առն
չրէի հպել կամ մերձենալ առ այլազգի”
= Պիր եհոտիյէ պաշքա միլէթլէրլէ

իխթիլաթ իթմէք ճայիզ օլմատըղընը սիզ էյի պիլիրսինիզ :

“Անպատեհ իմն թուի ինձ տալ տանել կապեալ մի՛, եւ ոչինչ վնաս ղնմանէ նշանակել” — Պիրմահպուս կէօնտէրիպ տէօնուն հաքքընտա հիչ պիր քապահաթ պէեան իթմէմէք պանա նամաքուլ կէօրիւնիւր :

Այսպէս պիտի ըսուէր՝

Լո՛ւել քեզ արժան էր — Սանա սիւքիւթ իթմէք տիւշէրտի :

Պարտ է քեզ գալ այսր — Սանա պուրայա կէլմէք Փարզ տըր :

“Նմա պարտ է աճել եւ ինձ մեղմանալ” — Օնա թէրաքքը պանա թէտէննի տիւշէր :

4. Սոյնպէս է եւ աներեւոյթը սեռ. տ. բայիով. Ի ծնանելն Յիսուսի — Յիսուսուն տօղտուղունտա :

“Իբրեւ և տես Եղիսէ գգալ նորա առ նա” — Եղ. օնուն քէնտինէ տօղըու կէլտիյինի կէօրտիւքտէ :

“Յետ վախճանելոյն Մովսիսի” — Մ.ին վէֆաթընտան սօնրա :

“Ի մտանելն Մովսիսի ի խորանն վկայութեան” — Մ.ին ճէմաթ չատըընտա կիրտիյինտէ :

“Ի զարմանալն ամենեցուն” — Հէր քէսին թաաճճիւպ իթմէսինտէ :

“Եւ ի կատարել աւուրց վերանալոյ նորա” — Օնուն ճւրուճունուն կիւնլէրի իիթամ պուլտուքտա :

Իրաւ է որ այսպիսի սեռականները յատկա-
ցուցիչ ալ կրնան համարուիլ, նորուսներուն
դիւրութեանը համար, բայց ըստ մտաց՝
իսկապէս տ. բայի են:

Բ. Թատիպսուցիչ եւ Թատիպեալ:

1. ՊՏԼ.ի եւս եւ նպ.ի մէջ յատկացուցիչը
սովորաբար յատկացեալէն ետքը կը դրուի եւ
i զօդով (إضافة) անոր հետ կը կապուի:

Jazishn-i Jezdan

یژشن یزدان

Յազ (պաշտօն) Աստուծոյ:

Hampurçakii vehan

همپرسکی وهان

Համալործութիւն (խորհրդակցութիւն) վեհից:

Andarz-i Khosrone

اندرز خسرو

Անդարձ Խոսրովու:

Dîn-i Mazdiesu

دین مزدیسنا

Դենի Մազդեզն:

2. Բայց երբեմն ալ նախադաս կ'ըլլայ երբ
մանաւանդ երկուքը մի եւ նոյն արմատէ են եւ
զերազանցութեան կամ ըստ զգատական առաւել-

լուծեան գաղափար մը կը յայտնեն կամ աշխարհագրական դիրք մը: Այս նախադաս դրուծիւնը միշտ առանց կապի է, ուղղակի:

شاهنشاه որ յետոյ եղած է شاهنشاه = արքայից արքայ:

مردان مرد = արանց այր = քաջաց քաջ:

مؤبدان مؤبد = Մովպետան մովպետ:

خداوندان خداوند = Տերանց Տէր:

شکفتان شکفت = զարմանալեաց զարմանալի:

شیدان شید = արփեաց արփի:

سروران سرور = աւագաց աւագ:

Ayrian shatur = Արեաց աշխարհ:

3. Սոյն մասնաւորութիւնը ճիշդ այնպէս հայերէնն ալ ունի, այսպէս կ'ըսուի:

Արեաց Տէր.

Արեղենից Տէր.

Սիւնեաց նահապետ

„ եպիսկոպոս

Մագղկղանց դէն

Արեաց աշխարհ

Պարսից „

Վրաց „

Հայոց „

Եկեղեցաց դաւառ

Ռշտունեաց „

Հացեկաց գիւղ

Սագրայ բերդ

Վայոց ձոր, եւն:

Գ. Ածական Գոյական:

1. ԴԻՐ:

ՊՆԼ.ի մէջ ած.ը գոյ.ին գրեթէ միշտ նա-
խադաս է, առանց յօդակապի.

dabir gabra (دبیر مرد) = դպիր մարդ:

kinvar gabra (کینه ور مرد) = քինաւոր մարդ:

veh dîn (وه دین = و) = վեհ դէն:

Եւ յետադաս

gabra halak gubishn = այր բանսարկու:

cihar-pay-i gung (چهار پای کنگ) = չորքոտանի

համր (անխօսուն):

Հոս հանգիտութիւնը հյ.ի հետ կատա-
րեալ է:

2. ԹԻ-:

Պ.ի մէջ ած.ը թուով չհամաձայնիր գոյ.ին.
սա յոքն. ալ լինի՛ ածականը եզ. կը մնայ, մինչ
հյ.ի մէջ այս մասին ալ կատարեալ ազատու-
թիւն է. նախադասները սովորաբար չեն համա-
ձայնիր բացի մի քանի ցանցառ դէպքերէ, մինչ
յետադասները շատ քիչ բացառութեամբ միշտ
կը համաձայնին: Այսպէս.

Առն միոյ էին երկու որդիք.

Փոխեցին պիտոս անեղծին Աստուծոյ.

Ոչ ոք կարէ երկուց տերանց ծառայել.

Յարանցս յայտցանէ.

Բանից իմոց.

Հայոց մեծաց, հինգ այր, հնգից արանց, եւն:

Գ խնդրառոթիւն:

Հղովական լեգումներ չըլլալուն համար այս մասը պճլ.ի մէջ շատ աղքատ եւ շատ անգամ ալ շատ անորոշ է եւ խօսքին բերմունքէն կը հասկցուի իմաստը: Նոյն իսկ արդի կանոնաւոր պարսկերէնը որ անհամեմատ գերազանցու թիւն ունի պճլ.ի վըայ, դարձեալ հյ.ին ճոխութեանը՝ կատարելութեանը չհասնիր: Խնդրառութեան մասը հյ.ի մէջ ամենահարուստ եւ ամենակարեւոր գանձ մը կը ներկայացնէ:

Հոս կը դադրի հյ.ին նմանութիւնը Երանականին հետ եւ կը մերձենայ Մնսկ.ին՝ յոյնին եւ լտ.ին ուր իւրաքանչիւր բայախումբ իւր յատուկ հղովով խնդիրը կը պահանջէ:

Գ Լ Ո Ի Խ Զ.

Շարադասութիւն:

Ա. Տէր Բայի:

1. Պճլ.ի մէջ տէր բային բայէն առաջ ալ կը դրուի ետքն ալ.

„Adino-ash val li paçukho guft“.¹

= Յայնժամ նա ինձ (ի) պատասխանի ասաց.

(Vendidad A. Fargard II, 9).

¹ Իւրոր այս եւ հետագայ թարգմանութիւնները բառացի են, պահլաւական շարքն ալ նոյն պահելով:

„Gabra aitûno fraz satunît min zak zafar rô-
stâk mehim zak buland gir.“

= Այր մի այսպէս ի վեր համբարձաւ ի խորոց ձորոյ
անտի ի գագաթ լերին. (Անդ, Far. V, 7).

„Purçît Zartûhast min Auharmazd“.

= Եհարց Զարդուհաստ յԱւհուրմազդէն:

„Azash gûft Auharmazd“.

= Յայնժամ ասէ Աւհուրմազդ եւն:

2. Նպ.ի մէջ ալ այս աղատութիւնը կայ
բայց յաճախադէպը նախադասն է:

3. Հյ.ն ալ մի եւ նոյն աղատութիւնը կը
վայելէ. պատմական զրուցուածքներու մէջ սա-
կայն սովորական է տ. բային յետադաս տեսնել:

Ասէ ոմն ցնա.

Ասէ ցնա Յիսուս.

Ասաց անզգամն ի սրտի իւրում.

Եւ եղեւ օր եւ անց Եղիսէ ի Սոմնա եւ անդ էր
կին մի մեծ . . . եւ ասէ կինն ցայլ իւր.

Եւ հանդէս արար Դաւիթ զօրուն:

Բ. Բայ.

1. ՊՏԼ.ի մէջ բայը սովորաբար նախադա-
սութեան եւ մինչեւ իսկ ամբողջ խօսքին վերջը
կը դրուի.

Papak leliay pavan khanmu khaditunt.

= Բարակ գիշերի յերազի ետես.

Amat khorshit min ruashman-i Sasan bana
tawit.

== Եթէ արեղակն յերեսաց Սասանայ ծագէր:

Ve hamak gihan rôshanih vakhdunat.

== Եւ համայն տիեղերք լուսաւորէր:

2. Նոյնպէս եւ միջին եւ նպ.ի մէջ.

اردشير چوئش بآن آينه ديد سپاه از آنجا كشيده
رفت و سپاه كرم از پس اردشير شتافت و جای برایشان
پيدون تنك گرفت كه سپاه اردشير را كشدن نشايست و
اردشير خود تنها بار دريا افتاد

Արտաշիր երբ զայն այնպէս տեսաւ՝ զօրքը
անկէ վերցնելով գնաց եւ Ռրդան զօրքը Արտա-
շիրի ետեւէն վաղկեց եւ տեղ մը զանոնք այնպէս
նեղը խոթեց որ Արտաշիրին զօրացը (անկէ) անց-
նիլ հնար չէր եւ Արտաշիր ինքը միայնակ ծովու
կողմը ինկաւ: (Կարնամակ.)

کويند (بهرام) روز نو روز بکيتی آمد پدرش يزدگرد
اورا بمان تازی كه بفرمان وی در سر زمین تازیان
فرمانفرما بود سپرد و در خواست آموزگارش را از وی
کرد بمان فرمان او را پذيرفته بهرامرا بکشور خویش
آورد

Կ'ըսեն (Վահրամ)՝ Նովբուզի օրը աշխարհ
եկաւ. հայրը Զագկերտ զայն Նոման Արարին որ
իւր հրամանաւ Արաբացւոց երկրին վրայ հրա-
մանատար (կուսակալ) էր՝ յանձնարարեց եւ
անոր դաստիարակութիւնը անկէ խնդրեց: Նոման.

անոր հրամանին անսալով վահրամը իւր երկիրը տարաւ (نامہ خسروان):

3. Հյ.ի մէջ այսպիսի կանխորոշ դիրք մը չկայ բային. գրողին դիտման եւ իմաստին պատշաճութեան եւ կարեւորութեանը համեմատ բայը միշտ դիրք կը փոխէ:

“Երանեալ է այր որ երկնչի ի Տեառնէ զպատուիրանս նորա նա կամի յոյժ: Հզօր եղիցի յերկրի զաւակ նորա, եւ ազգ ուղղոց օրհնեսցի: Փառք եւ մեծութիւն ի տան նորա, արդարութիւն նորա մնայ յաւիտեանս յաւիտենից: Ծագեաց ի խաւարի լոյս ուղղոց, ողորմած գթած եւ արգար է Տէր: Քաղցր այր ողորմի եւ տայ փոխ, յօրինէ զբան իւր ի դատաստանի . . . Մեղաւորն տեսցէ եւ բարկասցի, զատամունս իւր կրճտեսցէ եւ հսլեսցի, եւ ցանկութիւն մեղաւորաց կորիցէ” (Սաղմ.):

Գ. Խնդիր:

1. Ընդհանուր կէտ:

Թէ պհլ.ի եւ թէ նպ.ի մէջ խնդիրները, թէ սեռի եւ թէ բնութեան, սովորաբար բայէն առաջ կ'անցնին եւ տ. բայիի եւ ստորոգելիի պարագաները կը կազմեն, մինչ հյ.ի մէջ դարձեալ կատարեալ ազատութիւն է եւ դիտումը եւ իմաստին պահանջը կ'որոշէ ասոնց դիրքը:

Va rubanô-i valman Virâf min tanû Cakât-i
Dâitîk Cinavat pûhal vazlund.

= Եւ հոգին Վերաֆայ (եւ) ի մարմնոյ (իւրմէ) եւ
ի ճակատ-Դատաստանի ի Ձինաւատ կամուրջ¹
գնաց (Arda Viraf III, 1).

Cinâk-i frâz mad hômanam, afad khadîtûnd
rûbân-i mardûm aêshand mavan pavan
ham-yekavîmûnâd hômand.

= Տեղւոյ ի վերայ եկի (եղէ եկեալ) եւ տեսի զհո-
գիս մարդոց որք անդ ժողովեալ էին:

Afam pûrsît min pîrûzkar Srôsh ahurûbô va
Âtarô yêdatô aigh. Valmanshan mavan
hômand va maman râi latamman yeka-
vîmûnd?

= Եւ ես եհարց ի յաղթողէն Սրուշայ սրբոյ եւ
յԱթարոյ եղտէ թէ սոքա ղոք են եւ վասն
էր աստ են (Անդ, VI, 1 - 4):

2. Սիջանկեալներ:

Վերը յայտնուած ընդհ. կարգին իրր հե-
տեւանք տ. բայի կամ ոտորոգելի կամ խնդրի
մաս կազմող պարագաները խօսքին էական մա-
սերը իրարմէ անջատող կամ հեռացնող միջան-
կեալներու տեղի կուտան որ շատ գեղեցիկ երև-

¹ Ըստ Զրադաշտեանց՝ երկիրը երկինքի հետ կապող
կամուրջն է (صراط) որոյ վարի ծայրը Լուսուրդի բարձրա-
գոյն գագաթան վրայ է որուն ԿՃԺԿ Կ'ըստի որ տա-
ռաբար «ճակատ դատաստանի» է:

ւոյթներ կ'ընծայեն: Այս միջանկեալներու գործածութիւնը շատ յաճախ է թէ հին եւ թէ նոր պարսկերէնի մէջ եւ մեր դասական մատենագրութեան ալ գեղեցկութիւններէն մին կը կացուցանէ, մանաւանդ Եղնիկին:

„Va aẓai min zak sipah-i gund arastak levatman benman-i nepshman val Pars vaxduntan-i Artaxshir yatunit“.

و پس از آن سپاه کند آراسته با پسر خویش پیارس بگرفت
اردشیر فرستاد

= Եւ յետ այնորի՛կ զօրագունդ սպառազէն ընդ որդւոյ իւրում ի Պարսս առ ի ղձեռամբ ածել զԱրտաշիր՝ առաքեաց. (Կարն., էջ 13, Է. 2.)

„Amat val cinak râmishn Artaxshir karitund yamtunit“.

و چون بجائی که رامشن اردشیر کویند رسید

= Է. իրրեւ ի տեղին (գոր) Ռամիշն-Արտաշիր կոչեն՝ եհաս (Անդ.)

„Amat lak marg-i nepshman zak-i amat nepshman toxmakan danman vanaskar-i Jezdan dushman a-sazakiha pavan mark zaktalunt paramôsh kard.“

تو. (برای). بمرکء خود و آنایکه از تنه دان خویش تو بودند این کناهکار یزدان دشمن بمرکء ناسزایانه گشت
فراموش کردی

= Դու առ երկիւղէ մահու անձին քոյ՝ զայնոսիկ որ ի քումմէ տոհմէ էին (գորս) այս միասակար

(Մեղապարտ) Աստուծոյ թշնամին տարապարտ
ապան՝ մոռացար (Անդ. 23, ԺԳ, 1):

Եւ նոր պարսկերէնէն

پيكي از شاه سليم که پادشاه اسلامبول بود رسيد
== Փայիկ (հրեշտակ) ի Շահ-Ալիմայ որ թագա-
ւոր էր Կ. Պոլսոյ եհաս (نامه خسروان):

نستين کسی نزد اسکندر که جای نشين فليب بود فرستاد
و باجیکه داراب يونانيان نهاده بود خواست

= Նախ այր մի առ Աղեքսանդր որ տեղակալն էր
Փիլիպպեայ՝ յղեաց եւ զհարկն զոր Դարաբ
(Դարեհ) ի վերայ Յունաց եղեալն էր՝ պա-
հանջեաց: (Անդ.):

آگاه سیار بسوی قبایل عرب که در آنجا بودند بشتافت
== Յայնժամ Սայեար ի կողմն Արար ցեղից որ
անդն էին՝ փութաց (Պ. Թրգմ. 1001 զի-
շերի):

خليل سلطان که پسر زاده امير تيمور بود پایش از همه بمرقند
که تمشکاه بود آمد...

شاه رخ که فرزند خود تيمور و بزرگترین همه شاهزادگان و
خود را سزاوارتر از ديگر شاهزادگان ميدانست در
هرات و خراسان تحت پادشاهی بر نشست

= Խալիլ Սուլթան որ թոռն էմիր Թիմուրի էր,
նախ քան դամնեաին ի Սամարղանդ որ զա-
հավայր էր՝ եկն... եւ Շահրուխ որ որդի
նորին Թիմուրի (էր) եւ Երեցազոյն քան զա-

մենայն արքայազատս եւ զանձն իւր արժա-
նաւորագոյն քան զմիւս պայազատս համարէր՝
ի Հերաթ եւ ի Խորասան ի գահ թագաւո-
րութեան նստաւ (نامه خسروان):

زین بر یکی از آن دو اسب که ملک مزعش بما داده بود
بکندار

= Թամբ ի վերայ միոյ յայնց երկուց ձիոց զորս
Մ. մեզ տուեալ էր՝ դիր (Պ. Թրգմ. 1001
գիշերի):

Այսպէս եւ հայերէն

“... զի յայն զոր առաջի եդ՝ հասանել
կարասցէ”:

“... զի մի միմարքն որ զբբօք շողայցեն՝
արգել հայելոյ ի յստակութիւն լուսոյն լիցին”:

“... որով ոչ զպատճառս վնասուն ի բժշկէն՝
որ յառաջագոյնն գուշակեաց նմա՝ իմանալի է,
“յլ...”

“... վարաղի՝ որ գաղանագոյն է քան զա-
մենայն գաղանս՝ ուտի միսն եւ ոչ վնասէ”:

“... ոչ ինչ աւելի քան զոր Մանի, զոր
ինքեանք մորթեցին՝ ասեն” (Լզնիկ):

“Լս զամենայն մեռելոտի մի ուտիցէք, այլ
պանդխտին որ է ի քաղաքս քո՝ տացես զնա”
(Բ. Օրինաց. ԺԳ. 21):

“(Տէր) Գու՛ եւ որ յերկրին Բաբելացւոց
երեք մանկունքն ինքնակամ զանձինս ի հուրն
մատնեցին՝ զի մի երկիր պագցեն սնոտի պաշտա-
մանց, փրկեցեր” (Գ. Մակար. 2, 5):

Գ Լ Ո Ւ Ն Է .

Ձեւք եւ դարձուածք:

1. Կրկնութիւն.

ՊՆԼ.ի մէջ սովորական է մի եւ նոյն բառը կրկնել թէ բաղմաւորական իմաստով եւ թէ ինչպէս կ'ըսեն վսկըաշխարար, իմա՛ իւրաքանչիւրը մի մի հատ ըմբռնելով:

„(Artaxshir) min shatur shatur va cinak cinak sipah val baba bavihunast“.

(اردشير) از شهر شهر و جای جای سپاه بدرگاه خواست
= (Ա.) ի քաղաքէ քաղաքէ եւ ի տեղւոջէ տեղւոջէ զորս ի Դուռն կոչեաց (կարնամակ):

„Kana benman-i lavatman hazar gabra pavan shatur shatur gumart yekavimunat“.

هر پسری با هزار مرد بشهر شهر کارده بود
= Զիւրաքանչիւր յորդեաց իւրոց բնդ հազար արս ի քաղաք քաղաք յղեալ էր:

„Sipah-i panj hazar maman pavan ba hani pavan kustak kustak bum-i Sind va Mukran va darya yatunit yekavimunat“.

سپاه پنجهزار چه به هنی به کسته کسته بوم سند و مکران
و دریا فرستاده بود

== Զօրս հինգ հազար յաջմէ կուսէ ի տեղիս տեղիս
կողմանցն Սինդի եւ Մուկրանայ եւ ծովու
առաքեալ էր :

Այս ձեւը պհլ. ի միայն յատուկ չէ, Տուրա-
նականին մէջ ալ կը գտնենք ուր, հօլովական
թեքումները ճոխ եւ բազմազան լինելով հան-
դերձ, կրկնեալ բառը եղ. եւ անփոփոխ կը մնայ
միշտ եւ խօսքին յարակից պարագաները միայն
կը յայտնեն բառին հօլովը.

Էլ էլ կէզտիլէր

Ի տունս տունս մտին:

Տաղ տաղ աշտըլար:

Ի վեր ի լերինս լերինս ելին:

Սէմթ սէմթ ատամ՝ կէօնտէլտիլէր

Հրեշտակ ի կողմանս կողմանս առաքեցին:

Փէլտ ֆէլտ յուզուրա կէլտիլէր.

Եկին զառաջեալ մի մի:

Եր եր զսպուլ իթտիլէր.

Ի տեղիս տեղիս ընկալան:

Երեւի ասորերէնի մէջ ալ շատ յաճախեալ
է այս ձեւը որ “ասորերէն — հայերէն լեզու-
ներու աղերսը կազմող յատկութիւններէն մին,”
կը համարի զայն՝ Հ. Ա. Վարդանեան (Բառաքըն-
նական դիտողութիւններ, էջ 37):

Դժուար է ըսել թէ որ ազգեցութիւնն աւելի տիրական է հոս, քանի որ երկրին աւելի ծանօթ եւ ընտել պահաւերէնի եւ հնագոյն հուրանականի մէջ ալ կը գտնենք նոյն ձեւը:

Յամենայն դէպս հ. յ. ի մէջ հիանալի պէս պիտութիւններ առած է կրկնումը եւ առանձին գլուխ կազմելու չափ կարեւոր տեղ բռնած: Այս պէս, զ. օ.

ի տեղիս տեղիս	}	= բազում
յապարանս ապարանս		
ի կողմանց կողմանց	}	= այլ եւ այլ
Բազմականս քազմականս		
գունդս գունդս		
դասք դասք		
յարկանել զամուր ամուր կողմանս.		
(ամենէն ամուր).		

ընտիր ընտիր վատկութիւն (ամենէն ընտիր).

Ձքարի քարին (ամենէն լաւը).

գլոռի յոռին (ամենէն վատը).

մի մի = (պիւրէր պիւրէր, կամ հէր պիւրի).

կրկու երկու, եւն. (երեւէր երեւէր):

Դարձեալ՝ այլ եւ այլ տեսակներ յայտնելու համար նոյն բառը եւ շաղկապով կրկնեալ.

Սի լիցի յամանի քում կշիտ եւ կշիտ (իմա տարբեր կշիռներ):

Սի ուրիշ կերպ կրկնութիւն ալ ունինք ուր մասնականի միջամտութեամբ որ տճ. کیم,

هر كيم (quelqu'un = every one)ի կը պատաս-
խանէ.

“Մարդ որ մարդ որ յայնոյեացէ զնայր իւր
կամ՝ զմայր իւր՝ մասնու մեղցի,” (Ղևտ.
Ի. 9):

Զեմ՝ յիշեր թէ Ս. Գիւրքէն զատ ուրիշ տեղ
մը այս ձևը գործածուած ըլլայ:

Գարձեալ մակրայօրէն վեր ի վեր, վայր
ի վայր.

“Եկն որ ի քեզ իցէ, ելցէ քան զքեզ վեր ի
վեր, եւ դու ելցես վայր ի վայր,” (Բ.
Օր. Իը. 43):

Զոր տճ. թարգմանած են:

“Ըրանըզտա պուլունան դարիպ չքա չքա
սանա ֆաիգ օրաճաք, սէն իսէ Լնէ Լնէ Էանա
օրաճարլն,” զոր աշնչափ Տարադատութեամբ
կրնայինք ըսել

... եօքարը եօքարը չքարը քճա սէն աչադը աչադը
էնէճէքսին:

2. Դերասնոսանց թերի եւ անորոշ գործածութիւնը
եւ մանտանդ փոխանակութիւնը
դիմորոշներու հետ:

Աւետական բնագիրներուն մէջ շատ քիչ
կը տեսնուի որ անունը իւր փոխանակաւ իմա՝
դերանունով յայտնուի. այլ ինքը անունը կը

կրկնուի գրեթէ շարունակ: Յորմէ կը հետեւի
թէ խօսքին նախնագոյն ձեւերուն մէջ գերա-
նուան գործածութիւնը տակաւին մուտ գտած
չէր եւ այս իսկ նշան է Աւետային ամենամեծ
հետեւան:

„La lâ hustâto Zartûhasto: frâz raft Zartû-
hasto“

= „Zartûhustra se leva. Z. s'avança“
(De Harlez).

Ի վեր կէաց Զ., ընդ առաջ կէն Զ., Vendidad,
Fargard XIX, 11.

Հոս երկրորդ կրկնեալ անունը կրնար նա ..
գերանունով փոխանակուիլ, եթէ կիրառութիւնը
ընդհանրացած լինէր: Պահլաւիկ շրջանին մէջ
պարսկական գերանուն գրեթէ չտեսնուիր, բոլորը
Աւմական (Արամական) են: Գերանունաց ազատ
և կանոնաւոր գործածութիւնը Գիրգուսիէն առ-
գին է, որ կը ցուցնէ, թէ անկէ յառաջ ժամա-
նակաւ այ զուտ պարսկերէն գրուածոց մէջ ի
սովորութեան էր: Այլ սակայն Տ/ր/ի (سدر)
ըսուած dialect-ին մէջ գոր այժմ այ Պարսի-
ները կը գործածեն՝ խառն ձեւ մը կը տես-
նուի. թէ՛ երբեմն ազատ եւ ինքնուրոյն եւ թէ՛
կցողաբար ուրիշ բառի մը մէջ թաղուելով,
գիմորոշ առո՛ր վերածուելով: Այս վերջին
կերպը այնքան շատ է այդ բարբառին մէջ որ
աւելի կանոն է քան պատահում: Այ, ինչպէս
վերն այ բացատրեցինք, անխափր ամէն բառի

հետ կրնան կցուիլ, բայ, մակբայ, շաղկապ,
դերանուն, որն ալ լինի:

تو به بزرگ مهر گفت = Եւնացաւ զուրկ Միհր ասաց
چيست آن کم گفتی = Զինչ է այն զոր ինձ ասացեր
(آنکه به من) Հոս «ինձ», դերանունը զ շաղկա-
պին հետ միացած է:

چمن آزمودم = چه من = զի ես փորձեցաք
(փորձեցի):

ՄԱՍՆ ԵՐՐՈՐԴ

ՊԱՆՆ. ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՆՄՈՅ ՇՆԵՐ

—

Աւելի մօտէն գաղափար մը տալու համար պահաւիկ շարադրութեան՝ դնենք հոս մի քանի օրինակ ոչ Աւետային պահաւ թարգմանութիւններէն որ գրեթէ միշտ Զէնտ լեզուի ազդեցութեան տակ լինելով անպատահելի են, այլ զուտ լինիկ ազգային Ստանիսկան արտադրութենէն, Արտա Վիրաֆ¹ էն որ ճշգրտի լեզուին ոգին եւ պատկերը կը ցոլացնէ:

Հայերէնի ոգւոյն եւ կազմուածքին չպիտի հետեւիմ, այլ պահաւերէնր ցայտեցնելու համար նոյնը իր կարգաւ եւ օրէնքով պիտի պատկերացնեմ:

Սատի կրնան լնթերցողք կատարելապէս վստահ ըլլալ թէ ճիշդ պահաւերէնն է կարգացածնին հայ կամ հայապահաւ ըստերով:

1 Դէպ ի վերջ կոյս Դ. Գարու (Յ. Բ.) Մագդեայք կասկածելով թէ գոյցէ խանդարած եւ այլայլած լինի Զրադաշտեան քէշի դրութիւնը, Արտա—Վիրաֆ անուն վարուք եւ հմտութեամբ վկայեալ սուրբը քննած գեղով թմրեցնելով ապստոլիցին որ երթայ Երկնայիններէն ստուգէ եղելութիւնը եւ զիրենք իրապէս ընէ: Ուրեմն տեսիլք մըն է պատմութեամբ, բայտ օրինակի Տանգէի:

Գ Լ ՈՒ Խ Ա.

Արուս-Վիրաֆնամակ:

Aétûnô yemalelund aîgh khadû-bar
 Այդ գոյն պատմեն եթէ յոռաջ ժամանա-
 ahrûbo¹ Zartuhasht dînô-i me-
 կաւ (երբեմն) սուրբն Զարդուհաշտ զղեմ (զոր) ըն-
 kadlûnd yîn gêhân rûbâk bara kard va
 կալեալն էր՝ յաշխարհի տարածեաց եւ
 vad bündakîh-i CCC ô shanat dînô yîn
 մինչեւ ցվախճան 300 ամաց դեն յան-
 avêzakîh va anshûtâ yîn avigûmânîh
 արատու թեան եւ մարդիկ յանգոսմանոյ ժեսն
 yehevûnd homand. Va akhar
 (յաներկբայս) էին (կային): Եւ ապա
 gujastako Garnak-minô-i² darvand
 անիծեալն շոր ոգին զբուժանն (Ահրիման)
 gûmânô kardanô-ı anshûtâânô pavan
 գոսման առ ի արկանել մարդկան վասն
 danman dînô — râ zak gujastak Alak-
 այսր ղեմի ղայն անիծեալն Ալեք-

¹ De Harlezի հետ ahrûbo կը կարդանք քան ya-sharubo ըստ Haugի:

² Minavard ըստ Haugի:

sagdar-i Arûmâyâk-i Mujrayik-mânishno
սօկտար Հոռում զեգիպտա-բնակն

niyâzânîd-i pavan girân sazđ va naparto
դրդեաց մեծաւ սաստիկ եւ ռազմաւ

va dahik val Aîrân shatrô
եւ աւերածով (որ) յԱրեաց աշխարհն

yatund. Afash valman Aîrân dahyûpat
խաղաց: եւ նա զԱրեաց յեհպետն¹

zektelûnd va babâ va khûdâih vashûft
սպան եւ զգոռուն² եւ զՏէրութիւնն կործանեաց

va avîrân kard.

եւ տնքաւ արար:

Va denman dînô, cigun hamak
եւ այս զեն, զիգոյն (որ է) համակ

Avistak va zand madam tôrá postihâ-i virâ-
Աւեստա եւ զէնդ ի վերայ կոյս մօրթոյ պատ-

stak va pavan mayâ-i zahabâ nipishtak
յաստեալ եւ ջրով սակոյ գրեալ

yîn Stâkhar Pâpakâno pavan kerîtâ
ի Ստահար Բաբական ի մէջ հրիտակաց

nipist³ hankhetûnd yekavîmûnad.

զպրութեան պահեալ կայր:

¹ Իմա «զարքայն», ruler (Haug), մինչ M. A. Barthélemy «գլխաստիւղ», կ'իմանայ:

² Իմա զարքայանիստ քաղաքն (métropole):

³ Տառարար «Հրիտակաց դիւան», ճշիւտակը առնուելով իւր ամենաւայն իմաստով՝ հրովարտակք, արձա-

Va valman patiyârak-i sarya-bakht-i
 եւ այս ատելին չարաբաղդն

Ahra môk¹-i darvand-i anâk-kardâr
 պիղծն դրուժանն չարագործն (Ահրիման)

Alaksagdar-i Arûmâyik-i Mûjrayik-manishno
 ԿԱԼԵՔՍԱԿՏԱՐ ՂԶՈՒՈՄՔ ՂԵՂԻԱՅԻՄԱՆ - ԲՆԱԿՆ

madam yâityûnd va banâ sûkht va
 ի վերայ ած (որ եկն) եւ այրեաց (դնոսա) եւ

čand dastôbarân va dâtôbarân va aêrpatân
 ոչ սակաւ դաստաշարս եւ դատաշարս եւ հրպետս

va magôpatân va dinô-bûrdârân va afzâr-
 եւ մոգպետս եւ զղեմ տարս եւ զկարգաց

hômândân va dânakân-i Airân shatro-râ
 մեկնիչս² եւ զօրհնպետս Արեաց արխարհի

bana neksûnd.

ի միջոյ եբարձ:

Va masân va
 եւ մեծաց (mas = مس = ۴۰ = մեծ) եւ

katak-khûdâân-i Airân shatro khadûk³
 տանու տերանց Արեաց արխարհի (յատուկ) մին

նագրութիւնք, գպրութիւնք եւ այլ այսպիսի հասարակաց
 թղթեան, մինչ մեր մէջ բառին իմաստը սեղմուեր եւ կտա-
 կային գրուածոց միայն մնացեր է:

¹ De Harlez ին հետեւ ելով, մինչ Haug «yasharmok»
 կը կարդայ:

² Արդի մոգ ۱. مجتهد (mujtahid):

³ Սեմ. Արաբ ۱. حادی, احد:

levatman tanid, kîn va anâstîh
 Ընդ երկրորդի (انى تانى) քին եւ անհաշտութիւն
 val miyân ramîtûnd va benafshman tebrû-
 Ընդ մէջ էարկ եւ ինքն բեկաւ
 nast val dûshahû dúbârast.
 (յանձն իւր) եւ ի դժոխս անկաւ գահալէծ :

Va akhar min zak mardûman-i Aîran-
 եւ յետ այնորիկ մայրիկ Արեւս-
 shatûr khadûk levatman tanid
 աշխարհի մին (յատուկ) Ընդ երկրորդի (միւսոյ)
 âshûp va patkar yehevûnd.
 յապշոպ եւ ի պայքար եղեն (մտին) :

Va cigûnshân khûdâ va dahyupat va
 եւ զի-նոցա տէր եւ դեհպէտ եւ
 sardar va dastobar-i dinó-akas la yehevûnd
 առաջնորդ եւ զստատար դեմակահ ոչ գոյր
 va pavan mandavam-i Yezdan gûmân
 եւ յաղաքս իրաց (էութեան) Աստուծոյ ի գուման
 yehevûnd hâmand.
 (տարակուսանս) եղեն :

Va kabad khadûinak kêsh va varôishu
 Եւ բազում յատուկ քիշ եւ մոլորութիւնք
 javid rastakih va gûmânih va javid dâ-
 ճեռի յուղղութենէ եւ գուման եւ անիբաւու-
 distânih yîn gêhân banâ val pêdâkih yâtûnd.
 Թիւն յ աշխարհի սկսաւ բրեւել :

Vad zak amat zerkhûnd hû-farvard
 Յայնժամ սերնդացաւ (ծնաւ) բարեմայնն
 anôshak-rûbân Âtarô-pât-i Mârspendân
 անուշակ¹ ուրուան (հոգի) Ատր-պատ Մարասպանդան
 mano patash pavan sakht-i
 որոյ անցք նեղութեան (գոր կրեացն գրեալ կան
 pavan Dînô-kartô, rûi vadakhtak
 ի գիրս) ¹ Պենկերտ, ի. արդյոյ եռացեալ (հալեալ)
 madam val rikht. Va çand dadistan va
 ի վերայ իւր եհեղ: Եւ ինչ ինչ դաստատանու եւ
 dâtôbarîh levatman javîd
 դատաւարութիւնս (իրաւունս) առաջի զաւտ (օտար)
 kêshân va javîd varôishnâno bana
 քշեանց եւ դատաւարաց (չարափառաց) յայտ
 kard
 արար:

Va denman dînô yîn Shaspi-
 Այլ (վասն) այսր դեմի (որ) ի Շասպի-
 gânô mardûmân yîn gûmân
 գան² (պահեալ կայր) մարդիկ ի գուման
 yehevûnd hômand.
 (տարակուսանս) էին:

¹ Իմա՛ անմիտ:

² Աշտասպ արքային Գանձարանը ուր Ալեքսանդրեան
 բնաջնջու մէն ազատած գրեանք պահուած էին:

Va akhar, magôî-mardân va dastôbarân-i

Եւ յետոյ մեզ-մարդ եւ զսատաւարք

dinô zakâi yehevûnd hōmand. min zak
դենին այնորիկ երեւեցան : **յ այնմ**

mar khodâ-hōmand va pûr-pîm
համարոյ աստուածապաշտ եւ (լի երկիրւղիւ) երկիր-

yehevund hōmand. Afshân pavan babâ-i
դաժք գոյին : **Աբա ի Գուռն**

pîrûzkar Atarô-i Frôbâg
պիրոզկերիւն (յաղթականին) Ատր-Ֆրոբայ

hanjaman khvâst va kabad
հանգաման (ժողով) կամեցաւ եւ բազում

khadûînako milayâ va hû-
խատուի (առանձինն) բանք եւ բարի

sikâl madam denman yehevûnd. aigh-
սիկալ մամ ճաման երկուսն ալ (իրի) եղեն ի թէ

mân cârak bavîhûnâstanô avâyard vadmân
մեզ ճար ինչ գտանել պարտ է եւ ի մէջ

khadîh-I vazlûnêd, va min mînôyan-o
մի (յատուկ) ոմն երթ իցէ եւ յ երկնայնոց

âkâsih yâityûnêd. aig mardûmân-i yîn
ակասիւթիւն բերցէ զի մարդիկ (որ) յ

dinman anbâm¹ homand, bana khativûnd
այսմ անդամ (մարմնի) իցեն զիտասցեն

¹ Ախաւ ընթ երցուած (andam)ի, ինչպէս քաջ իմացեր է De Harlez.

aîg denman yazishn, va drôn va âfrîngân
 եթէ այս յազոռն¹ եւ սեղան¹ եւ օրհնող/ծիւնք
 va nîrang, va pâdyâvîh va yôshdâsarîh-i
 եւ պաշտամունք եւ լուսցմունք եւ օրբու/ծիւնք (զոր)
 lenman pavan kardak yâityûnêm val Yazdân
 մէք կատարել գուն գործեմք Աստուծոյ
 yâmtûnêd ayûf val shêdâân va val fryâd-i (فرياد)
 ելանեն թէ ոչ ստատունդի եւ յ օղնու/ծիւն
 rûbân-i lanman yâmitûned, ayûf lâ.
 սիրահաց (հոգւոց) մերոց հասանեն թէ ոչ :
 Afshan akhar pavan ham-dâdistânîh-i min dinô
 նոքա ապա համադատող/ծեսմիլ յեկի
 dastôbarân hamak mardûm val babâ-i Atarô-
 դատաւարաց զհամակ մարդիկ ի գուն (عن) Ատր-
 Frôbâg karitûnd hōmand.
 Հռովբայ կոչեցին :

Afshân min aimandên javidak kard haft
 նոքա ի նոյանէ գատին (բարեաց) ճիւղ
 gabrâ manu pavan Yezdan va dino avi-
 արս որ (من) յ Աստուած եւ ի յեկ սպա-
 gûmântar yehevûnd hōmand.
 գոռման/ծար էին :

1 Իմա՛ հոգեւոր նուէր կամ պատարագ որ կը բաղ-
 կանայ միւէ՛ նուսէ՛ արմուէ՛ բրինձէ՛ կաթէ՛ հոտաւեա ծա-
 դիկներէ՛ «Հոմայ, բստած բոյսի ծիւերէ եւ մանասանդ բա-
 դարջ հացի փոքրիկ նկանակներէ որ draona, droun (درون)
 կ'ըսուին : Այս ամէնը կը գնեն յատուկ քարի մը վրայ զոր

Afshan nafshman mînishn va gûbishn

Արաց նոցա Վիտր (խորհուրդ) եւ զուլ (խօսք)

va kûnishn vîrâstaktar va fraruntar

եւ զոռն¹ (գործ) արդարագոյն եւ առաւելագոյն (էին)

va gûft aîg. Lekûm (لک) khvêshyîsh banâ

եւ ասաց (ին) թէ դուք առանձինն նստա-

yetibûned va min lekûm khadûk-I mano (من)

բուք եւ ի (من) ձեռք զյատուկ ոմն որ

pavan denman kâr shapîr va

այսմ կարի (գործոյ) ժպիրի (կարող) եւ

avanâstar va hû-srôbtar banâ

անվանաթար² եւ խն-սրովթար³ (իցէ՛ր գոյն)

vajîned.

Ընտրեցէք՝

Va akhar valmanshân haft gabra bana

եւ յետոյ նոքա եւ թն ալք

yetibûnast hômand, va min haft III, va min

նստան եւ յենթանցն զերիս եւ յ

telatâk⁴ khadûk⁵-i Virâf shem, banâ vajid;

երից զյատուկ (գմին) վիրաֆ անուն ընտրեաց:

“Արուիս, կը կոչեն եւ Մովսէսը կը սրբադործէ եւ հաւատացեալք կը մասնակցին, ինչպէս անձամբ ականատես եղանք:

1 Արարք նշանակութեամբ, միայն ի “գուն գործեմ” ատուութեան մէջ պահուած:

2 Անմեղագոյն:

3 Բարե-համբաւ:

4 ٤٧١

5 احد، حادى

va aîf mano Nishâpûr shem yemalelund.
 եւ են որ Նիշաբուր անուն կոչեն (նմա):

Va akhar valman Vîrâf, cîgûnash

եւ ապա ինքն Վիրաֆ զեզոն (իբրեւ նա)

zak sakhun ashnûd, madam val ragelman (رجل)
 չայն խոսս լուաւ ի վերայ իւր օտից

yekavîmûnâd (مقد), va yadman (د) pavan
 եկաց եւ զձեռս ի վերայ

kash kard, va gûft aig: Hattân medam-
 լանջաց արար (եդ) եւ ասաց թէ եթէ ձեզ հաճոյ

mûnêd adînam akâmak-homand mang al yeha-
 թուի, (քանզի) ես ախաւնոյ եմ, քնէած մի տալք

bûnêd vad lekûm Mâzdayasnân va
 եւ դուք (վասն) Մազդեհանցդ (այդոցիկ) եւ

li nahîzak¹ ramîtûnêd va hat nahîzak
 (վասն) իմ նիզակս արձակեալիւր եւ եթէ նիզակն

val li yâmtûnêd, kâmak-hômandyîsh vazlûnam
 ինձ ելանիցէ, կամանդարացիս երթայց

val zak jînâk-i ahrûbân va darvandân, va
 յայն տեղիս սուրբ հոգւոց եւ դրոսեմանց եւ

denman pêtkham drûstyîsh yedrûnam va
 զայս պատգամ՝ անվրէպ հասուցից եւ

râstyîsh yâityûnam.

զուղիզն բերից (ձեզ):

¹ Haug նաճիջակ կը կարգայ, բայց, ինչպէս կը տեսնուի, հայերէն «նիզակն է որ ուղիղ լնթերցուածը կուտայ, զոր եւ արդի ۵۰۰۰ պարսկերէն ձայնը կը հաստատէ:

Va akhar, valmanshan Mâzdayasnân va
 եւ ապա (վասն) դոցա Մազդեզանց եւ

li nahîzak yâityûnd.
 (վասն) իմ նիզակ արձակեցին:

Fratum bâr pavan hûmat

Յառաջեում նուագի վասն բարի խորհրդոց

va dadîgar bar pavan hûkht va

եւ յերկրորդում նուագի վասն բարի խօսից եւ

sadîgar bâr pavan hûvarsht; kolâ

յերրորդումն նուագի վասն բարի գործոց. բոլոր

telatâk nahîzak val Viraf yâtûnd.

երեք նիզակք Վիրաֆայ ելին:

Հայերէն կանոնաւոր եւ ըստ կարի դասա-
 կան կարգաւորութենէ խոստորումները աւելի
 զգալի ընելու համար, զնենք հոս վերի հա-
 տուածին հայացի ոչ — տառական թարգմա-
 նութիւնը, միշտ պատկառ կալով ընագրին:

“Ըյտպէս ասեն թէ զ()ընչ զոր ընկալեալն
 էր երբեմն Զքաղաշտ յԸստուծոյ՝ քարոզեաց
 յաշխարհի: Կինչեւ ցլխիւճան Յ()() ամաց օրէնքս
 այսօրիկ կացին մնացին անաղարտ, եւ աներկ-
 միտ էին մարդիկ ի հաւատս: Ըյլ ապա անի-
 ծեալն, չարն, զբուժանն (Ըհրիման), առ ի տա-
 րակոյս ի միտս արկանեյ մարդկան՝ վասն օրի-
 նացոյ, սաղրեաց զանիծեալն զայն զԸղեքսանդր
 զհռում՝ որ ի Մեծրայիմ, յԸրեաց աշխարհն
 խաղալ սասախ մեծաւ, սազմաւ եւ աւերածով

որ եկն եւ զԱրքայն Արեաց սպան եւ զմայր քա-
ղաքացն կործանեաց եւ զթագաւորութիւնն իսկ
երարձ գլխովին:

Օրէնքս այսօրիկ, իմա Զանդ-Աւեստայն
ողջոյն, ի վերայ մորթոց արջառոց էին դրոշմեալ
յոսկի ջուր եւ յարքունի դիւանս պահեալ ի
Ստահր Քաբական ամրոցի:

Այլ մարդախանձն՝ չարաբախտն՝ պիղծն՝
դրուժանն չարագործն (Ահրիման) դրդեաց զԱ-
լեքսանդր Հոռոմոց որ ի Մեսրայիմ՝ խաղալ յաշ-
խարհն Արեաց, որ եկն եւ այրեաց զամենայն
զգրեանն եւ զյիշատակարանս որ անդ:

Սա եւ բազում վարդապետս օրինաց, զգա-
տաւորս եւ զհրպետս եւ զմոգպետս եւ զվար-
ժեարս եւ զմեկնիչս եւ զիմաստունս Արեաց աշ-
խարհի մատնեաց ի կորուստ, եւ քինու վառեալ
զմեծամեծս աշխարհին ընդդէմ՝ միմեանց՝ ետ
կոտորել զմիմեանս եւ ինքն բեկեալ յանձն իւր
էջ ի դժոխս:

Եւ զի տէր եւ գեհպետ եւ առաջնորդ եւ
վարդապետ օրէնստեսոյց ոչ գոյր նոցա՝ յեր-
կուանք ի միտս մտին վասն օրինաց, եւ բազում
օտարոտի ուսմունք եւ մոլորութիւնք երեւեցան
յաշխարհին Արեաց: Ուր ուրեմն ապա ծնաւ
բարեմոյնն՝ անուշակն Ատրպատ-Մարասպանդ
գորոյ անցս նեղութեան տեսցես ի Գինկերտ, որ
թոյլ ետ արդր հռացեալ ի վերայ մարմնոյ իւրոյ
հեղուլ եւ բազում ուղղութիւնս եւ իրաւունս
յաշխարհի եցոյց, յանդիման մոլորելոց եւ չարա-
փառաց: Այլ կասկած էր միշտ ի միտս ոմանց

զօրինաց որ ի Շասպիկան գանձատան: Համայն եւ այնպէս յետոյ ուրեմն ելին կացին դարձեալ մոգք եւ վարդապետք յորս գոյին արք աստուածապաշտք եւ երկիւղածք: Սոքա ի ժողով գումարեալ ի Գուռն Ատր-Հոովբայ՝ խորհուրդ ի մէջ առին վասն իրացդ եւ յետ բազում բանից հաստատեցաւ եթէ առ ի հնարս ելից՝ պարտ է զի մին ի նոցանէ երթիցէ եւ զուղիղն յերկնաւորացն ուսեալ դարձցի զի որ ի մարմնի իցեն գիտասցեն հաւաստեաւ թէ այս ամենայն յաղ եւ յաշտ եւ օրհնութիւնք եւ պաշտամունք եւ լուսացմունք եւ սրբութիւնք զորս առնեն Աստուծոյ արգեօք ելանիցեն թէ սատանայի եւ թէ յօգուտ ինչ գայցեն արգեօք վասն փրկութեան հոգւոց եթէ ոչ:

Միաբանեալ ապա ընդ վարդապետս օրինաց ի Գուռն Ատր Հոովբայ կոչեցին զամենեւին եւ ընտրեցին ի նոցանէ արս եւթն վկայեալս սրբութեամբ եւ հաւատով եւ ասեն ցնոսա. Նստարուք դուք առանձինն ուրեք եւ զմի ոմն ի ձէնչ որ ատակն իցէ այսմ գործոյ եւ արդար եւ բարեհամբաւ՝ ընտրեցէք:

Եւ նոցա մեկուսացեալ ընտրեցին արս երիս եւ յերից անտի զմին Վիրաֆ անուն զոր եւ Նիշարուրն կոչեն:

Իբրեւ լուաւ Վիրաֆ, յոտն եկաց եւ զձեռս զլանջօք ածեալ ասէ. Իմ զի չեն յօժար կամք առ այս եթէ հաճոյ թուիցի ձեզ, մի՛ տալք ինձ քնէած, այլ երիս տէգս արձակեսցին եւ վասն իմ եւ վասն Մազդեզանցդ որ աստս կան: Եւ

Եղեցի Եթէ ինձ Ելանիցէ վիճակն՝ յօժարաւորոյթս
Երթայց ի տեղիս արդար հոգւոց եւ դրուժանաց,
հասուցից նոցա զպատգամս ձեր զայսոսիկ եւ ի
նոցանէ ուսեալ զուղիղն դարձայց առ ձեզ:

Արձակեցին ապա տէգս երիս, վասն Մազ-
դեզանցն եւ վասն Վիրաֆայ, առաջինն հայէր
ի բարի խորհուրդս, երկրորդն ի բարի խօսս եւ
երրորդն ի բարի գործս, եւ երեքին վիճակք ելին
Վիրաֆայ:

Գ Լ Ո Ի Խ Բ.

Va rûbânô-i¹ valman Virâf min²
եւ ռարոռ (հոգի) նորուն Վիրաֆայ ի
tanû³ val Tchakât-i Dâitîk⁴ Tchînâ-
մարմնոյ (Ել եւ) ի ժողովս (կոյս) ճաշի ի ձանա-
vat puhâl vazlund. Va haftûm
պարսիկ կամուրջ եհաս: Եւ յեօթ ներորդոսմ
yôm⁵-shapâno⁶ lakhvar yâtûnd, va yîn tanû
աւուր դիշերի դարձեալ եկն եւ ի մարմին
vazlund.
(Իւր) եմուտ:

¹ رۋان = հոգի:

² من (բաց. ի) հոլովակերտ Սեմ (արաբ)ական:

³ تن = մարմին:

⁴ چکاد = ճակատ, دادی = դատաստանի:

⁵ يوم = օր:

⁶ شبانه = գիշերայն:

Vîrâf madam khast¹, cîgûn amat min
 Վիրաֆ յարեաւ, զհզոն (որպէս) թէ յ
 zak khelmû²-i basîm³ akhêzîd, Vohûman
 այնմ քնոյ զուարթ (յոտն) եկաց բարի
 mînishn va khûram.
 Խորհրդովք եւ ուրախութեամբ:

Va valmanshân akhtmanân⁴ levatman dînô
 եւ նոքա քորք (նորա) ընդ դենի
 dastôbarân va Mâzdayasnân cîgûn-
 դաստաւարս (առաջնորդս) եւ Մազդեայս, իբրեւ
 shânô⁵ Vîrâf khadîtûnd, shâd va khûram
 նոքա զՎիրաֆ տեսին շատ (զոհ) եւ ուրախ
 yehevûnd hômand; afshân gûft aîgh: Drûst
 եղեն նոքա ասաց(ին) թէ բարեաւ
 yâtûnd hômanyîh, lak⁶ Vîrâf-i lanman Mâz-
 եկիր դու Վիրաֆ, մեր Մազ-
 dayasnân pêtkhambar, min shatrô-i mûrdakân
 դեայց պատգամբեր(որ) ի յաշխարհէն մեռելոց
 val denman shatrô-i zîvandakân, yâtûnd hô-
 յ այս աշխարհ կենդանեաց եկիր

¹ برخواستن = .ստենել:

² Սեմ. حلم = քուն:

³ بسيم = զուարթ:

⁴ Սեմ. اخت = քորք, պ.ի օրինօք յորն. դարձած

اختانان:

⁵ چه کون ایشان = ամբոխումը:

⁶ لك = դու:

manyîh. Valmanshân aêrpatân va dînô das-
 Նշքա հրպետք եւ դենի դաս-
 tôbarân levînô-i Virâf, namâz yedrûnd va
 տիարակք առաջի վիրաֆայ երկիրպագին եւ
 akhar, val Virâf, cîgûnash khadîtûnd,
 ապա ինքն վիրաֆ գիգուն (իրբեւ) զնոսա ետես
 padîrak yâtûnd, va namâz yedrûnd, gûft
 ընդ առաջ եւ եւ երկիր եպագ (եւ) ասաց
 aîgh: lekûm râi drûd min Aûhar-
 թէ: Չեզ ողջոյն (գրուատ) յ Աւհար-
 mazd khûdâi va amahrâspendân;
 մագդ Տեառնէ եւ յԱմահրասպանդաց (ի հրեշ-
 va drûd min ahrûbô Zara-
 տակապետաց) եւ ողջոյն ի բարեմոյն Ջարա-
 tûhashti Spîtâmân; va drûd min
 դուհաշտայ Սբիթամանայ եւ զրոհաւ (ողջոյն) ի
 Srôsh-ahrûbô, va Atarô Yêzatô, va gad-
 Սրուշայ սրբոյ եւ յԱթարայ եզդայ եւ ի
 man dînô-i Mazdayasnan; va drûd
 փառաց դենի Մագդեգանց. եւ զրոհաւ (ողջոյն)
 min avârik ahruban va drûd min
 յ ալլոց սրբոց եւ զրոհաւ (ողջոյն) ի
 nîâkih¹ va âsânîh avârik mînôy-
 բարութենէ եւ ի դիւրութենէ ամենայն երկնաւո-

¹ Haugr nadûkih կը կարդայ զոր Barthélémy bonté
 կը թարգմանէ. աւրեմն պէտք է niukih լինի, քանի որ նոր
 լիզուին մէջ աւ ունինք, نيكو، نيكى، نيكو، نيكو:

ân-i vahisht¹. Va akhar, dîno dastôbarânô
 րաց դրախտի: Եւ յետոյ դենի զաստալարք
 gûft aîgh.

(առաջնորդք) ասաց թէ

Drûst lipamman lak Virâf-i

Հաւատարիմ ծառայ (Աստուծոյ) դու Վիրաֆ

lanman Mâzdayasnân pêtkhambar; afat drûd
 մեր Մազդեայց պատգամբեր, եւ քո ողջոյն

yehevûnad lakich kolâ² mamanat
 եկեսցէ ի վերայ (քո) զամենայն զոր դու

khaditûnd, râstyîsh val lanman
 ստուգեցեր՝ ռաստ (Հաւաստեալ) մեզ

yemalelun. Akhar, valman Virâf gûft aîgh:
 պատմա: Ապա ինքն Վիրաֆ ասաց թէ

Fratûm gubîshn denman, aîgh gûrsakân
 նախ քան զխօսս զայս, քաղցելոց

va tîshnakân nakhûst khorishn yeha-
 եւ ծարաւեաց նախ խորակ (կերակուր) բեր-

bûntanô; va akhar pûrsishn minash kardanô
 ցեն եւ ապա փոխրսից ի նմանէ առնելոյ

¹ Այս vahishtը (նպ. بهشت) որով դրախտ, արքայ-
 ու թիւն կ'իմանանք, կրնայինք ۵ و = ۴ արմատին հետեւ-
 ելով «վեհաստան» թարգմանել զի vahist քերականականն
 է ۵ و (vah = վեհ) ի, այն է «վեհ-է-յն» (بِهشتین):

² Սեմ. کَلَى، کَلَى:

kar farmûdanö. Akhar, dînô dastôbarân
 Գործ հրամայեալիք: Յետոյ դեճի դաստալարք
 farmûd aîgh; khosh¹ va basîm¹.
 հրամայեալ թէ Հաճոյ եւ բարի:

Va khôrishnö-i hû-pûkht² va
 եւ խորակս (կերակուրս) լաւապիտան եւ
 hû-bûî³, va khôrdik va sard mayâ, va âs
 քարեքոյրս եւ խորտիկ եւ ցորս ջուր եւ գինի
 âvôrtô.
 բերին:

Afshân drônô yezbekhünd⁴, va Vîrâf
 Նորա սեղան զենին (կազմեցին) եւ Վիրաֆ
 vâj⁵ vakhdünd, va khôrishn vashtamünd va
 աղօթս արար եւ կերակուր ճաշակեաց եւ
 myazd râyînîd, vâj banâ gûft.
 փոխարէն շնորհաց՝ զաղօթից մնացորդն վճարեաց:

Va stâyishn-i Aûharmazd va
 եւ զգոհացողական աղօթս Ահարմազդայ եւ

¹ خوش و بسیم:

² Լաւ եփած, ինչ որ կը մեկնէ «աղա-խդին ալ ստոյգ կազմու թիւնը իբր «աւէդ» = «աղա-խդ», եւ ոչ թէ اوچخت են اوچخت (կախեալ), ինչպէս կ'իմանայ Հ. Պէյէնտին:

³ Նոյն կազմու թեամբ = հոտաւետ, բուրումնաւետ:

⁴ «Կաշիւ յարդարեւ» նշանակու թեամբ կը գնեն հեղինակը, բայց կարծեմ թէ «զենուլն է բուն իմաստը V زنج Եւմ. արմատէն:

⁵ «Վաճը զգոհարանական աղօթք մ'է որոյ մէկ մասը կերակուրէն առաջ, մէկ մասը յետոյ կ'ըսուի:

amshaspendân, va sipâs¹-i Khordad va
 ամշասպանդաց եւ զսպաս Խորդատայ² եւ
 Amordad amshaspendân angârd va âfrîn-
 Ամրդատայ³ հրեշտակապետաց ասաց եւ զօր-
 gânö⁴ gûft. Azash farmûd aigh:
 հենոթիսն (մեռելոց) ասաց: Ապա հրաման ետ զի
 Yâityûned dapîrö-i dânak va farzânâkö
 ածցեն զսիրս զխոռն եւ իմաստուն:
 Afshân yâityûnd dapîr-i frasakht-i farzanak
 Նաքա ածին զսիրս կատարեալ իմաստուն (որ)
 va levîn yetîbûnast; va kola maman
 եւ առնթեր նստաւ եւ զամենայն զոր
 Virâf gûft, drûst, rôshan va gû-vajâr⁵
 Վիրաֆ ասաց, ուղիղ յորում (պայծառ) եւ բառացի
 nipisht.
 զրեաց:

1 “Սպասն ալ հոս գոհութեան (سپاس) ի տեղ առ-
 նուած է:

2, 3 Առաջինը բուսոց, երկրորդը ջրոյ պահապան Ոգի-
 ներն են:

4 “Վերինկանոն միշտ մեռելոց գիտաւորութեամբ
 եղած աղօթքն է:

5 Gu (گو) = Խոսք, կամ աւելի ճիշդը՝ *Vaght*, ար-
 մատ “աս-եմքի, որ կուտայ گویند = ասել, եւ گفتن,
Vaght = guft. Հայերէնի մէջ մէկ արմատ մը կը տեսնեմ
 ասոր համապատասխանող. “Գով” (գով — եմ) որ թէեւ
 նշանակութեամբ մի քիչ հեռացած է, սակայն հիմը նոյն է.
 “Գովքն կ’ըսուի, զ. օ. ամէն ներբողական խօսք: “Գով” ին
 լծորդն է անշուշտ եւ “գոհոն: Իսկ “vajâr” որ է vazar

Քիչ շատ կանոնաւոր հայերէնով՝ իմաստը համառօտիւ սա է.

“Եւ վերացաւ հոգի վիրաֆայ ի մարմնոյ իւրմէ եւ եհաս ի տեղին որ կոչի “Ճակատ-ի-Դատիկ” այն է “Ճակատ դատաստանի”, ի կամուրջ որ կոչի “Օրինաւատ” այն է “Ճանապարհ”։ Եւ յեւթներորդումն գիշերի եկն եմուտ դարձեալ ի մարմին իւր։ Յարեաւ վիրաֆ որպէս թէ ի քնոյ ուրախ եւ զուարթ եւ լի բարի խորհրդովք։

Քորք նորա եւ վարդապետք օրինաց եւ ամենայն Մազդեայք որ անդ, իբրեւ տեսին զնա խնդացին յոյժ ուրախութիւն մեծ եւ ասեն. Ողջոյն է քեզ, վիրաֆ, պատգամաբերդ մեր որ ի մեռելոց աշխարհէ եկիր հասեր այսր առ մեզ, յաշխարհ կենդանեաց, եւ խոնարհեալ երկիր պագին նմա։

Իբրեւ ետես վիրաֆ, ընդ առաջ եւ նոցա, երկիր եպագ եւ ասէ. Ողջոյն ձեզ ի Տեառնէ Աւհարմագդայ, յԱմշասպանդաց, ի Արբոյն Զարագուհաշտայ Արիթամանայ, ի Արբոյն Արուշայ, յԱթարայ Լփդայ եւ ի փառաց Գենի Մազդե-

(وزار). Դժբէ = کذارش = անդք, գործք, եղև-
լութիւնք, եւն. զոր յետինք բրած են باز = առեւտրա-
կան հրապարակ ուր տուրեւառի գործողութիւնք կը կա-
տարուին, կը պատասխանէ մեր “վճար”ին, կտրել. ցւեք
հւշիւ, հարս-ցւեիւ նշանակութեամբ։ Որով gu-vajar
կը լինի առարատ վճարելով, իմա ճիշտ-ճիշտ ըսածին պե-
տեւել, այսինքն է բառացի։

զանց եւ յայլոց սրբոց եւ յամենայն բարու-
թեանց Երկնից:

Ասեն ցնա օրինականքն. Ողջոյն եւ քեզ,
Վիրաֆ, հաւատարիմ ծառայ Աստուծոյ, եւ
հրեշտակ (դեսպան) մեր Մազդեայցս. պատմեա՛
մեզ արդ զոր ինչ տեսերն եւ ստուգեցեր:

Ասէ ցնոսա Վիրաֆ. նախ քան ի խօսս
անկանել, թոյլ տուք ուտել ինչ զի քաղցեալ
եմ յոյժ եւ ծարաւի: Առաջի եգիին նորա խոր-
տիկս համադամս եւ գիինի եւ ջուր ցուրտ: Իբրեւ
կատարեաց ճաշակել՝ ասէ. Ածէք ինձ դպիր
իմաստուն եւ գիտուն որ եկն եւ նստաւ առաջի
Վիրաֆայ եւ զոր նայն ասաց՝ սա գրեաց յստակ
եւ անթերի:

Գ Լ Ո Ի Խ Գ.

Afash aêtûnô parmud nipishtanö, aîgh.

Իւնա պոսպէս հրամայեաց գրել թէ

pavan zak-i fratûm lêlyâ li val patîrak

յայնմ առաջում գիշերի ինձ ընդ առաջ

banâ inat Srôsh aharûbö va Atâro yêzatô;

եկն Սրուշ սուրբ եւ Աթար Եզադ.

afash val li nasadman yedrûnd hōmand,

նա (նորա) ինձ ողջոյն հտուն

va gûpt aîgh: Drûst yâtund hōmanih

եւ ասաց(ին) թէ բարեաւ եկիր

manih lak, Ardâ-Virâf, amatat hânuz¹
 դու Արտա-Վիրաֆ, զի զեռ
 yâtûnd damân lâ yehevûnd.
 Ժամանակն չէր (հասեալ)։

Li gûft; Pêtkhambar homanam. Va
 եւ ասաց. Պատգամբեր եմ եւ
 akhar, pîrûzkar Srosh-aharûbo, va Âtarô
 յետոյ յաղթողն Սրուշ-սուրբ եւ Աթար
 yêzatô zak-i li yadman frâz vakh-
 եղադ զ իմ ձեռաց (կալեալ) ի վեր բար-
 dûnd. Fratûm gâmpavan hûmat,
 ձին։ Առաջին կամ² (քայլ) վասն բարի խորհրդոց
 va dadîgar gâm pavan hûkht, va sadîgar
 եւ երկրորդ կամ վասն բարի խօսից եւ երրորդ

¹ Հաւել havandieh կը կարդայ որ իւր անորոշ
 ասուգարանութեամբ եւ իմաստով բոլորովին անպատշաճ է,
 մինչ hanuz (արդի լեզուին մէջ ալ هانوز) ըստ ամենայնի
 յարմար է տեղւոյս։

² Այս gam արմատը հայերէն երկու բառի մէջ կը
 տեսնենք. մէկը կամ ռուզմագրութեամբ «կամաց կամաց»
 աշխարհիկ ասութեան մէջ, իբր դանդաղելով քայլերը (au
 pas)։ Մին ալ «կամ» գրչութեամբ «գամ քան զգամ»
 ոճաւոր ասացածին մէջ, իբր հետ զհետէ (տճ. վարարայ,
 կիտէ կիտէ)։ «Պատգամներ» «կամ»ին հետ չկրնար կա-
 պուիլ, զի հոս «կամ»(ք)ն է տիրողը եւ սորա համազօրն է
 րկ (kam), ոչ թէ gam, եւ անհետեւ յիտի լինէր «գա-
 մագրութեան մէջ քայլ, ինչպէս եւ «քայլ»ին մէջ կամք տես-
 նել։ Ուրեմն պ. gamին հոս ճիշդ պատասխանողը մեր
 «կամ»ն է։ Եթէ ուրիշ տեղեր ալ գործածուած է՝ չեմ
 յիշեր, իսկ առ այժմ ծանօթները այդ երկու բառերն են։

gâm pavan hûvarsht, frâz val Chînûvat
 կամ վասն բարի գործոց, եւ ի վերայ ճինաւատ
 pûhal mad-hômanam-i kated-pânâk-i
 կամքի հասի (որ վասն) յոյժ պահպանութեան
 amavând, Âûharmazd dâtô.
 արդարոց յԱհարմազդայ ստեղծեալ(է) :

Amat val tamman frâz mad hôma-
 Յորժամ յայն տեղւոյ ի վերայ հասի
 nam, afam khadîtûnd zak vadardakân
 յայնժամ ես տեսի զայն արդար մեռելոց
 rûbân, amatshân yîn zak III lêlyâ-i nakhûst
 հոգիս ուրք զերիս գիշերս ողջոյն
 rûbânô pavan bâlînô-i tanu yetîbûnast,
 հոգիք ի վերայ բարձու մարմնոյ հանգչէր
 va zak-i gâsânîk gûbishn gûft. Ushtâ
 եւ զայս Գաթայի¹ խօսս ասէր
 ahmâi yahmâi ushta kahmaichîd²; aîgh;
 որ է

Niûk valman mano min zak-i valman
 Ձի բարի այր որոյ նորա
 niûkîh kadârcai niûkîh. Afash
 բարութիւն զայլ առնէ բարի (երջանիկ) : Եւ նա
 yîn zak III shap zak and niûkîh
 զայն երիս գիշերս զոր անցոյց՝ երջանկու-

¹ gas, gatha = երգք օրհնութեանց :

² Ահեստական լեզուով է որոյ հետեւեալը պէտք
 թարգմանութիւնն է :

va âsâniḥ va khûbiḥ mad
 Թիւն եւ դիւրութիւն եւ գեղեցկութիւն ճա-
 yekavîmûnêd, çand hamâk niûkîḥ
 շակեր այնպէս համակ երջանկութիւն
 zyash pavan stîḥ khadîûtund cîgûn
 յոր նա ի կեանս վայելեալն էր. զիգոյն (որ-
 gabrâ-I mano vad pavan stîḥ
 պէս) այր որ մինչ ի յաստեղ¹ կեանս
 yehevund, azash âsântar va basîmtar
 էր նմա դիւրութիւն եւ խնդութիւն
 va khûramtar yehevund.
 եւ ուրախութիւն էր:

Pavan aûshbâm-i sadîgar, valman
 Ընդ արշալոյսն երրորդ (ի աւուր) այն
 rûbânô-i aharûbâno yîn aûrvar
 հոգիք արդարոց (սաւառնէին) ի մէջ բուսակա-
 bôî-i cîgûn harvist bô-i
 նաց թողարկեալ՝ զի գոյն (որպէս) ամենայն թոյր
 basim, zyash pavan zîvandakân pavan
 զուարճալի յոր նա ի կենդանութեան հոտո-
 vînîk madam vazlûntô; va zak bôivad min
 տեւեօք զմեղէր եւ այն բոյր ի

¹ Աստի, աստիք = astîḥ, stîḥ = آستى = էութիւն, գոյութիւն, կեանք, աստի աշխարհ:

rapîtûpîntar rûno min nîmak-i Yazdân
 Ի հարաւոյ կուտէ Ի կողմանէ Եզդանայ
 bana yâtûnêd.

Գայր:

Afash zak-i nafshman dînô va zak-i
 Եւ նորա Իւր զեն եւ

nafshman kûnishnô kanîz¹ kerp-i niûk,
 Իւր գործք (Իբրեւ) կոյս Ի կերպ բարի
 pavan khadituntano-i hûrust [aîg pavan
 Ի տեսանեւ բարեբոյս Իմա

frârûnîh rûst], yekavîmûnâd; fraz-
 հասակաւ բարձր երեւէին ցցուն²

pêstan, [aîgash pêstân lakhvâr yetibûnast-i],
 ստեամբք Իմա ստինք յետս կոյս ամրացեալ

dil va jân dost; manosh kerp
 սիրտ եւ հոգի գրաւող որոյ կերպարանք

aêtûnô rôshân cîgûn dîd hû-
 այնպէս ողջան զիգուն (որպէս) Ի տեսանեւ հա-

dôshaktar nikirishn avâyeshnîktar. Va pûrsîd,
 ճոյ (եւ) Ի հայեւ ցանկալի: Եւ եհարց

zak-i aharûbâno rûbâno min zak kâni
 այն արդարոյ ուրուան (հոգին) յ այնմ կուտէ

¹ Haugը զարմանալի է որ ամենածանօթ (کینز - کینز) ազգիկը մէկդի ձգելով անգոյ կամ երկրացիի kanik ընթերցուածի վր կը յարի:

² Ը.Յս «ցցուն» անվանը գաղտնիքը կը մերկայանա մեր «ծիծաղին որ անտարակոյս ըծորդն է «ցիցի»:

aigh: lak mano hômanyih va mano nap-
թէ գու ո՛վ ես եւ որ'պիսի դք

shman hômanyih manum akaraz pavan zivan-
իցես, իմ բնաւ ի կեկ-

dakân stih, hîc kaniz nyukuktar va
դմեաց աշխարհի երբէք աղջիկ վայելագոյն եւ

hû-cîhartar kerp min zak-i lak la khadî-
գեղեցկադէմ կերպ քան զքեզ շէք տե-

tûnd.

սեալ

Azash paskhan¹ dâd zak-i napshman

Աշա պաշտաւիտի ետ թէ ես սեփական քո

dînô va zak-i napshman kûnishno [aigh,
դեմ եւ քո սեփական գործք (եմ) իմա՛

li kûnishn-i lak hômanam, yûvân-i

ես գործք քո եմ, ով երիտասարդ

khûp mînishn i khup gûbishn-i khup kûnishn-i
բարեխոհ, բարեխոս, բարեգործ,

khûp dîno]. Kâmak va kûnishnô-i lak-râ, amat
բարեգին: Կամօք եւ գործովք քովք ահա

li aêtûno mas va shapîr va hû-bôi

ես աղղղոյն (աղսպէս) մեծ եւ բնտիր եւ յարեալոյ

¹ Այս բառը սովորաբար pasukh (پاسک) կը կարդա-
ցուի, այլ անթերի ընթերցուածով paskhan ալ է. եւ
որովհետեւ հ.Յ. «պաշտաւիտն» պահուած է, այս տիպը
չկորսնցնելու համար երբեմն ալ paskhan ձեւը պահեցինք
իբր համառօտը «պաշտաւիտն»:

va pîrûzkar va avîbêsh¹ hōmanam
 եւ պերոզկէր (յաղթող) եւ անվիշտ եմ

cîgûn lak medammûnêd. Maman
 զիգոն (որպէս) դու տեսանես: Քանզի

lak pavan stih gâsân srûd avat
 դու ի կեանս զաթալս երգեցեր, եւ դու

mayâ-i veh yezbekhûnd, avat âtâsh pâh-
 ջրոյ վեհի զոհս մատուցեր, եւ դու զկրակն պահ-

rikht²; avat gabrâ-i aharûbo shinâyîmd
 պանեցեր եւ դու զայր բարի մեծարեցեր

mano min arik fraz mad, mano min
 որ ի հեռաստանէ եկեալ, որ ի

nazdik. Amat li farpîh yehevûnd hōmanam,
 մօտուս: Թէպէտ ես յոյր էի,

avat farpahitar kard hōmanam; va amat
 այլ դու յորագոյն արար (զիս) եւ թէպէտ

li niûk yehevund hōmanam, avat niûktar
 ես լաւ էի, այլ դու լաւաւ

kard hōmanam; va amat arjânik
 գոյն արար (զիս) եւ թէպէտ արժանաւոր

yehevûnd hōmanam, avat arjâniktar
 էի այլ դու արժանաւոր եւս

¹ Avibêsh = ابى بيش = ابى بيش = ապա-վիշտ == առանց վշտի, առանց վիրաց:

² Ի բայէս pahrikhtano = پاهريختن = զգուշանալ, պահել, պահպանել:

kard hōmanam; va amat pavan gâs-i
 արար (զիս) եւ թէպէտ ի գահն
 cashmakân yetibûnast hōmanam, avat
 երեւելաց նստէի այլ դու
 cashmakîshtar yetibûnast hōmanam; va
 յերեւելի եւս (գահ) նստուցեր (զիս) եւ
 amat bûrzishnîk yehevûnd hōmanam; avat
 թէպէտ թարծր էի, այլ դու
 bûrzishnîktar kard hōmanam. pavan denman
 եւս թարծր արար (զիս). շնորհիւ այն
 hûmat va hûkht va hûvarsht-i lak
 բարի խորհրդոց եւ խօսից եւ բարի գործոց (զոր)
 varzîd.
 դու կատարեցեր:

Lak gabrâ-i ahrûbo akhar min lak
 Զիս մարդիկ արդար յետոյ քան զքեզ
 yezbekhûnd, pavan zak-i Aûhar-
 պաշտեցենց յորչափ (պաշտեսցեն) զԱւ-
 mazd dêr yazishnîh va hampûrsakîh [amat
 հարմազդ յագիւ եւ խնդրուածովք իմա՛
 dêr damân Aûharmazd-râ yezbek-
 ի ժամանակի (յորում) զԱւ հարմազդ պաշտի-
 hûnishn va hampûrsakîh-i frârûnô vâdû-
 ցեն եւ մեծարանս ու զլուի՛ն եամբ գնի-
 nîh]. Âsânîh azash.
 ցեն: Խաղաղութիւն հուսկ ապա:

Նոյնը բուն հայեցի ոճով՝

Եւ բանք զոր ասացն Վերաֆէին օրինակ զայս:

“Յառաջնում՝ անդր գիշերի ընդ առաջ եկին ինձ Սուրբն Սրուշ եւ Աթար Եզադ, ողջոյն ետոն եւ ասեն. Ողջոյն է, Վերաֆ, չեւ էր հասնալ դեռ ժամանակ գալոյ քո այսր: — Պատասխանի ետու եւ ասեմ. Վասն պատգամաց երեք առաքեցին զիս այսր: Ապա կալան զձեռանէ իմէ եւ յուղի անկաք եւ յերիս գամն որոց առաջինն ի բարի խորհուրդս հայէր, երկրորդն ի բարի խօսս եւ երրորդն ի բարի գործս, հասաք ի ճինաւատն կոչեցեալ կամուրջ, ձգեալ յԱւհարմագդայ ի պաշտպանութիւն արդարոց: Ընդ յայնժամ տեսի զհոգիս որ այն ինչ եկեալ անգր, զերիս գիշերս ողջոյն չուրջ զմարմնովքն իւրեանց գեգերէին՝ եւ զՎաթայս զայս երգէին:

“Երանի՜ որ ի բարեաց իւրոց գիտէ մասն եւ այլոց հանել”:

Ուրախ էր նա զգիշերսն զայնոսիկ եւ ի հաճոյս եւ ի վայելիս կայր որպէս երբեմն ի մարմնի:

Եւ ի վաղիւն երրորդի աւուր սլանայր ընդ դալարիս հոտաւէտս զուարճագեղս յորս երբեմն

1 Ըստ Մագդեղանց մեռելին հոգին երեք գիշեր մարմինին քովէն չհեռանար: Առաջին գիշերին իւր բարի կամ չար խորհուրդներուն հաշիւովը կ'զբաղի. կ'ուրախանայ կամ կ'ախորհանոց չափուն համեմատ: Երկրորդին՝ կենդանութեանը բերնէն ելած խօսքերուն, երրորդին՝ կատարած գործերուն վերլուծութիւնը կ'ընէ: Չորրորդ առաւօտուն է որ Ալպարզ կը բարձրանայ, անտի ալ ճինսուստ կամուրջը կը հասնի ուր վերջապէս կ'որոշուի իւր վիճակը:

զմայլէր ի կենդանութեան եւ սիրն քաղցրաբոյր ի հարաւոյ կուսէ շնչէր, անտի ուր Եզդանն (Աստուած) էր: Եւ հաւատք իւր եւ գործք երեւէին նմա իբրեւ կոյս մի գեղեցիկ, բարձրաբերձ եւ ցից ստեամբք, պայծառ եւ գեղեցիկ ի տեսանել եւ ամենեւին ցանկալի:

Եհարց յայնժամ հոգին զկոյսն զայն թէ ո՞վ եւ որպիսի ոք իցես դու, զի չէք իմ բնաւ ի կեանս տեսեալ կոյս գեղեցիկ քան զքեզ:

Պատասխանի ետ կոյսն, — Հաւատք քո եւ գործք քո եմ ես, ո՞վ դու որ ղբարիս խորհէիր յամենայն ժամ, ղբարիս խօսէիր եւ ղբարիս գործէիր եւ հաստատուն էիր ի հաւատս. նմին իրի ահա զիս տեսանես այսպէս մեծ, վեհ, բարեբոյր, խրոխտ եւ անվիշտ: Զի դու հանապազ, մինչ կենդանիդ էիր, երգէիր զգաթայս, պաշտօն տանէիր ջրոյ, զգուշանայիր կրակի եւ բարի առնէիր եկեղոց առ քեզ արդարոց, եթէ ի հեռաստանէ եւ եթէ ի մօտուստ: Յոյր էի ես ապաքէն, այլ դու յօրացուցեր եւս զիս. լաւ էի եւ ի լաւագոյն անդր շրջեցեր, արժանաւոր՝ եւ յաւելիր եւս յարժանիս իմ, երեւելի էի փառօք, այլ եւս առաւել բարձրացուցեր դու զիս: Եւ այս ամենայն եղեւ զի դու չգաղարեցար ի բարիս խորհելոյ՝ խօսելոյ եւ գործելոյ:

Ապա զիս այսուհետեւ, յետոյ քան զքեզ, պաշտեսցին մարդիկ ցորՀափ պաշտենն զԱհարամազդ ի յաւիտեանս ժամանակաց: Ապա խաղաղութիւն:

Ե Զ Ր Ա Կ Ա Յ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Ինչպէս կը տեսնուի՝ պահլաւ կարգաւորութիւնը չէ այն զոր կը տեսնենք յունական ողորկ թարգմանութեանց եւ ինքնագիր այլ ընտիր գրուածոց մէջ, եւ զոր սովորած ենք բուն հարազատ հայերէն նկատել եւ կոչել:

Բոլորովին օտար ալ չէ, կը հասկցուի, այլ խոտորմունք բաւական շատ են թէ դասաւորութեան եւ թէ համաձայնութեան մէջ, այնպէս որ շարագրութիւն մը որ նոյն տիպի վրայ յօրինուած ըլլայ՝ կրնանք վճռողաբար ըսել թէ հայերէն չէ, բուն հայերէնի ոգիէն օտար է, կամ շատ շատ՝ խակ է: Չկան անոր մէջ մտքի ճկուն ոլորումները, նուրբ նուրբ հայեցուածքները, վերբերութիւնները, երանգները, պատկերները եւ այլն որ գերազանցապէս մշակեալ մտքի մը եւ լեզուի մը արտադրութիւնը միայն կարող են լինել: Բարբարիկ պահլաւ ապգէ մը, որչափ ալ տիեզերածաւալ լինէր իր ազդեցութիւնը, մտամոչակութեան այդ աստիճանը չէր կարելի սպասել:

Աղքատ միտք, աղքատ լեզու, աղքատ գրչութիւն եւ անկատար արտայայտութիւն: Մինչ հայերէնի մէջ, թէ ինքնագիր եւ թէ թարգմանական, այնպիսի կատարելութիւն՝ նրբութիւն՝ փափկութիւն եւ բազմոճակ վերբերումներ գունագեղումներ եւ թափանցիկ թա-

ղանթներ կը նշմարենք որ մտքի եւ լեզուի բարձրագոյն զարգացմամբ միայն կրնան մեկնուիլ:

Արդ ուստի է այս զարգացումը թերտաշ պարթեւաց հարեւան լեռնական ժողովուրդի մը (Հայուն) մէջ: — Ահա հոս է որ քրիստոնէութիւնը իւր բարերար դերին մէջ կը փայլի: Ս. Գրոց եւ Եկեղեցւոյ Հարց թարգմանութեան մեծ գործն է որ հայ լեզուն կ'առնէ կը մայէ, կը կակղէ, կը կերպաւորէ, եւ կուտայ անոր այն տիրական եւ վերջնական ոգին եւ զրոշմը որ կը տեսնենք եւ կը հիանանք: Առանց այս վերջին աշխատութեան, մանաւանդ գիւտի գրոյն, անկարելի էր որ ժողովուրդի ցրիւ եւ անհաղորդակից հատուածներուն մէջ գործածուող տեղական կոչտ եւ աղքատիկ բարբառիկները որ գաւառէ գաւառ եւ կ'ենթադրեամ թէ գիւղէ գիւղ իսկ անհասկանելի էին՝ կանոնաւոր միութիւն մը կազմէին եւ բաւական լինէին զարգացման ստորին կարգի վրայ կեցող ժողովուրդի մը առօրեայ թանձրագոյն պէտքերէն մի քիչ վեր որ եւ է գաղափար յայտնելու:

Յոյն մտքի եւ Ս. Գրոց յունական ճարտարապետութեան փոխադրութիւնը եղաւ այս հրաշքը գործողը:

Ապացոյց որ հայ լեզուն չունէր տակաւին իւրուրոյն դասաւորութեան կանոնաւոր ընթացք մը եւ դրութիւն՝ այն հարազատ կարգաւորութիւնը կը տեսնենք յունարէնին որ գրեթէ նոյնութեամբ ի հայ հանուած է: Ա'ըսենք “գրեթէ”, վասն զի հայ լեզուին իւր ոգին տուողը մի

միայն յունարէնը չէ այլ ասորականն ալ մաս ունի ատոր մէջ, նոյն իսկ Տուրանականն ալ եւ դեռ մեզ անծանօթ հնագոյն տարերք, առանց մոռնալու բուն Երանականը որ անբաժան մասը կը կազմէր անշուշտ ընթացիկ dialecteներուն։ Այնպէս որ յոյնին հետ ընթացակցութիւնը կատարեալ լինելով հանդերձ կը պատահին դէպքեր յորս կը զատուին իրարմէ, իւրաքանչիւրը իւր սեփական ոգւոյն անսալով։ Հայ կարգաւորութիւնը կ'օրինակէ ուրեմն յունականը ցորվայր չհակառակիր սա իւր բնիկ եւ վաղընկալ հանգամանաց, իսկ երբ ընդ առաջ ելլէ պարագայ որու հետ չկրնար հաշտուիլ հայ լեզուի ոգին կամ թէ այլապէս կը թելադրէ ճաշակը, նա յայնժամ իւր բնիկ բերմանը կը հետեւի։

Ասոնց վըայ փոքր նմոյշ մը տուած էինք «Կոչնակ»ի 1919 Յունիս 9 թիւին մէջ, աւելորդ է հոս կրկնելը¹։

Իրաւ է Ս. Գրոց թարգմանութիւնը ամէն լեզուով ալ մեծ երկիւղածութեամբ եւ յգուշաւորութեամբ կատարուած է, բառ առ բառին ուշ դնելով ըստ կարի, այլ ոչ մէկը հայուն հետ բաղդատութեան կրնայ զրուիլ ոճի եւ դասաւորութեան տեսակէտով։ Ի՞նչն մէկը իւր ինքնուրոյն կաղապարն ունի որմէ զուրս չկրնար ելլել, միայն հայն է ինչ որ կը տեսնէ

¹ Հետաքրքիր ընթերցողաց դիւրութեանը համար յարմար դատեցի, սակայն, դնել զայն գործոյս վերջոյ իր յատկութեամբ։

առջեւը՝ նոյնը իսկութեամբ եւ նոյնութեամբ
կը հանէ:

Օտար հայագէտներն ալ նշմարած են հայե-
րէնի այս մասնաւորութիւնը:

„L'Evangile“, կ'ըսէ Meillet, „a pu être traduit du grec littéralement, avec maintien presque absolu de l'ordre des mots du texte grec, sans que l'aspect de la traduction diffère gravement de celui des ouvrages arméniens originaux“¹.

Ի՞նչ մարմի հետեւցնել ասկէ, եթէ ոչ
թէ նոյն իսկ ինքնագիր արտագրութիւնք ալ
յունական տիպի ազդեցութեան տակ են եւ չէր
կրնար այլապէս լինել, քանզի անոնք ամէնքն ալ
յետ կամ ընդ թարգմանութեան Ս. Գրոց յօ-
րինուեցան եւ ոչ առաջ: Ագաթանգեղոսի եւ
Բուզանդայ լեզուին վրայ վայրապար այնքան
խօսուեցաւ եւ գրուեցաւ. անկարելի էր անոնք
նախապէս հայերէն գրուած լինէին, քանի որ ոչ
Լուսաւորչի եւ ոչ Մեծին Ներսիսի օրով լեզուն
դեռ ստացած չէր իւր վերջին դասական կեր-
պաւորութիւնը որ թարգմանչաց գործը պիտի
լինէր: Եւ արդէն գրութեան ոճը եւ ողորկ հայ-
կաբանութիւնն ալ չմատնանշեր Աստուածա-
շընչեան արուեստը:

Վողթան կամ թուելիաց ըսուած հատա-
կոտորներուն համար ալ չեմ հաւատար թէ
Խորենացիին աւանդածին պէս ճիշդ ու ճիշդ ու

¹ Gr. comp. de l'Arm. classique, էջ 103:

բառականն ըլլան մեզ հասած նմոյշները. հայ-
րենասէր քերթողահայրը չեմ տարակուսիր թէ
թարգմանաբար կամ թարգմանութեան հաւա-
սարազօր սրբագրութեամբ անցուցած է մեզ
զանոնք: Առ այդ, նոյն իսկ այդ հատուածներուն
ներքին վերլուծութիւնն ալ բառական պիտի
լինէր մեզ համոզելու, քանզի հոն ալ պիտի
տեսնենք թէ տիրող կարգը օրէնքը՝ դաշնաւո-
րութիւնը համակ յունական է, այսինքն կանո-
նաւոր՝ կոկ եւ ողորկ լեզու մը եւ ոչ թէ Ասիա-
կան հին եւ աղքատ եւ անիմանելի (dialecte մը:

Ապա ուրեմն յոյն միտքը եւ խօսքն է որ
մեծ ձուլարանը եղաւ հայ լեզուն կերպաւորելու:
Գրոց գիւտով Ասիական բիրտ եւ անյարիր թո-
թովանքներէ հաղիւ ազատագրուած մտաւորա-
կաններու համար ինչ մեծ բախտաւորութիւն
եղաւ յունական լեզուի պէս նուրբ՝ ճկուն՝ կա-
տարեալ, յղկեալ տիպարի մը փարիլը որմէ
իւրաքանչիւր քաղեցին առին ինչ որ կը պակսէր
իրենց: Այնպէս դիւթած թովուած եւ այնչափ
էին յափշտակուած այս գեղեցիկ եւ ճոխ լե-
զուաւ որ, կրտսեր խակերէն ոմանք մինչեւ իսկ
յեզուին հին խորանիստ հիմունքն անգամ խախ-
տել փորձեցին յոյնին աւելի եւս նմանելու հա-
մար, օրինակ իգական սեռի եւ ոյր հոյովներու
տարադէպ փորձերը: Արդար չափը մի միայն
Սահակայ եւ Մեսրովպայ եւ անոնց անմիջական
աշակերտաց գրուածոց եւ թարգմանութեանց
մէջ կարելի է գտնել: Այնպիսի ճարտարու-
թեամբ փոխադրած են ասոնք յոյն սերմերը հայ

անդաստանին մէջ որ այլ եւս օտարութեան նշմար չէ մնացած, բերքը զուտ հայ եղած եւ ուռճացած է, ի բաց առեալ տեղ տեղ մի քանի խորթ բոյսերը որ սպրդած են եւ որք ընդհանրութեան մէջ նշանակութիւն չունին:

Եթէ յունարէնին վրայ այսչափ կը պնդենք, վասն զի հին աշխարհի ընթացիկ լեզուաց մէջ ոչ մի լեզու կար հաւասարող յունարէնի ճոխութեան՝ կատարելութեան: Քաղաքակիրթ աշխարհի լեզուն էր ան զոր Ալեքսանդր Մակեդոնացին մինչեւ ի ծագս ծանօթ աշխարհաց տարաւ: Նուրբ արտայայտութեանց անբաւական եւ բարբարոս էին անոր քով ամէն ուրիշ լեզուները բաց ի թերեւս Սանսկրիտէն որ սակայն ոչ ծաւալած էր եւ ոչ իսկ ծանօթ:

Մեր լեզուին կազմակերպութեանը մէջ, ինչպէս ըսինք վերը, Ասորականն ալ կարեւոր մաս մ'ունի զոր մասնագիտաց կը թողում պարզիլ եւ լուսաբանել, ոչ թէ բառամթերքի տեսակէտով որ բաւական մշակուած է, այլ Համաձայնութեան եւ Շարադասութեան որ մեր ներկայ նիւթը կը կազմէ, եւ որ լեզուին կուտայ իւր ճարտարապետական վերջին դրոշմը:

Գոհացուցիչ վերլուծութիւն մը մինչեւ հիմա դեռ տեսնուած չէ այս հայեացքով, եւ սակայն ամենակարեւորն եւ ամենահետաքրքրականը պիտի լինէր: Որչափ մեզ նշմարել կարելի եղաւ, շատ բարդ եւ շատ բազմակողմանի տեսանք հայ խօսքը, եւ որչափ այ յունարէնի հետեւած, իբր հիմ եւ տիպար, այլ կրաւորա-

կան հպատակութեամբ ճնշուած ձուլուած չէ, պահած է իւր սեփական ինքնութիւնը եւ իսկութիւնը, ըսենք Ոգին զոր ժառանգած է անդրադոյն դարերէ եւ հանգամանքներէ: Յունական թարգմանութեանց բաղդատութիւնը շատ լաւ ի վեր կը հանէ այս ոգին եւ ինքնօրինութիւնը:

Հայերէնի մէջ ի հաշիւ առնելու մէկ տարր մ'ալ Տուրանականն է, թուլիք ըսուած հին եւ շատ տարածուած բարբառը: Թէ երբ եւ ինչ պարագայից բերմամբ Հայերը շփում ունեցած են Տուրանեան ժողովրդոց հետ, դա մի առանձին ինգիր է պատմական որ անշուշտ պիտի լուսաբանուի, բանասիրական իրողութիւնը սակայն հաստատապէս կը ցուցնէ թէ հայ լեզուն ոչ սակաւ ազդուած է Տուրանականէն իւր ինչ ինչ կազմական եւ բացատրական ձեւերուն մէջ:

Ասոնց վրայ պիտի գանք մի առանձին տեսութեամբ:

Ամփոփելով ուրեմն, իբր վերջաբան կ'ըսենք. Հայ լեզուին բառամոլորքին մէջ տիրող տարրը Երանականն է, մինչեւ հիմա ճանչցուածներէն դատելով՝ $\frac{1}{3}$ ի համեմատութեամբ, մինչ միւս $\frac{2}{3}$ ները կը բաշխուին Յոյնի, Ասորիի, եւ աւելի հին յարաբերութեանց ելլելով՝ Տուրանականի եւ այլ մեզ քիչ ծանօթ կամ անծանօթ այլ եւ այլ բարբառներու վրայ:

Իսկ քերականական կարգաւորութեան մէջ տիրական շեշտը տուողը Յոյնն է. ան է որ քե-

րած քերթած յղկած կանոնաւորած է լեզուն.
 կամ այլ իմն ըմբռնմամբ՝ Ատաղձի մատակա-
 րարները բազմազան, այլ վերին ճարտարապետը
 նրբափո եւ նրբախօս Յոյնն է։ Այս եզրակա-
 ցութեան տարաւ մեզ մեր փանաքի ուսումնա-
 սիրութիւնը։

Յ Ա Խ Ե Լ Ո Ւ Ա Ժ

Ա՛.

Առաջին աչքի զարնող կէտը որ օտար հայտագիտաց ալ ուշադրութենէն վրիպած չէ, շարագասութեան համանմանութիւնն է ընդ յոյնին:

Այս համակերպութիւնն այնչափ զգալի այնչափ ակներեւ է որ, ոչ թէ մի քանի նախագասութիւններ՝ պարբերութիւններ՝ պատահաբար, այլ ամբողջ հատուածներ՝ գլուխներ ծայրէ ի ծայր կը տեսնես որ նոյն եւ նման կ'երթան բացի մի քանի շեղումներէ: Եւ այս շեղումներն ալ կամ յեղուին աւելի հնուց հաստատեալ կերպաւորեալ ոգւոյն բերմամբն է որ կ'ըմբոստանայ նոր տրւչութիւններու, կամ իմաստի յուսաբանութեան եւ կամ ճաշակի տարբերութեան պատճառաւն է: Այս ուղղութեամբ չորս աւետարաններն ալ բաղդատած եւ դանազանութիւնները նշանակած եմ:

Այս հայայատու կ'մասնականութիւնը մէկդի առնելով, մնացած ընդհանուր կարգը ամ-

1 «Թարգմանիչք եւ Հայ Ըզոյն» գրութենէն. Կոչնակ. Յունիս 9, 1917:

նեւին նոյն է, մինչ կրնալ ըսել թէ յոյն համաձայնութիւնն է որ ի հայ հանուած է հայ բառերով: Կարգա՛ որ գլուխը, որ հաստուածը որ կ'ուզես, ընտրելով չէ, այլ առաջին հանդիպած էջը եւ բաղդատէ, պիտի իսկոյն համոզուիս որ հայը յոյն եւ յոյնը հայ է:

Մեր այն շատ մը քերականական ձեւեր եւ յեղաշրջութիւններ անուան տակ ճանչցած եւ աւանդած գեղեցկութիւնները որ այնքան ախորժ կ'ընծայեն մեզ, ոչ այլ ինչ են բայց իթէ նախատիպին հայացի ցոլացմունքը:

“Եւ ահա աստղն զոր տեսին յարեւելս՝ առաջնորդեաց նոցա միւշեւ եկն եկաց ի վերայ ուր էր մանուկն” (Մատթ. Բ, 9):

Ինչպէս կը տեսնուի, հոս ի վերայ նախադրութիւնը առանց խնդրոյ մնացած է որով եւ աւելի գեղեցիկ. բայց մերահնար չէ այս զեղչումը, յոյն բնագրին մէջ ալ վասն զի լրած է այդ խնդիրը: Յունագէտ ընթերցողաց նեղութիւն խնայելու համար կը դնենք բուն textը:

Καὶ ἰδοὺ ὁ ἀστὴρ ὃν εἶδον ἐν τῇ ἀνατολῇ, προῆγεν αὐτοὺς, ἕως ἐλθὼν ἕστη ἐπάνω οὗ τοῦ παιδίου.

Սոյն կարգը կը պահէ նաեւ լատինը՝

Usque dum veniens staret supra ubi erat puer.

Նոյնը շատ լաւ տուած է նաեւ անգլ.ը՝

Till it came and stood over where the young child was.

Գաղղ.ը որովհետեւ իր ձուլածոյ կարգէն չկրնար շեղել, յայտնի համարձակ կը դնէ լուծ տարրը՝

Jusqu'à ce qu'étant arrivé sur le lieu où était le petit enfant, elle s'y arrêta.

Դարձեալ՝

“Եւ ամենեցուն, որ ի ժողովրդեանն էին, աչք ի նա հայէին” (ՂԿ. Գ, 20):

Տես ինչ գեղեցիկ միջանկեալ յարաբերականով մը յատկացուցիչ եւ յատկացեալ իրարմէ զատուած են. բայց հայերէնի յատուկ կարգաւորութիւն մը չէ այս, այլ զի բնագիրն այնպէս ունի՝

Καὶ πάντων ἐν τῇ συναγῆ οἱ ὀφθαλμοὶ ἦσαν ἀτενίζοντες οὐτῷ.

Ճիշդ այս կարգաւ է եւ լատինը՝

Et omnium in synagoga oculi erant intendentes in eum.

Նոր լեզուները, իրենց վերլուծական ուղղութեամբ, այս քերականական ճշգրտութիւնը չեն կրնար պահել:

Գաղղ.ը ըսած է՝

Et les yeux de tous dans la synagogue étaient fixés sur lui.

Եւ անգլ.ը

And the eyes of all in the synagogue
were fastened on him.

Տեղս ջներեր օրինակները բաղմապատկել-
լու. հաստատելու էական կէտը մեզ համար սա
է որ մինչ այլք կը թարգմանեն՝ մերը կը փո-
խադրէ բնագիրը ուր ուրեք որ կարելի կը տեսնէ:
Բայց կան ալ տեղեր, ուր ինչպէս ըսինք, լե-
զուին ոգին կ'ընդգրիմանայ եւ հարկ կը դնէ
այլապէս կարգաւորելու, հոս ալ ծնունդ տալով
նոր եւ այլ գեղեցկութեանց:

Ա՛ռ Ղուկասու Ա. Գլխոյն նախաբանը, զոր
օրինակ: Չորս առաջին համարները ամենաճիշդ
ն յնութեամբ յունակարգ են. հինգերորդը միայն
կը խոտորի եւ խոտորումն ալ յարաբերական
ձեւին վրայ է որ հայուն յատուկ է իսկ յոյնին ոչ,
ինչպէս առիթ պիտի ունենանք յետոյ տեսնելու:

Արդ՝ այս համարն ունի՝

“Ջի ծանիցես զբանիցն որոց աշակեր-
տեցար զճշմարտութիւն” (Ղ. Կ. Ա, 4):

Յոյնը՝

Ἰνα ἐπιγνῶς περὶ ὧν κατηχήθης λόγων
τὴν ἀσφάλειαν.

Որ է՝

Ջի ծանիցես զորոց ուսար զբանիցն
զճշմարտութիւն:

Բայց այս կարգը հայերէնի ոգւոյն օտար է, յարաբերեալը պէտք է որ կանխէ զյարաբերականը, ուստի թէ իմաստը հանգչեցնելու եւ թէ բնիկ հայկականին հարազատութիւնը պահպանելու համար հիանալի դիրք մը տրուած է միջանկեալին: Լատինն ալ ճիշդ հայուն կարգը եւ ձեւը կը պահէ:

Ut cognoscas eorum verborum, de quibus eruditas es, veritatem.

Ուրիշ մանրամասնութիւններ:

Բ.

Յունարէնի մէջ այլ, ըստից, սակայն, զի եւ այլ սոցին սակի շաղկապները խօսքին սկիզբը չեն դրուիր, այլ միշտ ուրիշ բառէ մը կամ գոնէ յօդէ մը ետքը կուգան, մինչ հայերէնի մէջ միշտ նախադաս են, օր.

“Զի ոչ է ծառ բարի որ առնէ պտուղ չար” (Ղկ. Զ, 43):

Յոյնը կ'ըսէ՝

Ոչ զի է ծառ բարի արարող պտուղ չար:

Ὅθ γάρ ἐστι δένδρον καλὸν ποιουὺν καρπὸν σαπρὸν.

“Քանզի եւ ես այր մի եմ կարգեալ
ընդ իշխանութեամբն”:

Յոյնը՝

Kaì γὰρ ἐγὼ — եւ քանզի ես...:

“Եւ իբրեւ երեկոյ եղեւ...” (Մատթ.
ԻԷ, 57):

Ἡ ψίχας δὲ γενομένης (երեկոյ եւ իբրեւ
եղեւ):

Գ.

Յունարէնի մէջ ածականը գոյականին սո-
վորաբար նախադաս է, հայերէնի մէջ սովորա-
բար յետադաս, մանաւանդ երբ բազմաձանկ
են, պահելով հանդերձ կարգի կատարեալ ա-
զատութիւն ըստ տեղւոյն եւ պարագայի:

Դ.

Բարդութիւնք շատ նուազ չսփռվ գործա-
ծուած են: Ուր որ յոյնը բարդ բառով մը կու-
տայ՝ հայը կը տարրաւորուծէ, կը պարզէ զայն
շատ անգամ եթէ տեսնէ որ բարդութիւնը
միմութիւն պիտի բերէ կամ կը հակառակի հայ-
կական ճաշակին:

Որով յոյն περιεβλέπετο կ'ըլլայ շուրջ
հայէր, ոչ թէ շրջահայէր:

Εἰσελθὼν մտեալ ի ներքս,

ոչ [թէ ներամտեալ՝

παραλαμβάνει — առնու ընդ իւր.

καὶ διαπεράσαντες — եւ իբրեւ անցին
յայնկոյս.

եւ ոչ [թէ փոխադրեցան.

περιβραμόντες — ընթացեալ այսր անդր.

ἀπεδῆμισε — դնաց ի տար աշխարհ:

Ե.

Երբեմն ալ սահայն յշն բարդի մը վայել-
շահազմ հայ բարդով մը կը պատասխանէ՝

πρὸς τὴν σκληροκαρβίαν ὁμῶν — վասն
խստասրտութեան ձերոյ.

πρωτοκαθεδρίας — նախա[ծռու.

συνανακειμένος — [ծերահաւատք, սա-
կաւահաւատք:

Զ.

Յունարէնի մէջ ընդունելութեան գործա-
ծութիւնը սովորական է, մինչ հայերէնը շատ
քիչ չափաւ կը գործածէ այս ձեւը, իր սովո-
րականն է յարաբերականով եւ դիմաւոր բայով
տալ ճիշդ, ինչպէս է Երանականի և ինչպէս ևն
արդի եւրոպական լեզուները:

Ἦσαν γὰρ οἱ ἐρχόμενοι καὶ οἱ ὑπάγοντες
πολλοί,

որ տառացի պիտի դառնար.

էին զի եկողքն եւ գնացողք բազումք:

Այլ հայ թարգմանիչը տես ինչ գեղեցիկ դարձուած կուտայ.

“զի էին բազումք որ երթային եւ գային”:

Դարձեալ՝

Յոյնը *ἔρπε τὸν ἀποστείλαντά με* (զառաքողն զիս),

իսկ բուն հարազատ հայերէնով՝

“զայն որ առաքեացն զիս”:

Καὶ τινες τῶν ἐκεῖ ἐστυχοτων (եւ ոմանք անդ կացելոց).

“եւ ոմանք յորոց անդն կային”:

Է.

Յունարէնի մէջ երկայն եւ բազմաձևանկ բառեր շատ են, բայց որովհետեւ դիւրաստահ են՝ խրթնութիւն եւ տգեղութիւն մը չեն ընծայեր, մինչ հայերէնի հնչականութեան մէջ այս երկայնութիւնները անտանելի պիտի դառնային: Ուստի մասնաւոր խնամք մը կը տեսնուի ըստ կարի կարճ եւ դիւրալուր բառեր յօրինելու որով շատ անգամ բնագրէն ալ ազդու եւ գեղեցիկ կ'իյնայ հայերէնը: Օր.

“*Ոչ գայ արքայութիւն Աստուծոյ
խտրանօք*” (ՂԿ. ԺԷ, 21):

Յոյնը կանգնաչափ *μετὰ παρατηρήσεως*
կը դնէ:

Դարձեալ՝ Յոյնին *ἀποδοκιμασθήαι* եօթն-
վանկեանը կարճ խոտել կամ անարգելով կը
վճարէ:

Սոյնպէս եւ՝

καταχυριεύουσιν — տիրեն.

κατεξουσιάζουσιν — իշխեն.

ἐπαναστήσονται — յարիցեն.

ὃ ἐστὶ μεθ'εργηνεύμενον — որ թարգ-
մանի:

Ը.

Իմաստի ուժգնութեան՝ ճշդութեան եւ
բնականութեան մասին մերը յոյնէն շատ աւելի
բարձր է: Խօսքին բերումը եւ ըմբռնման գի-
տակցութիւնը կը վկայեն ասոր: Յոյնին մէջ մի
եւ նոյն նախատիպ կաղապարին մէջ ձուլելու
կաշկանդում մը կայ, թէեւ ոչ նոյն չափով օր-
չափ կը տեսնուի նորակազմ լեզուներու մէջ:
Հայերէնը այս մասին շատ աւելի ազատ է, քայլ
առ քայլ իմաստին եւ հոգւոյն կը հետեւի քան
նախագոյն որոշուած կարգ ու շարքին: Եւ զայս
կը պարտի նա իւր ժառանգած հնագոյն աղ-
բիւրներուն, ազդուելով մերթ Լեւոնականէն,
մերթ հուրանականէն, եւ մերթ եւս մեզ դեռ

անծանօթ մնացած հեռաւոր հնութիւններէն
որոնց հետ նախապատմական շփումներ ունեցած
է անդադար եւ երկար: Օր.

Յոյնը կ'ըսէ.

χαῖ τοῦδὲ φαγεῖν γῆραιον, որ տառաբար
պիտի գար — եւ ոչ իսկ ուտել ժամանէին:

Ճիշդ է իմաստը կը հասկցուի, բայց անջիղ
եւ անղօր: Ա՛ն հիմա հայերէնը, տես ինչ կեն-
դանութեամբ առաջի դրած է.

“Եւ հաց անգամ չժամանէին ուտել,”
(Մարկ. Զ, 31):

Եւ ուրիշ տեղ նոյն ուժգնութեամբ.

“Մինչ զի եւ հաց եւս ոչ ժամանել
ուտել նոցա”:

Արովհետեւ խնդրոյն էական մասը հսկ
ուտելն է, ան յառաջ կը դասէ հայ թարգ-
մանիչը, անոր շուրջը կը կեդրոնացնէ ուշա-
դրութիւնը, որովհետեւ ասկէց աւելի criterium
չկրնար ըլլալ ժամանակի անձկութիւնը ցոլաց-
նելու:

Սոյնպէս եւ

Δότε αὐτοῖς ὅμειν φαγεῖν (Տուք զոցա
դուք ուտել):

Հոս ալ շատ թոյլ եւ անջիղ է խօսքը:
Խնդիրը ոչ այնքան տալու՝ որքան որուն կողմանէ
տրուելու վրայ է: Ալ հրամայէ Տէրը աշակերտ-

ներուն՝ որ իրենք տան ինչ որ ունին, որպէս զի ասդին անդին չիյնայ ժողովուրդը: Այս իմացողութեամբ է որ հայ թարգմանիչը ամէն բանէ առաջ «Գուք յով կ'սկսի»:

«Գուք տուք դոցա ուտել»:

Շատ նշանակալից է նաեւ հետեւեալը:

«Ամենայն որ արձակէ զկին իւր, առանց բանի պոռնկութեան, իւր տայ նմա շնալ» (Մատթ. Ե, 32):

Յոյնը մեղկաբար եւ գրեթէ պատմակա-նօրէն «տայ նմա շնալ» ով կը գոհանայ: Հայը բաւական չսեպեր յանցանքը պարսաւելը, այլ բուն պատճառը ձեռք կ'առնէ եւ կր դատապարտէ մատնանշելով՝ ՆԱ տայ նմա շնալ:

Թ.

Աւր որ յունարէնի մէջ բառը սեղմ՝ եւ բազմիմաստ է, զոր չկրնար հայը նոյն կազմով տալ, կը նախընտրէ տարածաբար, իմն մի քանի բառով տալ իմաստը քան անախորժ եւ անսովոր բարդութեանց դիմել: Օրինակ բլայ մեղի որ անպատճառ օտար բարդի գիմաց բարդ մը հանելու մարմաջն ունիւք:

«Եւ ամենայն ժողովուրդն կ'սկսի իւր ինտ առաւօտն առ նա» (ՂԿ. ԻԱ, 38):

Աւր ստորագծուած խու մըր յունարէնին մէջ օթթրէէ մէկ բառով կուտայ:

Դարձեալ երբ Յոյնը կ'ըսէ՝

“Եւ հետի յամենայն քաղաքաց համըն-
թանային անդր”:

Տես ինչ վառ, ինչ կենդանի աչքիդ առ-
ջեւ կը դնէ հայը այս շարժումը “խուռն ըն-
թանային” բացատրութեամբ:

Այսպէս շատ տեղեր:

Ժ.

Ասոր հակառակը երբեմն ալ յոյնին մէկէ
աւելի բառերով բացատրածը հայը կը յաջողի
մէկ կարճ, կոկիկ, պարզ կամ բարդ բառով
մը տալ:

λίθου βολήν — քարընկէց մի.

φωναῖς μεγάλαις — մեծաձայն.

Τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων — բայց ի
միաշաբաթուն.

βραδεῖς τῇ κυρδίᾳ — հեղգասիրտք.

βόσκοντες τοὺς χοίρους — արածողք
զիսդս խոզարածք.

ἔχουσαν φύλλα — տերեւալից, եւն:

ԺԱ.

Հայերէնի մէջ ինքն, իւր, նա, այն, նոյն
եւն. դերանունաց զանազանութիւնը մեծ ճշգու-
թիւն կը մտցնէ խօսքին մէջ, մինչդեռ յունա-

բէնի մէջ միշտ մի եւ նոյն ԲՅՏՈՅԸ, սեռի զանա-
զանութիւն ըլլալով հանդերձ, շատ անգամ
թէ շփոթ կը ձգէ խօսքը եւ թէ ձանձրանալի կը
դառնայ:

“Եւ ի մտանել ի փառս իւր” (Ղկ
ԻԴ, 26):

Յոյնը կ’ըսէ *αὐτοῦ*՝ որ իւրին եւ նորաին
մէջ կը ծփայ:

“Ինքն իսկ Յիսուս եկաց ի մէջ նոցա”:

Յոյնը երկուքին համար *αὐτ* արմատը կը
գործածէ:

μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ — աշակերտօքն
իւրովք.

յոյնը՝ աշակերտօքն նորա ալ կը հասկցուի:

ἔδωκεν αὐτῇν τῇ μητρὶ αὐτῆς
Ետ զնէ ց մայր ներա կամ իւր:

Տես հայ թարգմանիչը ինչ յաջողութեամբ
կը փարատէ ամէն երկգիմութիւն եւ յստակա-
բար կ’որոշէ գէմքերը:

“Եւ աղջիկն տարաւ եղ մօր իւրում”
(Մարկ. Զ, 29):

ԺԲ.

Հայերէնի հրաշալի առաւելութիւններէն
մին ալ եղած է տեղ տեղ բնագրին մօտ կամ

շփոթ կէտերը մեկնողարար տալ, այնպէս որ ուր որ նոր թարգմանութիւնները նօտր գրով յաւելուածներու դիմած են բացայայտութեան համար, հայ թարգմանիչը այն նոյն հարկը շատոնց զգացած եւ այնպիսի ուղղութիւն մը տուած է իւր բացատրութեանց որ ո՛րեւէ եկամուտ յաւելուածի պէտք չէ ձգած:

Օրինակ.

Յոյնը կ'ըսէ.

Եւ յեղանելն նոցա ի նաւէ իսկ եւ իսկ ծանեան զնա:

Հոս այնչափ ալ յստակ չէ թէ ո՞յք էին ճանչցողները, տեղացիք թէ ուրիշները: Անոր համար ալ նորերը կ'աւելցնեն.

• Անգլ. the people knew him.

Գղղ. մէկ տիպը. les gens le reconnurent.

Բայց աս ալ բաւական յստակ չգտնելով, ուրիշ տիպի մը մէջ, ceux du lieu, կ'ըսէ: Լատինն ալ յոյնին կը ձայնակցի: Հիներուն մէջ միայն հայն է որ ստոյգ աներկբայելի իմաստը կ'ուտայ.

“Եւ իրրիւ ելին ի նաւէ անտի՝ իսկ եւ իսկ ծանեան զնա արք տեղւոյն այնորիկ”:

Դարձեալ՝

Յիսուս այսահար պատանի մը կը բժշկէ, դեւը կ'երէ բայց սաստիկ կը ցնցուի հիւանդը, մինչեւ կարծել իսկ ոմանց թէ մեռաւ:

Ահա յոյն բնագրով Աւետարանչին խօսքերը.

καὶ ἐγένετο ὥσπερ νεκρὸς.

եւ եղեւ իբրեւ զմեռեալ:

Բայց այնչափ ալ յայտնի չէ թէ ո՞վ, հիւանդ տղան թէ դեւը, թէպէտ այս երկրորդ ենթադրութիւնը անտեղի է, սակայն եւ այնպէս խօսքը հեռի է յստակ լինելէ:

Ասոր ի դարման գղղւ.ը կը վանէ դերանունը եւ կը դնէ enfant,

et l'enfant devint comme mort.

Անգլ. Հինն ալ (Authorized version) յոյնն մթութիւնը կը շարունակէ, բայց Նորին մէջ (Revised version) ուշադրութեան առնուելով այս կէտը կը լուսաբանէ.

and the boy became as one dead.

Մինչդեռ հայը ասոնցմէ դարեր առաջ բացայայտութեամբ այս պէտքը տեսեր եւ ըսեր է.

“Եւ եղեւ պատանեակն իբրեւ զմեռեալ”:

Յ Ը Ն Կ Ն Ի Ի Թ Ո Յ

—

	Էջ
Երկու խօսք	5
Յառաջաբան	7
ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ — Պարսկերէն լեզու . . .	11
ԳԼ. Ա. — Փարսի կամ Հին Պարսկերէն . .	12
ԳԼ. Բ. — Չանդիկ կամ Զէնտ	24
ԳԼ. Գ. — Փէհլէվի, Փաղէնտ, Չեւարիշ .	30
ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԳ. — Հայ-Երանական համեմա-	
տութիւնք	40
ԳԼ. Ա. — Ընդհ. հայեացք	40
ԳԼ. Բ. — Հնչական հանգամանք	43
Յօդ. Ա. — Փէհլ. հնչումները . . .	48
Յօդ. Բ. — Հայ հնչումները	45
ԳԼ. Գ. — Տառազննութիւն	49
Ա. Բաղաձայնք	49
1. բ, պ, փ	50
2. դ, կ, ք	52
3. ղ, թ, տ	53
4. ճ, շ, ջ	53
5. ծ, ձ, ջ	55
6. զ, շ, ս	55
7. մ, ն, ո (ը)	55
8. լ, ղ	55

Բ. Չայնաւորք	57
1. Յանորոշ	57
2. Ի	64
3. Աւ	65
4. Եւ	69
5. Ու	72
6. Իւ	74
7. Ա, Ե, Է, Ը, Ի, Ո	76
Պահաւահայ ձայնաշրջութիւնք . .	80
Գ. Լ. Դ. — Քերականական համեմատութիւնք	85
Յօդ. Ա. — Անուն (գոյական) . .	85
1. Բաղադրեալք	88
2. Ածանցք	89
3. Բարդութիւնք	93
Յօդ. Բ. — Ածական	95
— . Սաստկութեան աստիճանք . .	96
Բ. Թուականք	96
1. Բացարձակ	97
2. Դասական	97
3. Հաւաքական	98
4. Բաշխական	98
5. Մասնական	98
Յօդ. Գ. — Դերանուն եւ դիմորոշ յօդեր	99
Յօդ. Դ. — Բայ	105
Յօդ. Ե. — Նախադրութիւն, Մակ- բայ, Հազկապ, Չայնարկութիւն	111
Գ. Լ. Ե. — Համաձայնութիւն	113
Ա. Տէր բայի եւ բայ	113

Բ. Յատկացուցիչ եւ յատկացեալ	116
Գ. Ածական եւ գոյական	116
Դ. Խնդրառութիւն	119
ԳԼ. Զ. — Հարադասութիւն	119
ԳԼ. Է. — Ձեւք եւ դարձուածք	127
ՄԱՍՆ ԵՐՐՈՐԳ — Պահաւ գրականութեան	
Նմուշներ	133
ԳԼ. Ա. — Արտա-Վերաձեւումակ	134
ԳԼ. Բ. — " " 	146
ԳԼ. Գ. — " " 	153
Էզրակացութիւն	163
Յաւելումած	171
Ցանկ նիւթոյ	187
Ուղղելիք	191

ՈՒՂՂԵԼԻՔ

Ըջ	Տող	Միսալ	Ուղիղ
8	23	տառերով	տառերով
20	32	ուղղագրութիւնն	ուղղագրութիւնն
88	2	بهزار	بهزاد
88	6	Բաղադրեալք	Բաղադրեալք
94	22	داروستد	دادوستد
104	26	խօսիւի	խօսիւի
107	10	اش گفت	اش گفت
109	6	می رویم	می رویم
118	13	زنان	زنان
116	9	Jazishn-i Jezdan	Yazishn-i Yezdan
125	17	پیش	پیش
130	16	արձաքրն	արձաքրն
137	2	آنا	آنا

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԹԻՐԵԱՔԵԱՆՑԻ ԳՈՐԾԵՐԸ

1. ԿԱՐՆԱՄԱԿ (ԱՐՏԱՇԻՐ ԲԱՐԱԿԱՆ)

Թրգմ. պահլավ բնագրէն: Բաղմայեզուեան Տպարան
Բասմաջեանի: Փարիզ 1906: 8°, էջ ԻԲ + 137:

2. ՇԱՀՆԱՄԱԿ (ՖԻՐԳՈՒՍԻ)

Թրգմ. պարսիկ բնագրէն: Արաբ. Տպագրական Ըն-
կերութիւն: Նիւ Եօքք 1909: 8°, էջ X + 82:

3. ԱՏՐՊԱՏ (ՄԱՐԱՍՊԱՆՏԱՅ ԱՆԴԱՐԷ)

Թրգմ. պահլավ բնագրէն: Արաբ. Տպ. ական Ըն-
կերութիւն: Նիւ Եօքք 1909: 8°, էջ 42:

4. ՀԱՅԵՐԷՆԻ ԶԵՂԽՈՒՄՆԵՐԸ

Ներս. Տպարան, Նիւ Եօքք 1917: 8°, էջ 63:

5. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏԱՂԱՉԱՓՈՒԹԻՒՆ

Արմէնիա Տպարան, Նիւ Եօքք: 8°, էջ 102:

6. ՊՈՒԱԼՈՅ (ԱՐՈՒԵՍ ՔԵՐԹՈՂԱԿԱՆ)

Թրգմ.: Նիւ Եօքք 1919: 8°, էջ 52:

7. ԱՐԻԱՀԱՅ ԲԱՌԱՐԱՆ, Նորոգ տեսութեամբք եւ յաւելուածովք:

Մխիթարեան տպարան, Վիեննա 1914: 8°, էջ 390:

8. ԿՕԼԵՍԱՆ (ՍԱՍՏԻ)

Թրգմ. պարսիկ բնագրէն: Արմէնիա տպարան,
Նիւ Եօքք 1920: 8°, էջ Ե + 227:

9. ՀԱՅ-ԵՐԱՆԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՔ

Մխիթարեան տպարան, Վիեննա 1922: 8°, էջ 192:

